

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Επόπτρια: Α. Κόλια-Δερμιτζάκη

Η εξωτερική πολιτική του Ισαακίου Β΄
Αγγέλου (1185-1195) έναντι της Δύσης.

Αθανασίου Αλεξάνδρα-Σοφία

A.M. 201548

2018

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικό και Καποδιστριακό
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πίνακας Περιεχομένων

A. Εισαγωγή.....	2-3
A1. Από τους Κομνηνούς στους Αγγέλους. Το πρελούδιο της καταστροφής.....	4-11
B. Η εξωτερική πολιτική του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου έναντι της Δύσης.....	12-13
B1. Νορμανδοί (1185).....	14-22
B2. Ουγγαρία.....	23-30
B3. Οίκος του Μομφερά: Η περίπτωση του Κονράδου. Μαρκήσιος του Μομφερά (1190-1192), Τιτουλάριος βασιλιάς της Ιερουσαλήμ (1191-1192).....	31-39
B4. Γ΄ Σταυροφορία (1189-1192). Ο Φρειδερίκος Α΄ Βαρβαρόσσα (1155-1190).....	40-55
B5. Ιταλικές ναυτικές πόλεις.....	56-57
Βενετία.....	58-65
Γένουα και Πίζα.....	66-78
B6. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Σελεστίνος Γ΄ (1191-1198).....	79-81
Συμπεράσματα.....	82-87
Συντομογραφίες Σειρών-Περιοδικών.....	88
Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία.....	89-98

A. Εισαγωγή

Με την άνοδο στον θρόνο του Ισαακίου Β' (1185 - 1195) έχουμε ουσιαστικά και την άνοδο μιας νέας δυναστείας στο Βυζάντιο, αυτής των Αγγέλων. Τα τρία μέλη της, τα οποία διαδοχικά ανέλαβαν την εξουσία, ο ιδρυτής της Ισαάκιος Β',¹ ο αδελφός του και ο γιος του, Αλέξιος Γ' (1195 - 1203) και Αλέξιος Δ' (1203 - 1204) αντίστοιχα, αποτέλεσαν τους τελευταίους βυζαντινούς αυτοκράτορες πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204. Οι Άγγελοι φέρουν τρόπον τινά το μεγαλύτερο μερίδιο ευθύνης για το γεγονός-τομή στη βυζαντινή ιστορία, το οποίο επηρέασε άρδην τις βυζαντινο-δυτικές σχέσεις. Οι ίδιοι αποδείχθηκαν λιγότερο ικανοί από τη δυναστεία των Κομνηνών ως προς την πολιτική και οικονομική διαχείριση του κράτους, καθώς και τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής. Παρόλ' αυτά, κληρονόμησαν πολλά από τα βάρη της αυτοκρατορίας από τους προκατόχους τους.²

Ένα από αυτά ήταν η αυξανόμενη διείσδυση των Δυτικών στα βυζαντινά πράγματα, η οποία στα χρόνια των Αγγέλων έγινε ανεξέλεγκτη μέσω της ακμής των ιταλικών παροικιών στην Πρωτεύουσα και των εμπορικών προνομίων που τους είχαν παραχωρηθεί, προκαλώντας την αγανάκτηση και το μίσος των λαϊκών στρωμάτων.³ Ο Ισαάκιος Β' Άγγελος, επομένως, κλήθηκε να ανταποκριθεί σε έναν εξαιρετικά δύσκολο ρόλο, καθώς, από τη μία, η Δύση μπορούσε να αποτελεί ένα εχθρικό ή τουλάχιστον αναξιόπιστο μέτωπο και από την άλλη, έναν απαραίτητο σύμμαχο,⁴ προκειμένου το αποδυναμωμένο Βυζάντιο να ανταποκριθεί στις στρατιωτικές και ναυτικές του υποχρεώσεις.

¹ Η πρώτη περίοδος της εξουσίας του έληξε απότομα το 1195. Ο αδελφός του Αλέξιος Γ' τον εκθρόνισε, τον τύφλωσε και τον περιόρισε σε κάποιο παλάτι κοντά στον Κεράτιο κόλπο στην Κωνσταντινούπολη. Έπειτα, όμως, επανήλθε στον θρόνο ως συμβασιλέας του γιου του το 1203 και μέχρι τον θάνατό του, έναν χρόνο αργότερα. Στην εργασία αυτή θα ασχοληθούμε μόνο με την πρώτη βασιλεία του Ισαακίου. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 452¹⁻³, 9-11, 536¹²⁻¹⁹, 550³⁰⁻³³, 551⁴⁶⁻⁴⁷. Brand, *West*, 113, 241.

² Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 188. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 481. Treadgold, *Byzantine State*, 656.

³ Angold, "The Road to 1204", 273. Bréhier, *Vie et mort*, 342. Diehl, *Decline*, 220-1.

⁴ Laiou, "Fourth Crusade", 39.

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με την παρουσίαση και ανάλυση της εξωτερικής πολιτικής του συγκεκριμένου αυτοκράτορα προς τις δυτικές δυνάμεις. Στόχος μας είναι μία γενική αποτίμησή της με την πρόθεση να καταλήξουμε σε συμπεράσματα για το αν και κατά πόσο η βασιλεία του Ισαακίου Β΄ έφερε το Βυζάντιο ένα βήμα πιο κοντά στην καταστροφή του 1204 ή αν εκείνος χρησιμοποίησε επιτυχώς κάθε μέσο που διέθετε προκειμένου να προστατεύσει την επικράτειά του.

Στο πλαίσιο της έρευνάς μας χρησιμοποιήθηκαν ιστοριογραφικές πηγές από τη βυζαντινή, τη λατινική και την ισλαμική (από αγγλική μετάφραση) γραμματεία, ποικίλα έγγραφα του 12^{ου} αι, καθώς και μελέτες της σύγχρονης βιβλιογραφίας, ώστε να δοθεί όσο το δυνατόν πιο σφαιρική εικόνα στα πράγματα.

Η *Ιστορία* του Νικήτα Χωνιάτη, η οποία πραγματεύεται τα γεγονότα που αφορούν τη βυζαντινή ιστορία από τον θάνατο του Αλεξίου Α΄ Κομνηνού το 1118 έως την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τον σταυροφορικό στρατό το 1204, αποτελεί τη βασικότερη ιστοριογραφική πηγή για τον 12^ο αι.. Από το χέρι του ιστορικού έχουν σωθεί και οι *Λόγοι* του, έργο εξίσου χρήσιμο για το πόνημά μας.

Στην έρευνα για τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση έχει συμβάλει τα μέγιστα στα το κορυφαίο και κλασικό πλέον έργο του Charles Brand, *Byzantium Confronts the West (1180-1204)*, το οποίο πραγματεύεται τις σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δύση που με την πάροδο του χρόνου έπαιρναν την κατιούσα κλίμακα, εξετάζοντας τις αιτίες που οδήγησαν την αυτοκρατορία στα άπληστα και καταστροφικά χέρια των σταυροφόρων. Παράλληλα, για τη γενική εικόνα του 12^{ου} αι. σημαντικό είναι το έργο του Michael Angold, *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία (1025-1204): Μια Πολιτική Ιστορία*. Συγκεκριμένα για τη βασιλεία του Ισαακίου Β΄, κάπως κατατοπιστική, μολονότι παλαιά και ελαφρώς ξεπερασμένη, είναι η μελέτη του Francesco Cognasso, "Un imperatore della decadenza: Isacco II Angelo". Τέλος, η Alicia Simpson έχει εστιάσει εν γένει στην καλύτερη κατανόηση του 12^{ου} αι. με τη διατριβή της, *Niketas Choniates, A Historiographical Study*.

A1. Από τους Κομνηνούς στους Αγγέλους.

Το πρελούδιο της καταστροφής

Για την περαιτέρω σκιαγράφηση της εποχής των Αγγέλων κρίνουμε απαραίτητο αναφερθούμε στη δυναστεία που προηγήθηκε, αφού χαρακτηριστικά της αυτοκρατορικής διοίκησης παρέμειναν αναλλοίωτα από τη μία ηγεσία στην άλλη. Ο τελευταίος γνήσιος και ισχυρός συνάμα εκπρόσωπος του κομνηνείου συστήματος - με τα όσα θετικά ή αρνητικά στοιχεία περιλάμβανε - ήταν ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180).⁵ Παρά τις φιλότιμες προσπάθειές του για εξασφάλιση της ομαλής διαδοχής του από τον γιο του Αλέξιο Β΄ (1183-1185), μετά από τον θάνατό του, το αυτοκρατορικό του κύρος δεν ήταν αρκετό για να κρατήσει υπό έλεγχο ούτε τη σύζυγό του και κηδεμόνα του διαδόχου, Μαρία της Αντιόχειας, και τους διάφορους υποψήφιους διεκδικητές του θρόνου, ούτε την αντιπαλότητα ανάμεσα στα φιλο-λατινικά και αντι-λατινικά μέρη της κοινωνίας.⁶

Η εξουσία των Κομνηνών ήταν αδιαμφισβήτητη, είχε όμως εγκαθιδρυθεί επί τη βάση των μεγάλων γαιοκτημόνων και των Ιταλών εμπόρων.⁷ Η αρχή της ιεραρχίας στηριζόταν στην αρχή της ευγένειας, όπως καθοριζόταν από τον συνδυασμό αυτοκρατορικής καταγωγής και βαθμού συγγένειας με τον αυτοκράτορα που κυβερνούσε. Η αυτοκρατορική οικογένεια είχε γίνει κοινωνός της εξουσίας και άρα πιστός σύμμαχος της κυβέρνησης.⁸ Η στρατιωτική αριστοκρατία, η οποία είχε ως έδρα την Πρωτεύουσα, μεσουρανούσε χάρη στη σύμπνοιά της με το Παλάτι, ενώ τα λαϊκά στρώματα υπέφεραν από την υπερφορολόγηση, κάτι που δεν περιορίστηκε ούτε μετέπειτα.⁹ Ωστόσο, επί Κομνηνών επικρατούσε ένα είδος ισορροπίας μεταξύ «προνομίων, τάξης και υποχρεώσεων» της προνομιούχου τάξης, σύμφωνα με τον Angold.¹⁰

⁵ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 469-71. Treadgold, *Byzantine State*, 650.

⁶ Brand, *West*, 12-3. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 427.

⁷ Brand, *West*, 1, 6, 9.

⁸ Magdalino, *Μανουήλ*, 300-2, 309-10.

⁹ Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 413. Smyrlis, "State under the Angeloi", 174-5.

¹⁰ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 481.

Μολονότι ο πατρογονικός και συγκεντρωτικός χαρακτήρας του κομνήνειου καθεστώτος αποτελούσε το δυνατό σημείο της δυναστείας, από αυτό το ίδιο απέρρευε και η μεγαλύτερη αδυναμία του. Η καταφανής οικογενειοκρατία στο σύστημα της εξουσίας ήταν λογικό να δημιουργήσει έντονη δυσαρέσκεια στους «δεύτερης και τρίτης κατηγορίας» αριστοκράτες, οι οποίοι έβλεπαν τα συμφέροντα και το κύρος τους να καταπατώνται ανηλεώς. Επιπροσθέτως, πρόβλημα προκάλεσαν και οι ίδιοι οι ευνοούμενοι, όταν τέθηκε ζήτημα για την κληρονομιά της αυτοκρατορικής επικράτειας, καθώς οι «ημέτεροι» των Κομνηνών θεωρούσαν τους εαυτούς τους νόμιμους και ισότιμους κληρονόμους της κορωνίδας του συστήματος.¹¹

Ως προς το εσωτερικό της αυτοκρατορίας, είχε διασφαλιστεί ως επί το πλείστον ειρήνη και πολιτική σταθερότητα, ενώ, παράλληλα, γινόταν προσπάθεια για τη διατήρηση και εξάπλωση των βυζαντινών συνόρων με την εδραίωση ενός διεθνούς δικτύου συμμαχιών, οι οποίες στόχευαν μακροπρόθεσμα στην ανάκτηση του δυτικού τμήματος της αυτοκρατορίας (*renovatio imperii Romanorum*).¹² Παρόλ' αυτά, εξαιτίας ίσως του παρηκμασμένου πλέον συγκεντρωτισμού, δεν εξέλειψαν ορισμένες αποσχιστικές τάσεις περιοχών εθνικά διαφοροποιημένων ή γεωγραφικά απομακρυσμένων, που οδήγησαν σε εδαφική συρρίκνωση της βυζαντινής επικράτειας, χωρίς όμως απώλειες κεφαλαιώδους σημασίας.¹³ Η οικονομική πολιτική χαρακτηριζόταν γενικά από λιτότητα με φωτεινές εξαιρέσεις τα έξοδα για την εξυπηρέτηση στρατιωτικών και διπλωματικών αναγκών, τα οποία δεν ήταν καθόλου αμελητέα. Εντούτοις, ακόμα και οι Κομνηνοί, δεν κατόρθωσαν να καταπολεμήσουν τη διαφθορά των κρατικών αξιωματούχων, αν και τη διατηρούσαν σε ελεγχόμενα επίπεδα.¹⁴

Με τη βίαιη άνοδο στον θρόνο του Ανδρονίκου Α' Κομνηνού (1182-1185) η ισορροπία και η αρμονία που γνώριζε έως τότε το κράτος διαταράχθηκε. Ο ίδιος αποζημιώθηκε για τα όσα χρόνια είχε περιοριστεί στο παρασκήνιο των εξελίξεων, καταστρέφοντας ό, τι είχε αγωνιστεί να κτίσει ο Μανουήλ Α' και επιβάλλοντας

¹¹ Magdalino, *Μανουήλ*, 61, 310-13.

¹² Νικήτας Χωνιάτης, 201₅₋₆: *Ἀλλ' οὐδέ τις ἦν τῶν Ἰταλιωτιδῶν ἢ τῶν ἔτι πορρωτέρω πόλεων, καθ' ἣν ὁ βασιλεύς οὗτος οὐκ εἶχεν ὁμότην οἰκεῖον καὶ φρονοῦντά οἱ πιστά*. Το χωρίο αναφέρεται στον Μανουήλ Α'.

¹³ Magdalino, *Μανουήλ*, 27, 776-7.

¹⁴ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 169, 171. Smyrlis, "State under the Angeloi", 169.

καθεστώς τρόμου, προκειμένου να διατηρηθεί στην εξουσία.¹⁵ Εν αρχή, σε αντίθεση με την ευρέως φάσματος εξωτερική πολιτική του Μανουήλ, ο Ανδρόνικος προτίμησε να βασιστεί σε μερικούς ισχυρούς αλλά μάλλον αναξιόπιστους συμμάχους, όπως η ναυτική πόλη της Βενετίας και ο Σαλαδίνος (1174-1193), ιδρυτής της δυναστείας των Αγιουβιδών.¹⁶ Κατόπιν, η σφαγή των Λατίνων, η οποία συνόδευσε την ενθρόνισή του, διασάλεψε τις καλές σχέσεις που είχαν κατά το μάλλον ή ήττον εξασφαλίσει με εκείνους οι προκάτοχοί του. Έπειτα, έθεσε τέρμα στην ομαλή δυναστική συνέχεια, δολοφονώντας τον νόμιμο διάδοχο Αλέξιο Β'.¹⁷ Αντιτάχθηκε σθεναρά στα συμφέροντα της αριστοκρατίας, ενώ στηρίχθηκε στους εκπροσώπους της γραφειοκρατίας, προσπαθώντας να αποκτήσει τον έλεγχο της επαρχιακής διοίκησης. Φαίνεται ότι στόχος του ήταν η ευημερία των αγροτών, ώστε να κερδίσει τη συμπάθεια των λαϊκών στρωμάτων και να τη χρησιμοποιήσει ως αντιστάθμισμα απέναντι στην ισχυρή άρχουσα τάξη.¹⁸ Η αντιπαράθεση αυτή οδήγησε εν τέλει στο ξέσπασμα στάσεων και συνωμοσιών πλήττοντας σημαντικά την ευημερία του κράτους, το οποίο μέχρι πρότινος και για 80 τουλάχιστον έτη, δεν δοκιμάστηκε από απειλητικές για τη διαδοχή των Κομνηνών εξεγέρσεις.¹⁹

Ο Ανδρόνικος Α', παρά την πρόθεσή του να αναμορφώσει την πρότερη κατάσταση της κρατικής διοίκησης εγκαθιδρύοντας ένα δικαιότερο φορολογικό σύστημα και επαρχιακή διοίκηση, δεν άντεξε για πολύ στον θρόνο. Ο ίδιος ο λαός της Κωνσταντινούπολης, στον οποίο υποτίθεται ότι στήριζε τη δύναμή του, δυσαρεστημένος και αγανακτισμένος από τον δεσποτισμό, την τρομοκρατία και την παταγώδη αποτυχία του ενάντια στη νορμανδική απειλή, τον εκθρόνισε και τοποθέτησε στη θέση του έναν άλλον εκπρόσωπο της αριστοκρατίας, τον Ισαάκιο Β' Άγγελο.²⁰

Τον Ισαάκιο τον συναντάμε για πρώτη φορά ως έναν από τους ηγέτες που αντιτάχθηκαν στην τυραννία του Ανδρονίκου καταλαμβάνοντας τη Νίκαια μαζί με τον αδελφό του Θεόδωρο Άγγελο στα 1183. Την επανάσταση κατέπνιξαν εύκολα τα αυτοκρατορικά στρατεύματα και ο Ισαάκιος περιορίστηκε στο εξοχικό του σπίτι

¹⁵ Brand, *West*, 74.

¹⁶ Simpson, "Perceptions", 13.

¹⁷ Magdalino, *Μανουήλ*, 309, 775.

¹⁸ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 474-5, 480.

¹⁹ Angold, "The Road to 1204", 267-8. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 429-30.

²⁰ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 472-3, 477-8, 480-1. Brand, *West*, 109. Cognasso, "Isacco", 36.

στην Κωνσταντινούπολη. Αργότερα, ο Ανδρόνικος αποφάσισε να εξοντώσει όλους τους πιθανούς διεκδικητές του θρόνου, γι' αυτό διέταξε ένα από τα έμπιστα μέλη του κύκλου του να συλλάβει και να εκτελέσει τον Ισαάκιο. Εκείνος κατάφερε να σκοτώσει τον απεσταλμένο και κατέφυγε στην εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Εκεί ο όχλος, τη δωδεκάτη Σεπτεμβρίου του 1185, τον ανέδειξε αυτοκράτορα στα είκοσι εννέα του χρόνια, ενώ ο ίδιος στην αρχή δίσταζε να αναλάβει τη θέση. Το πλήθος ξέσπασε την οργή του πάνω στο ανυπεράσπιστο κουφάρι του τελευταίου της δυναστείας των Κομνηνών.²¹

Η άποψη των σύγχρονων επιστημόνων για τον Ισαάκιο Β' και τους Αγγέλους είναι κατά γενική ομολογία αρνητική. Τον χαρακτηρίζουν ως απερίσκεπτο, λάτρη των απολαύσεων και σίγουρα ακατάλληλο να ασκήσει επιτυχώς την εξουσία. Ίσως αυτό οφείλεται στον Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος ασκεί έντονη κριτική τόσο στον ιδρυτή της δυναστείας όσο και στους διαδόχους του, τους οποίους θεωρεί υπαίτιους για την άλωση του 1204.²² Η οικογένειά τους προερχόταν από τη Φιλαδέλφεια της Μικράς Ασίας και δεν χαρακτηριζόταν από ιδιαίτερο κοινωνικό και οικονομικό κύρος. Το γεγονός που τους βοήθησε να ξεχωρίσουν και να ανέλθουν στην κοινωνική κλίμακα ήταν ο γάμος του Κωνσταντίνου Αγγέλου, παππού του Ισαακίου Β', με τη μικρότερη κόρη του Αλεξίου Α' Κομνηνού, Θεοδώρα. Κατάφεραν να βελτιώσουν τη θέση τους επί Μανουήλ Α', ενώ έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην αντίσταση κατά του Ανδρονίκου Α'.²³

Οι Βυζαντινοί υποδέχτηκαν τον Ισαάκιο σε πανηγυρικό κλίμα παρόλο που η άνοδός του σηματοδοτούσε τη νίκη της αριστοκρατίας, ερχόταν σε αντίθεση με την πολιτική ισότητα του Ανδρονίκου, αλλά και με τα κατά το φαίνεσθαι τουλάχιστον «αντι-λατινικά» του αισθήματα.²⁴ Στο πρόσωπό του ο λαός είδε τον απελευθερωτή από την τυραννία, τον εγγυητή της νομιμότητας.²⁵ Ήδη από τις πρώτες ενέργειές

²¹ Βλ. γενικά Νικήτας Χωνιάτης, 344-52, 355₃₋₄. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 185-7. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 476, 478. Brand, *West*, 52, 69-70.

²² Νικήτας Χωνιάτης, 423₂₁₋₃₀, 424₃₁₋₂. Bréhier, *Vie et mort*, 350. Βλ. γενικά, Cognasso, "Isacco". Goodacre, *Coinage*, 287. Harris, "Choniates's Account of the Collapse", 19. Ostrogorsky, *Ιστορία*, 73-4. Smyrlis, "State under the Angeloi", 159-60.

²³ Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 188. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 482. Ostrogorsky, *Ιστορία*, 73.

²⁴ Δεν είναι σίγουρο αν ο Ανδρόνικος εχθρευόταν πράγματι τους Δυτικούς. Το πιθανότερο είναι ότι χρησιμοποίησε τη γενικότερη απέχθεια που έτρεφε ο βυζαντινός λαός εναντίον τους, προκειμένου να ανέλθει στον θρόνο. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 479. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 429.

²⁵ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 355₁₈₋₂₀, 356₂₁₋₃. Bréhier, *Vie et mort*, 349-50.

του ο νέος αυτοκράτορας προσπάθησε να διαχωρίσει τη θέση του από τον προκάτοχό του. Επανεφέρε και αντάμειψε όσους είχαν υποστεί διώξεις ή φυλάκιση και ακύρωσε τις κατασχέσεις περιουσιών που είχαν επιβληθεί²⁶ (*οί γάρ άνθρωποι τήν Ισαακίου αρχήν ως έκ χειμῶνος εἰς ἔαρ μετάβασιν ἢ γαλήνην ἀπό ζάλης θεασάμενοι σταθεράν*).²⁷

Η νεοσυσταθείσα κυβέρνηση δεν στήριξε την κρατική διοίκηση σε μέλη της αριστοκρατίας αλλά σε γραφειοκράτες, τους οποίους θεωρούσε περισσότερο αξιόπιστους - όπως και οι δύο προηγούμενες κυβερνήσεις -, στα μέλη της οικογένειας του αυτοκράτορα, αλλά και σε πολιτικούς αντιπάλους του Ανδρονίκου. Ο Ισαάκιος, ακόμα, κατέβαλε βελτιωτικές προσπάθειες ως προς τη διοίκηση, τη δικαιοσύνη και την καταπολέμηση της διαφθοράς, ωστόσο αυτές δεν στέφθηκαν με επιτυχία.²⁸

Σε γενικές γραμμές επιχείρησε να προσεγγίσει την πολιτική του Μανουήλ Α΄, όμως δεν τα κατάφερε, αφενός, γιατί δεν είχε στη διάθεσή του τους ίδιους οικονομικούς πόρους που χρησιμοποιήθηκαν για να στηρίξουν τη μεγαλόπνοη εξωτερική πολιτική του Μανουήλ στη Δύση και αφετέρου, διότι ο Ισαάκιος σήκωνε ένα επιπλέον βάρος στους ώμους του και αυτό δεν ήταν άλλο από την καθιέρωση της νέας δυναστείας των Αγγέλων στην εξουσία.²⁹ Το γεγονός αυτό του προκαλούσε κατά πάσα πιθανότητα φόβο και τον οδηγούσε σε σπασμωδικές κινήσεις, όπως ήταν η τύφλωση των γιων του Ανδρονίκου Α΄, καθώς και η φυλάκιση ενός ανιψιού του.³⁰ Από την ανασφάλειά του οδηγήθηκε σε πολιτική ευνοιοκρατίας, παραχωρώντας, από τη μία, σημαντικές δωρεές στο πλήθος, και από την άλλη, νέους τίτλους και στρατιωτικά καθήκοντα σε ευγενείς και σε συγγενείς του. Η επιδειξιμανία και η τρυφή ζωή της αυτοκρατορικής αυλής δεν είχε γνωρίσει προηγούμενο. Βεβαίως, δεν έλειψαν οι κατά συνθήκη φοροαπαλλαγές σε συνδυασμό με την υπερφορολόγηση των απλών πολιτών.³¹

²⁶ Cognasso, "Isacco", 30-1. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 189.

²⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 356²⁸⁻³⁰.

²⁸ Νικήτας Χωνιάτης, 444⁷⁻¹⁰. Brand, *West*, 78. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 431, 435. Smyrlis, "State under the Angeloi", 163, 168, 172.

²⁹ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 481.

³⁰ Ο νεότερος γιος του Ιωάννης τυφλώθηκε από τους δικούς του άνδρες μόλις μαθεύτηκαν τα νέα για την εξέγερση στην Κωνσταντινούπολη. Brand, *West*, 77-8.

³¹ Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 356³⁷⁻⁴⁶. Cankova, "Forces centrifuges", 55. Ostrogorsky, *Ιστορία*, 74. Smyrlis, "State under the Angeloi", 161, 165.

Η αναποτελεσματικότητα της διοίκησης δεν άργησε να φέρει διπλωματικές και στρατιωτικές ήττες, οι οποίες σε συνδυασμό με την κακοδιαχείριση των οικονομικών έφεραν στην επιφάνεια φυγόκεντρες δυνάμεις, που μας ήταν βεβαίως γνωστές ήδη από την περίοδο των Κομνηνών.³² Έτσι, είχαμε εσωτερικές ταραχές και επαναστάσεις, με σημαντικότερες την εξέγερση και ανεξαρτητοποίηση των Βουλγαρο-Βλάχων,³³ την εξέγερση του στρατηγού Αλεξίου Βρανά³⁴ και φυσικά αυτή που πυροδοτήθηκε στην Κύπρο³⁵ και επέφερε την οριστική απώλεια της συγκεκριμένης επαρχίας. Μολαταύτα, παρά τις οικονομικές δυσκολίες, δεν κρίνεται φρόνιμο να συμπεράνουμε πιθανή οικονομική κρίση κατά την περίοδο αυτή. Απεναντίας, παρατηρείται μάλλον ένα γενικό κλίμα οικονομικής ευημερίας που οφείλεται στην πολύ καλή οργάνωση και λειτουργία του μηχανισμού είσπραξης φόρων της αυτοκρατορίας, σύμφωνα με τον Κ. Σμυρλή. Ωστόσο, οι περισσότεροι σύγχρονοι επιστήμονες που ασπάζονται την άποψη αυτή, έχουν μάλλον παραπλανηθεί από την τονωτική ένεση που δόθηκε στη βυζαντινή οικονομία, εξαιτίας της έντονης ενασχόλησης των ιταλικών ναυτικών πόλεων με το βυζαντινό εμπόριο.³⁶

Συμπεραίνουμε, άρα, ότι η διαρκής ενασχόληση του Ισαακίου Β΄ με τα εσωτερικά προβλήματα του κράτους τα οποία εν πολλοίς απειλούσαν τη διατήρηση της θέσης του στην εξουσία, απαιτούσαν τη χρήση πολύτιμων οικονομικών πόρων και την κινητοποίηση στρατιωτικού δυναμικού. Έτσι, ο αυτοκράτορας δεν μπόρεσε να προσηλωθεί ανενόχλητος στους ποικίλους εξωτερικούς κινδύνους που

³² Bréhier, *Vie et mort*, 350-1. Smyrliis, "State under the Angeli", 173, 177.

³³ Ο ειδικός φόρος τον οποίο επέβαλε ο Ισαάκιος, προκειμένου να χρηματοδοτήσει τον εορτασμό του γάμου του με τη Μαργαρίτα της Ουγγαρίας (βλ. αναλυτικά σελ. 25-7) προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια στις βουλγαρικές πόλεις της περιοχής της Αγκιάλου και έγινε η αιτία να πυροδοτηθεί η επανάσταση των αδελφών Πέτρου και Ασάν που οδήγησε τελικά στη δημιουργία της Β΄ Βουλγαρικής αυτοκρατορίας (1185-1396). Για το θέμα βλ. Brand, *West*, 88-96, 125-35. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 120-1, 450-3. Simpson, "Retreating Balkan Frontiers", 5-9. Wolff, "The Second Bulgarian Empire", 167-206.

³⁴ Βλ. σελ. 32-5, όπου αναλύεται διεξοδικά.

³⁵ Ο Ισαάκιος Δούκας Κομνηνός (1185-1191), ανιψιός του Μανουήλ Α΄ μέσω του αδελφού του Ισαακίου Σεβαστοκράτορος, είχε υπό την εξουσία του την Κύπρο ήδη από τα χρόνια του Ανδρονίκου Α΄ στα 1184. Ο Ισαάκιος Β΄, παρά τις προσπάθειές του, δεν κατόρθωσε να ανακαταλάβει το νησί (βλ. παρακάτω σελ. 20-1), το οποίο έμεινε στα χέρια του σφετεριστή μέχρι να το καταλάβει ο Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος (1189-1199) το 1191. Για το θέμα βλ. Brand, *West*, 55. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 116-7. Hendy, *Coinage*, 136-42. Vlachos, "Ισαάκιος ο Κομνηνός", 169-78.

³⁶ Laiou, "Byzantine Trade", 160. Για τις επιπτώσεις της έντονης ιταλικής παρουσίας στη βυζαντινή οικονομία, βλ. Jacoby, "Italian Privileges and Trade". Laiou, "Byzantium and the Commercial Revolution".

απειλούσαν την αυτοκρατορία στα τέλη του 12^{ου} αι. Η εξωτερική πολιτική του αφιερώθηκε στην απόπειρα περιορισμού της αυξανόμενης δύναμης της Δύσης παρά τις δυσκολίες που παρουσιάζονταν στα υπόλοιπα μέτωπα.

Η νορμανδική απειλή ακόμα καιροφυλακτούσε. Ο βασιλιάς της Ουγγαρίας Βέλας Γ' (1172-1196) και ο Στέφανος Α' Νεμάνια (1166-1196) της Σερβίας, μη λαμβάνοντας υπόψιν τον όρκο υποτέλειας που είχαν δώσει στον Μανουήλ Α' Κομνηνό, είχαν αρχίσει να εισβάλλουν στις βαλκανικές αυτοκρατορικές επαρχίες, ενώ η εξέγερση και αποστασία των Βουλγαρο-Βλάχων, οι οποίοι ήρθαν σε συμμαχία με τους Κουμάνους, κατάφερε ισχυρότατο πλήγμα στη δύναμη του Βυζαντίου με την ίδρυση της δεύτερης βουλγαρικής αυτοκρατορίας το 1186. Έπειτα, η Γ' Σταυροφορία (1189-92) υπό την ηγεσία του Φρειδερίκου Α' Βαρβαρόσσα (1155-1190), παραλλήλως με το πάντοτε εχθρικό ανατολικό σύνορο των Τουρκομάνων νομάδων και Σελτζούκων Τούρκων έκαναν παραπάνω από αισθητή την παρουσία τους. Τέλος, η διείσδυση των ιταλικών ναυτικών πόλεων στη βυζαντινή οικονομία και κοινωνία και τα αντικρουόμενα συμφέροντα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας με την Ορθόδοξη ολοκληρώνουν το περίπλοκο δίκτυο των εχθρικών δυνάμεων που κύκλωναν το Βυζάντιο σχεδόν ασφυκτικά.³⁷

Παραδόξως, δεν ήταν «βαρβαρικό» το χέρι που εκθρόνισε τον Ισαάκιο στα 1195 αλλά του αδελφού του, Αλεξίου Γ' (1195 - 1203), ο οποίος πρόδωσε την τυφλή εμπιστοσύνη που του έδειξε ο Ισαάκιος. Εκμεταλλεύτηκε τη στήριξη που του προσέφεραν δυσαρεστημένοι αριστοκρατικοί κύκλοι της αυλής, οι οποίοι είχαν παραγκωνιστεί από τους κραταιούς γραφειοκράτες και μάταια περίμεναν την αδιαφιλονίκητη στήριξη από τη νέα κυβέρνηση που δεν ήρθε ποτέ.³⁸ Ο αυτοκράτορας δεν είχε κατορθώσει να εδραιώσει την εξουσία του επαρκώς, μιας και του έλειπε το γόητρο που διατηρούσαν *de facto* οι Κομνηνοί. Δεν μπόρεσε να κερδίσει τον σεβασμό των μέχρι πρότινος ισοτίμων του. Έτσι, έπεσε θύμα των φιλοδοξιών του αδελφού του, αλλά και της στρατιωτικής αριστοκρατίας.³⁹ Ο Αλέξιος Γ' τον τύφλωσε και κράτησε τα αυτοκρατορικά διάσημα για τον εαυτό του. Η περίοδος βασιλείας του αποδείχτηκε χειρότερη από αυτήν του αδελφού του. Τη

³⁷ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 482-8, 499. Brand, *West*, 230.

³⁸ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 481-2, 493.

³⁹ Brand, *West*, 104, 110-11, 118.

σκυτάλη μετά από αυτόν έλαβε με συμβασιλέα τον πατέρα του Ισαάκιο, ο Αλέξιος Δ΄ (1203 - 4), ο οποίος ανήλθε στον θρόνο με τη βοήθεια των σταυροφορικών στρατευμάτων και αποτέλεσε τον τελευταίο αυτοκράτορα πριν από την κατάληψη της Πρωτεύουσας από τους Λατίνους.⁴⁰

⁴⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 448₇₋₁₄, 450₆₇₋₈, 451₆₉₋₇₅, 452_{1-3, 9-13}, 483₅₈₋₆₀, 536₁₂₋₁₉, 550₃₀₋₃₃, 551₄₆₋₄₇. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 435-7.

B. Η εξωτερική πολιτική του Ισαακίου Β' Αγγέλου (1185-1195) έναντι της Δύσης

Το Βυζάντιο και η Δύση μοιράζονταν ένα κοινό ελληνο-ρωμαϊκό παρελθόν, αυτό της ενωμένης Χριστιανικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Είναι δύσκολο εγχείρημα για την επιστήμη της ιστορίας να προσδιορίσει τα τοπικά, χρονικά και πολιτισμικά όρια ανάμεσα σε δύο κόσμους που σταδιακά και σχεδόν ανεπαίσθητα χώρισαν, διαφοροποιήθηκαν και, τέλος, ήρθαν σε επίσημη αντιπαράθεση και σύρραξη κατά την άλωση της Πόλης από τους σταυροφόρους στα 1204.⁴¹

Οι διαβαθμίσεις στη μεγαλύτερη ή μικρότερη προσέγγιση των δύο κόσμων έχουν άρρηκτη σχέση με την ιστορική πραγματικότητα. Αρχικά, η μεταφορά της πρωτεύουσας της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας από τη Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη, το 330, στοιχειοθέτησε με μαεστρία τη μετατόπιση του κέντρου βάρους από τη Δύση στην Ανατολή. Ο Μ. Κωνσταντίνος διέβλεψε πως το μέλλον είχε πλέον κατεύθυνση ανατολική. Έπειτα, οι διαφορές Ανατολής και Δύσης έλαβαν πολιτικό πρόσημο και οδήγησαν σε επικοινωνιακό χάσμα ανάμεσά τους με τη στέψη του Καρλομάγνου ως Ρωμαίου αυτοκράτορα στη Ρώμη το 800. Ήταν αδιανόητο για έναν Βυζαντινό να δεχθεί την αμφισβήτηση της μονοκρατορίας που για αιώνες είχε γνωρίσει και την ανάδειξη ενός διαφορετικού διεκδικητή για την εξουσία της οικουμένης. Ακόμα, όμως, και το Σχίσμα του 1054, όπως και η αμοιβαία δυσπιστία που καλλιεργήθηκε μετά από τις Σταυροφορίες δεν κατέστρεψαν ολοκληρωτικά τις βυζαντινο-δυτικές σχέσεις. Ωστόσο, η χαριστική βολή δόθηκε το 1204, όταν η καχυποψία μετατράπηκε πια σε πραγματικό μίσος που διαχύθηκε σε όλα τα επίπεδα της κοινωνίας και δηλητηρίασε μια για πάντα τις σχέσεις ανάμεσα στους δύο λαούς.⁴²

Παρά ταύτα, από τον 12° αι. παρατηρούνται εντονότερες πνευματικές σχέσεις ανάμεσα στο Βυζάντιο και τη Δύση, κυρίως εξ αιτίας της «φιλοδυτικής» πολιτικής των Κομνηνών, της οικονομικής διεύδυσης των ιταλικών πόλεων και της

⁴¹ Geanakoplos, *Interaction*, 3-5.

⁴² Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*, 1-4, 15-8.

παρουσίας των παροικιών τους και, τέλος, λόγω των σταυροφοριών.⁴³ Τίποτα όμως δεν μπορούσε να πείσει τους Βυζαντινούς ότι η έντονη παρουσία των Λατίνων στην αυτοκρατορία δεν ήταν επικίνδυνη. Ο φόβος τους για τη δυτική κυριαρχία αντικατόπτριζε τον φόβο τους για ενδεχόμενη απώλεια της ταυτότητάς τους: τον μακροπρόθεσμο εκλατινισμό τους.⁴⁴

⁴³ Σβωρώνος, "Παρατηρήσεις", 14. Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West*, 4-5.

⁴⁴ Geanakoplos, *Interaction*, 107-8,117.

B1. Νορμανδοί (1185).

Η αντιμετώπιση της νορμανδικής απειλής έγινε το πρώτο μέλημα του Ισαακίου Β΄ αμέσως μόλις ανήλθε στον θρόνο. Οι Νορμανδοί αποτελούσαν έναν γνώριμο και επικίνδυνο εχθρό του Βυζαντίου ήδη από τον 11^ο αι., ιδίως μετά από την κατάληψη των βυζαντινών κτήσεις στη νότιο Ιταλία και Σικελία και τις εκστρατείες του Ροβέρτου Γυισκάρδου (1057-1085) και του γιου του, Βοημούνδου (1088-1111), εναντίον της αυτοκρατορίας. Τις εχθροπραξίες συνέχισε ο Ρογήρος Β΄ (1130-1154) κατά τη Β΄ σταυροφορία (1147-1148), ενώ οι δύο δυνάμεις ήρθαν και πάλι αντιμέτωπες, όταν ο Μανουήλ Α΄ εισέβαλε στην Απουλία το 1155.⁴⁵

Παρά τη συνθήκη ειρήνης που υπεγράφη το 1158, ο τελευταίος αναζωπύρωσε τη διαμάχη μεταξύ τους, διότι ακύρωσε αυτοβούλως το συνοικέσιο ανάμεσα στην κόρη του, Μαρία Πορφυρογέννητη, και τον Γουλιέλμο Β΄ (1166-1189) που συμφωνήθηκε το 1172.⁴⁶ Ο Νορμανδός ηγεμόνας άρχισε ως αντίποινα να οργανώνει επίθεση κατά του Βυζαντίου, την οποία θέλησε να υποστηρίξει συμμαχώντας με τη Γερμανική αυτοκρατορία, συμμαχία η οποία θα μετέτρεπε το νορμανδικό βασίλειο σε μία από τις ισχυρότερες δυνάμεις στη Μεσόγειο.⁴⁷ Ο Γουλιέλμος επέτρεψε, λοιπόν, τον γάμο της θείας του, Κωνσταντίας Ωτβίλ της Σικελίας, με τον μελλοντικό διάδοχο του γερμανικού θρόνου, τον γιο του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, Ερρίκο Στ΄ (1191-1197). Έτσι, ο αυξανόμενος ανταγωνισμός των δύο κρατών οδήγησε εκ νέου σε ανοιχτό πόλεμο.⁴⁸

Κατά την τυραννική βασιλεία του Ανδρονίκου Α΄, το Νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας έφτασε και πάλι πολύ κοντά στην υλοποίηση των κατακτητικών σχεδίων του. Στην αυλή του Γουλιέλμου άρχισαν να καταφθάνουν διάφοροι διεκδικητές του βυζαντινού θρόνου προερχόμενοι από αριστοκρατικούς κύκλους, που αμφισβητούσαν την εξουσία του Ανδρονίκου και επιθυμούσαν να τον καταρρίψουν με τη βοήθεια των Νορμανδών. Ένας από αυτούς ισχυρίστηκε ότι ήταν ο θανών Αλέξιος Β΄ Κομνηνός και κερδίζοντας την εύνοια του Γουλιέλμου τον

⁴⁵ Brand, *West*, 160.

⁴⁶ Magdalino, *Μανουήλ*, 121, 162.

⁴⁷ Ευστάθιος, 58₁₇₋₉. Chalandon, *Domination normande*, 403. Wieruszowski, "Norman Kingdom and the Crusades", 5.

⁴⁸ Lilie, *Crusader States*, 228. Urbansky, *Danube Frontier*, 113-4, 120-1.

έπεισε να στείλει στρατό εναντίον του Βυζαντίου με σκοπό τη δήθεν αποκατάστασή του στον θρόνο.⁴⁹ Ο Νορμανδός βασιλέας συμφώνησε, πάντα με γνώμονα την εξυπηρέτηση των δικών του συμφερόντων, έχοντας πλέον εξασφαλίσει μία πολύ καλή δικαιολογία για να εισβάλει στο Βυζάντιο.⁵⁰

Ο στρατός που συγκεντρώθηκε ήταν πολυπληθής σύμφωνα με τον Ευστάθιο, αρχιεπίσκοπο της Θεσσαλονίκης και αυτόπτη μάρτυρα της αλώσεως. Είναι όμως μάλλον αβάσιμος ο αριθμός *ὕπέρ ὀγδοήκοντα χιλιάδας πεζῆ* που παραδίδει, όπως συχνά συμβαίνει με αριθμητικές εκτιμήσεις στα ιστοριογραφικά κείμενα. Πάντως, σύμφωνα με τον Χωνιάτη, οι Νορμανδοί επιτέθηκαν στο Βυζάντιο με *νήες ὑπέρ διακοσίας*.⁵¹

Πρώτος σταθμός της νορμανδικής εκστρατείας ήταν το Δυρράχιο, το οποίο εξαιτίας της πρόχειρης άμυνας αλλά και της απροθυμίας των πολιτών να υπερασπιστούν την πόλη τους, έπεσε εύκολα στα χέρια του εχθρού στις 24 Ιουνίου του 1185. Η επιτυχία αυτή άνοιξε διάπλατα τον δρόμο προς τη Θεσσαλονίκη, η πολιορκία της οποίας ξεκίνησε από την ξηρά στις 6 Αυγούστου και ολοκληρώθηκε με τη σύμπραξη του στόλου στις 15 του ίδιου μήνα.⁵² Ο διοικητής της, Δαυίδ Κομνηνός, ανίκανος και *γυναικῶν θηλύτερος καί τῶν ἐλάφων δειλότερος*⁵³ καθώς ήταν, επέδειξε εγκληματική αδιαφορία για την αντίσταση κατά των Νορμανδών αφήνοντας τη Θεσσαλονίκη στο έλεός τους. Ο Ευστάθιος τον κατηγορεί ότι πρόδωσε αναισχυντα τους Θεσσαλονικείς.⁵⁴ Εξάλλου, φαίνεται ότι φοβόταν τόσο πολύ την αντίδραση του Ανδρονίκου Α΄ σε περίπτωση ήττας, που προτιμούσε να παραδοθεί στους Νορμανδούς παρά να δοκιμάσει την οργή του αυτοκράτορα. Έτσι, η δεύτερη πόλη της αυτοκρατορίας έγινε εύκολη λεία για τους Νορμανδούς της Σικελίας, οι οποίοι την λεηλάτησαν βάνουσα.⁵⁵

Βρίσκονταν πλέον στην πλεονεκτικότερη θέση. Οι δυνάμεις τους χωρίστηκαν σε τρία μέρη. Το πρώτο και ισχυρότερο από αυτά θα βάδιζε προς την Κωνσταντινούπολη, το δεύτερο παρέμεινε στην περιοχή της Αμφίπολης και των

⁴⁹ Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 477. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, 284.

⁵⁰ Ευστάθιος, 60₃₋₇. Brand, *West*, 161-2. Chalandon, *Domination normande*, 400-1, 403.

⁵¹ Ευστάθιος, 62₃₃₋₄, 150₁₀. Chalandon, *Domination normande*, 404.

⁵² Brand, *West*, 164.

⁵³ Νικήτας Χωνιάτης, 298₁₆₋₇.

⁵⁴ Ευστάθιος, 64₁₅₋₉, 66₁₉₋₂₂, 74₂₁₋₄, 104₄₋₂₉, 106₂₀₋₃₅, 108₉₋₁₈.

⁵⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 297₉₋₁₂, 298₁₆₋₂₀, 319₉₋₁₄. Chalandon, *Domination normande*, 406-7, 410.

Σερρών, από όπου λεηλατούσε ευρύτερα τη Μακεδονία και τη Θράκη, ενώ το τρίτο, δηλαδή ο στόλος, φρουρούσε τη Θεσσαλονίκη. Οι επιτυχίες των Νορμανδών αναχαίτισαν τον βυζαντινό στρατό, με αποτέλεσμα την κατάληψη και της Μοσυνόπολης, πόλη κοντά στη σημερινή Κομοτηνή.⁵⁶ Ο βυζαντινός αυτοκράτορας ξεκίνησε τις προετοιμασίες για την άμυνα της Πρωτεύουσας επιδιορθώνοντας τα τείχη και έχοντας ετοιμοπόλεμο στόλο εκατό πλοίων. Έπειτα, αποσύρθηκε ικανοποιημένος σε μία πολυτελή κατοικία έξω από την Πρωτεύουσα δείχνοντας εμπιστοσύνη στον στρατό του, αλλά και για να αποφύγει την οργή του όχλου που συνεχώς αυξανόταν, ιδίως μετά από την παταγώδη αποτυχία του στη Θεσσαλονίκη.⁵⁷ Ωστόσο, δεν είχε αντιληφθεί τη σοβαρότητα της κατάστασης και αγνοούσε όλα τα μηνύματα που κατέφθαναν, τα οποία θεωρούσε απλώς κινδυνολογικά. Ήταν πεπεισμένος ότι οι Νορμανδοί ήταν εύκολος αντίπαλος. Η αποτυχία του Ανδρονίκου Α΄ ως προς την αντιμετώπισή τους δεν αποκλείεται να έπαιξε κομβικό ρόλο στην καθαίρεσή του από τον Ισαάκιο Β΄ στις 12 του Σεπτέμβρη. Η νορμανδική απειλή δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητη και στην προκειμένη περίπτωση επηρέασε άρδην τα βυζαντινά πράγματα.⁵⁸

Προς υποστήριξη τούτου ο Μιχαήλ Χωνιάτης στο εγκώμιό του προς τον Ισαάκιο δίνει μια αλληγορική εικόνα της κατάστασης στην οποία είχε περιέλθει ο λαός της Πρωτεύουσας. Αναφέρει ότι στο εσωτερικό της Πόλης επικρατούσε η τυραννική εξουσία του Ανδρονίκου, ενώ έξω από αυτήν μαινόταν διττός πόλεμος· από την ξηρά ο σικελικός στρατός *πάγχαλκος* με στόμα ανοιχτό σαν τα κεφάλια της Σκύλας κατάπινε ολόκληρες πόλεις και από τη θάλασσα σαν καταστροφική Χάρυβδη, ο στόλος αποτελούμενος από αμέτρητα καράβια εξαπλωνόταν παντού. Άμαθος καθώς ήταν στις κακουχίες ο πληθυσμός της Πρωτεύουσας δεν μπορούσε παρά να εναποθέσει τις ελπίδες του στη θεία πρόνοια, η οποία έστειλε τελικά τον Ισαάκιο προς βοήθεια.⁵⁹

Πρώτη κίνηση του νέου αυτοκράτορα με το που πήρε την εξουσία ήταν να στείλει επιστολή⁶⁰ στους Νορμανδούς στρατηγούς, Βαλδουίνο και Ριχάρδο, στους

⁵⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 319₄₅₋₅₁, 320_{72-85,91}. Chalandon, *Domination normande*, 411-3.

⁵⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 321_{92-5, 1-2}, 338_{93-5, 1-3}, 411₁₋₅. Brand, *West*, 169.

⁵⁸ Ahrweiler, *Byzance et la mer*, 285-6. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 478.

⁵⁹ Μιχαήλ Χωνιάτης, *Σωζόμενα*, 225₂₂₋₇, 226₁₋₇, 227₁₈₋₂₁.

⁶⁰ Dölger, *Regesten*, ap. 1567.

οποίους με ιδιάζουσα αυτοκρατορική μεγαλοπρέπεια εξακόντιζε κάθε είδους κατηγορία, απαιτούσε να εγκαταλείψουν πάραυτα τη βυζαντινή επικράτεια και τους απειλούσε με απόλυτη καταστροφή σε περίπτωση που δεν συμμορφώνονταν. Η απάντηση του Βαλδουίνου ήταν υποτιμητική και χλευαστική προς τον αυτοκράτορα. Στηλίτευσε το μορφωτικό υπόβαθρο του Ισαακίου μεμφόμενος την έλλειψη πραγματικής στρατιωτικής εμπειρίας του και, στη συνέχεια, τον συμβούλευσε να παραιτηθεί από το αυτοκρατορικό στέμμα, να το παραχωρήσει στον Γουλιέλμο Β΄ και να προσπέσει σ' εκείνον για να εξασφαλίσει τουλάχιστον τη ζωή του.⁶¹

Παρόλο που εκείνη τη χρονική στιγμή ο Ισαάκιος επέδειξε υπερβάλλουσα αυτοπεποίθηση, δεν άργησε να πραγματοποιήσει τις απειλές του. Η ανάθεση της διοίκησης του στρατού σε ένα και μοναδικό άτομο, τον Αλέξιο Βρανά, απέδωσε καρπούς. Ο φόβος του Ανδρονίκου για πιθανή εξέγερση του στρατηγού που θα είχε τόσο μεγάλη δύναμη στα χέρια του έκανε τον τότε αυτοκράτορα να κατακερματίσει τα στρατεύματα και να ορίσει πέντε διαφορετικούς αρχηγούς για τη διοίκησή τους. Κάτι τέτοιο, όμως, δεν δημιουργούσε καμία ενότητα στο πεζικό, με αποτέλεσμα αλλεπάλληλες ήττες. Στο στράτευμα του Βρανά προστέθηκαν και εθελοντές, οι οποίοι με ζήλο έσπευσαν να αντιταχθούν στον εχθρό. Έτσι, ο Ισαάκιος τους παραχώρησε στρατιωτικό εξοπλισμό και τους επιβράβευσε για το κουράγιο τους με δώρα. Παράλληλα, στις μαχόμενες βυζαντινές μοίρες έστειλε τα αυτοκρατορικά σιτηρέσια και επιπρόσθετες 4000 λίβρες χρυσού για την υποστήριξη του αγώνα.⁶²

Το βυζαντινό στράτευμα ενισχυμένο, λοιπόν, ξεκίνησε για να συναντήσει ένα τμήμα του νορμανδικού στρατού, που συνέχιζε να μένει διαιρεμένος αντλώντας θάρρος από τις συνεχείς νίκες, και προέλαυε ανενόχλητο στη Θράκη, ενώ ο στόλος είχε αγκυροβολήσει στα κοντινά νησιά της Πόλεως. Ο Αλέξιος Βρανάς κατόρθωσε να τρέψει το τμήμα αυτό σε φυγή και το ακολούθησε ως τη Μοσυνόπολη. Η απειθαρχία των Νορμανδών αποκαλύφθηκε, όταν αντί να προστρέξουν στην υπεράσπιση της πόλης, προτίμησαν να επιδοθούν σε λεηλασία της γύρω περιοχής, αποκομμένοι από τους διοικητές τους. Ο Βρανάς δεν άφησε την ευκαιρία να πάει χαμένη. Έκαψε τις πύλες της πόλης και εισέβαλε με αγριότητα λαφυραγωγώντας

⁶¹ Νικήτας Χωνιάτης, 365₅₅₋₇₉, 366₈₀₋₃. Brand, *West*, 169-70.

⁶² Νικήτας Χωνιάτης, 318₂₂₋₈, 357₄₇₋₅₃. Brand, *West*, 170. Chalandon, *Domination normande*, 412.

λυσσαλέα τον εχθρό. Έπειτα, ακολούθησε τα υπολείμματα του σικελικού στρατού προς τον Στρυμόνα διατηρώντας πλέον το γόητρο του νικητή. Στις 7 Νοεμβρίου του 1185 οι δύο δυνάμεις συγκεντρώθηκαν στη Dimitritsa (*ό τοῦ Δημητρίτζη λεγόμενος τόπος*), το σύγχρονο Σιδηρόκαστρο, όπου οι Νορμανδοί αποφάσισαν να συνθηκολογήσουν και για τον σκοπό αυτό ένας απεσταλμένος ήρθε σε συνεννόηση με τον Βυζαντινό στρατηγό.⁶³

Εντούτοις, πολύ σύντομα, ο Βρανάς υποψιάστηκε ότι η συνθήκη ειρήνης από μέρους των Νορμανδών ήταν απλώς ένα τέχνασμα για να κερδίσουν χρόνο και να μπορέσουν να συγκεντρώσουν στη Dimitritsa όσες μοίρες περιφέρονταν στην περιοχή των Σερρών. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι Βυζαντινοί ξεχύθηκαν στη μάχη χωρίς καμία προειδοποίηση και μολονότι στην αρχή ο σικελικός στρατός ανταποκρίθηκε επαρκώς, στη συνέχεια, παραδόθηκε στη φλογερή ορμή τους και ηττήθηκε κατά κράτος.⁶⁴ Όσοι από αυτούς επιβίωσαν από τη μάχη, πιάστηκαν αιχμάλωτοι, βασανίστηκαν, πνίγηκαν στον Στρυμόνα και οι πιο τυχεροί κατάφεραν να φτάσουν στη Θεσσαλονίκη και το Δυρράχιο, όπου διέδωσαν τον πανικό τους.⁶⁵ Η άμυνα της Θεσσαλονίκης δεν άντεξε για πολύ. Οι εναπομείναντες Νορμανδοί προσπαθούσαν να σώσουν τη ζωή τους σπεύδοντας προς το Δυρράχιο ή διεκδικώντας με δυσκολία μία θέση σε ένα από τα πλοία του στόλου. Αρχικά, οι Νορμανδοί αρνούνταν να παραιτηθούν από την πόλη που πρώτη έπεσε στα χέρια τους. Ωστόσο, έπειτα, η έλλειψη τροφίμων τους οδήγησε να αποσυρθούν.⁶⁶

Αν μπορούμε να δώσουμε βάση στις εκτιμήσεις του Χωνιάτη, ο σικελικός στρατός δοκίμασε απώλειες της τάξεως των δέκα χιλιάδων ανδρών, ενώ οι αιχμάλωτοι ανέρχονταν στους τέσσερις χιλιάδες. Ο Ισαάκιος Β', αφού τους περιόρισε σε δημόσιες φυλακές, τους κακομεταχειρίστηκε σε μεγάλο βαθμό, γεγονός που προκάλεσε την αντίδραση του Νορμανδού ηγεμόνα. Έστειλε επιστολές όπου επέπληττε τον Βυζαντινό αυτοκράτορα για την ασπλαχνία του που οδήγησε στον χαμό τόσων χριστιανών. Κατά τη γνώμη του, θα έπρεπε είτε να τους

⁶³ Νικήτας Χωνιάτης, 357₆₆₋₇₁, 358₇₂₋₉₄, 359₃₋₆. Brand, *West*, 170-1. Chalandon, *Domination normande*, 413. Ostrogorsky, *Ιστορία*, 74.

⁶⁴ Νικήτας Χωνιάτης, 359₃₋₁₈. Brand, *West*, 171.

⁶⁵ Μεταξύ των αιχμαλώτων συμπεριλαμβάνονταν και οι δύο Νορμανδοί στρατηγοί του πεζικού και του ναυτικού. Νικήτας Χωνιάτης, 359₁₉₋₂₃

⁶⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 361₅₅₋₆₁. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, 286-7. Chalandon, *Domination normande*, 413-4.

γλιτώσει από το μαρτύριο αφαιρώντας τους τη ζωή - επιλογή όχι προτιμητέα - είτε να έχει εξασφαλίσει για εκείνους βιώσιμες συνθήκες κατά τη διάρκεια της φυλάκισής τους. Ο Ισαάκιος από την πλευρά του, δεν έδωσε καμία σημασία στο περιεχόμενο των επιστολών αυτών, τουναντίον, η δοκιμασία των αιχμαλώτων στο Βυζάντιο συνεχίστηκε με την ίδια σκληρότητα.⁶⁷

Κατά τη διάρκεια της υπαναχώρησης του στόλου τους οι Νορμανδοί παρέτειναν την παρουσία τους στις βυζαντινές θάλασσες και λεηλάτησαν νησιά που συναντούσαν στον δρόμο τους, όπως την Καλόλιμνο (*Καλώνυμον*), αλλά και τις ακτές της Προποντίδας, χωρίς όμως να κατορθώσουν να αποβιβάσουν σε κάποια ακτή, αφού οι δυνάμεις του Βυζαντίου δεν επέτρεπαν κάτι τέτοιο.⁶⁸ Ο βυζαντινός στόλος, λόγω της αριθμητικής του ισχύος σε σχέση με τον σικελικό, δεν μπορούσε να αναλάβει ιδιαίτερη δράση, γι' αυτό και περιορίστηκε να παραπλέει σε μικρή ακτίνα γύρω από την Πρωτεύουσα, η προστασία της οποίας ήταν ο σημαντικότερος στόχος του. Τελικά, ο αντίπαλος στόλος επέστρεψε στη Σικελία στα τέλη Νοεμβρίου έχοντας να αντιμετωπίσει επιπλέον απώλειες λόγω των έντονων καιρικών φαινομένων και της έλλειψης προμηθειών.⁶⁹

Παρά ταύτα, το νορμανδικό στοιχείο δεν εξαφανίστηκε ποτέ πλήρως από τον βυζαντινό χώρο. Ο Ισαάκιος κατάφερε να ολοκληρώσει την ανακατάληψη του Δυρραχίου έναν χρόνο αργότερα με πολιορκία της οποίας ηγήθηκε ο ίδιος.⁷⁰ Η προσπάθειά του ήταν επιτυχής και με την Κέρκυρα (*Insula autem de Cuverfu magna est et fertilis, reddit domino suo imperatori Constantinopolis singulis annis quindecim quintallos auri purissimi de reddito annuo : et pondus quintalli est pondus centum librarum auri*).⁷¹ Δεν συνέβη όμως το ίδιο με κάποια από τα νησιά του Ιονίου, όπως η Κεφαλονιά (*Chefeleine*), η Ζάκυνθος (*Jagent*), η Ιθάκη και οι Στροφάδες (*Serfent*),

⁶⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 363₁₈₋₂₉, 364₃₉₋₄₄. Brand, West, 172-3.

⁶⁸ Νικήτας Χωνιάτης, 362_{89-95,1-9}. Chalandon, *Domination normande*, 414-5.

⁶⁹ Νικήτας Χωνιάτης, 363₁₀₋₇. Ahrweiler, *Byzance et la mer*, 287. Brand, West, 171-2. Chalandon, *Domination normande*, 414-5.

⁷⁰ Για την πολιορκία του Δυρραχίου από τον Ισαάκιο Β', για την οποία δεν κάνει λόγο ο Νικήτας Χωνιάτης, βλ. Γρηγόριος Αντίοχος, 300-1.

⁷¹ Για την επαναφορά της Κέρκυρας σε βυζαντινή κυριαρχία βλ. Rogerus, 204, όπου φαίνεται ότι το 1191 η νήσος πλήρωνε και πάλι φόρο στον Βυζαντινό αυτοκράτορα και άρα, δεν ανήκε πλέον στους Νορμανδούς. Leontsini, "Ionian Islands", 37-8.

τα οποία περιήλθαν στην κυριότητα του πρώην πειρατή Μαργαρίτη, αρχηγού του σικελικού στόλου.⁷²

Ο Γουλιέλμος Β΄ δυσκολεύτηκε να αποδεχτεί την αποτυχία της εκστρατείας του κι έτσι, φρόντισε να στείλει εκ νέου ναυτικές δυνάμεις στο Αιγαίο πάντα υπό την ηγεσία του Μαργαρίτη, ενώ, παράλληλα, συμμάχησε με τον Ισαάκιο Κομνηνό, ο οποίος διατηρούσε ακόμα στην κατοχή του την Κύπρο.⁷³ Επιπροσθέτως, με βάση την αγιολογική πηγή του εγκωμίου προς τον όσιο Χριστόδουλο διαπιστώνουμε νορμανδική παρουσία στο Αιγαίο το 1186, όπου *πᾶσαι αἱ νῆσοι αἱ ῥωμαϊκαί* (στο κείμενο του εγκωμίου καταγράφονται μόνο οι Πάτμος, Μάκρη, Μύκονος, Ικαρία και Σάμος) παρουσιάζονται υποχρεωμένες να πληρώνουν φόρο στον σικελικό στόλο (*καί τούς συνήθεις φόρους ὡς ἐξ ἐκόντων ἀπαιτεῖν*).⁷⁴ Δεν μπορούμε να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τη χρονική στιγμή που τα νησιά αυτά κατελήφθησαν. Μάλλον αυτό συνέβη λίγο πριν ή μετά από την άλωση της Θεσσαλονίκης, πράγμα που έδωσε αργότερα το δικαίωμα στον Μαργαρίτη για την είσπραξη φόρων. Πιθανότατα, ο αδύναμος βυζαντινός στόλος δεν ήταν σε θέση να τα υπερασπιστεί ούτε από τις διάφορες πειρατικές επιδρομές⁷⁵ που μάστιζαν το Αιγαίο ούτε και από τον ισχυρό Μαργαρίτη. Δεν αποκλείεται, λοιπόν, οι ίδιοι οι κάτοικοι να παραδόθηκαν στους Νορμανδούς, προκειμένου να εξασφαλίσουν προστασία έναντι της ολέθριας πειρατείας.⁷⁶

Όταν την άνοιξη του 1187 ο Ισαάκιος Β΄ έστειλε στόλο με την προοπτική να επαναφέρει την Κύπρο στην κυριαρχία του, ο Μαργαρίτης ήταν εκεί για να τον αντιμετωπίσει καταστρέφοντας το μεγαλύτερο μέρος του. Στη συνέχεια, οι αρχηγοί του βυζαντινού στόλου, Ιωάννης Κοντοστέφανος και Αλέξιος Κομνηνός Βατάτζης, συνελήφθησαν από τον Ισαάκιο Κομνηνό μετά από ήττα που υπέστησαν σε μάχη στη στεριά. Έπειτα, ο ίδιος τους παρέδωσε στον Μαργαρίτη ο οποίος τους έστειλε

⁷² Για την κατάληψη των νησιών του Ιονίου από τον Μαργαρίτη βλ. Rogerus, 199: *Deinde quasi per centum milliaria a rupe est insula quae dicitur Serfent, quae est Margariti, et aliae duae insulae ibi sunt, quarum una dicitur Chefeleine, et altera Jagent: et utraquae est Margariti.* Βρανούση, *Αγιολογικά*, 145. Brand, *West*, 172 και ιδίως υποσημ. 46, 356.

⁷³ Brand, *West*, 172.

⁷⁴ Για τη μαρτυρία περί της νορμανδικής παρουσίας στο Αιγαίο βλ. *Εγκώμιον εις τον όσιον Χριστόδουλον*, 176-7.

⁷⁵ Για την πειρατεία στα βυζαντινά ύδατα βλ. Ahrweiler, "Course et piraterie dans la Mediterranée". Charanis, "Piracy in the Aegean". *ODB*, III, 1679-80.

⁷⁶ Για την κατάληψη βυζαντινών νήσων από τον Μαργαρίτη βλ. Robertus, 249₂₂₋₅. Βρανούση, *Αγιολογικά*, 146-7. Brand, *West*, 172 και ιδίως υποσημ. 46, 356.

πίσω στη Σικελία.⁷⁷ Λίγο αργότερα, ο πρώην πειρατής κατάφερε νέα νίκη επί του βυζαντινού στόλου, τον οποίο ο αυτοκράτορας είχε στείλει σε βοήθεια του Σαλαδίνου (1174-1193), ιδρυτή της δυναστείας των Αγιουβιδών και σουλτάνου των Φατιμιδών Αιγύπτου και Συρίας.⁷⁸ Μετά και από αυτές τις εξελίξεις, η Κύπρος παρέμενε υπό ξένη κατοχή, ενώ οι Νορμανδοί είχαν εξασφαλίσει ισχυρή ναυτική παρουσία στην ανατολική Μεσόγειο.⁷⁹

Ο πόλεμος μεταξύ του Νορμανδικού βασιλείου της Σικελίας και της Βυζαντινής αυτοκρατορίας έλαβε επίσημα τέλος με μια συνθήκη⁸⁰ ειρήνης (*Imperator Constantinopolis et rex Siciliae post longam et gravem utrimquem profligationem reducuntur ad pacem*).⁸¹ Μολατάυτα, δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς υπεγράφη. Μάλλον ακολούθησε την κατάληψη των Ιεροσολύμων από τον Σαλαδίνο τον Οκτώβριο του 1187, ορόσημο που σίγουρα θορύβησε τον Γουλιέλμο Β΄, ο οποίος θέλησε να κλείσει ειρήνη με το Βυζάντιο, ώστε να μπορέσει να αφιερώσει το στρατιωτικό του δυναμικό στην ανάκτηση της ιερής πόλης της χριστιανοσύνης.⁸² Όροι της συνθήκης θα πρέπει να ήταν η απελευθέρωση όλων των αιχμαλώτων, όπερ και εγένετο από τον Ισαάκιο, αλλά και η επιστροφή των νησιών του Αιγαίου πίσω στη βυζαντινή κυριαρχία.⁸³

Η απόκρουση της νορμανδικής απειλής αποτέλεσε μια αδιαμφισβήτητη επιτυχία για τον Ισαάκιο Β΄ Άγγελο και τον καλύτερο οιωνό για τη συνέχεια της βασιλείας του. Η νίκη επί των Νορμανδών της Σικελίας υμνήθηκε από τη βυζαντινή γραμματεία, διότι το Βυζάντιο άντεξε ένα πολύ ισχυρό χτύπημα από τη Δύση, η οποία για ακόμα μια φορά έδειξε την επιθετική πλευρά του επεκτατισμού και όχι την αδελφική πλευρά της χριστιανοσύνης.⁸⁴

⁷⁷ *Εγκώμιον εις τον όσιον Χριστόδουλον*, 177-9. Νικήτας Χωνιάτης, 369⁷⁴⁻⁸³, 370⁸⁴⁻⁹⁴. Brand, *West*, 172.

⁷⁸ Magnus presbyterius, 511³⁷⁻⁵⁴, 512¹⁻¹⁵. Για την πιθανότητα ή μη συμμαχίας του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου με τον Σαλαδίνο θα γίνει διεξοδική αναφορά σε επόμενο κεφάλαιο, βλ. σελ. 42.

⁷⁹ Βρανούση, *Αγιολογικά*, 71-2. Chalandon, *Domination normande*, 415.

⁸⁰ Dölger, *Regesten*, αρ. 1569, 1578 c.

⁸¹ Robertus 253²⁻³. Για την εγκαθίδρυση της ειρήνης βλ. επίσης, *Annales ceccanesens*, 287³⁵⁻⁴². Οι βυζαντινές πηγές δεν αναφέρονται στη συνθήκη ειρήνης. Βρανούση, *Αγιολογικά*, 147-8. Chalandon, *Domination normande*, 415.

⁸² Brand, *West*, 174. Runciman, *A History of the Crusades*, III, 4.

⁸³ Για την απελευθέρωση των Νορμανδών αιχμαλώτων βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 366⁶⁻⁸, 377⁹⁻¹³.

⁸⁴ Σέργιος Κολυβάς, 287¹⁷⁻³⁰. Γεώργιος Τορνίκης, 277⁸⁻³⁰, 278¹⁻²⁵. Μιχαήλ Χωνιάτης, *Σωζόμενα*, I, 244³⁻²⁸, 245¹⁻²⁷, 246¹⁻⁴.

Μετά από τον θάνατο του Γουλιέλμου Β΄, ο σύζυγος της θείας του Κωνσταντίας, Ερρίκος Στ΄, κεφαλή του δυτικού τμήματος Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, έμενε μοναδικός κληρονόμος του θρόνου. Ο πάπας Σελεστίνος Γ΄ (1191-1198) δεν έβλεπε με καλό μάτι τη συγκέντρωση τόσης δύναμης στα χέρια του Γερμανού ηγεμόνα και γι΄ αυτό, προώθησε στον θρόνο τον κόμη Τανκρέδο (1190-1194), νόθο γιο του Ρογήρου Β΄, ο οποίος στέφθηκε βασιλιάς της Σικελίας το 1190.⁸⁵ Η αλλαγή στα νορμανδικά σκήπτρα δεν άφησε ασυγκίνητο τον Ισαάκιο, ο οποίος έσπευσε να συνάψει φιλία με τον Τανκρέδο, προκειμένου να διασφαλίσει τα νώτα του στο μέτωπο των Νορμανδών και να ορθώσει ανάστημα έναντι του Ερρίκου. Ο βασιλιάς της Σικελίας, ως νέος στον θρόνο και έχοντας πάντα στον νου του την επιβλητική γερμανική αυτοκρατορία, έψαχνε ούτως ή άλλως για συμμαχίες και η αυλή της Κωνσταντινούπολης έμοιαζε απολύτως κατάλληλη για τον σκοπό αυτό. Οι πληροφορίες αυτές επιβεβαιώνονται και από τους λόγους των Σεργίου Κολυβά και Γεωργίου Τορνίκη.⁸⁶

Οι διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα τον Ιούλιο-Αύγουστο του 1192 και τελεσφόρησαν με τον αρραβώνα/γάμο⁸⁷ της δευτερότοκης κόρης του Ισαακίου Ειρήνης με τον γιο του Τανκρέδου Ρογήρο, κόμη της Απουλίας, στο Μπρίντεζι.⁸⁸ Ο αυτοκράτορας είχε τρία παιδιά, δύο κορίτσια και ένα αγόρι από γάμο που είχε συνάψει πριν αναλάβει την εξουσία.⁸⁹ Ενώ η συμμαχία ξεκίνησε με καλές προοπτικές και για τις δύο πλευρές, εξέπνευσε μαζί με τον Τανκρέδο και τον Ρογήρο, οι οποίοι πέθαναν διαδοχικά τον Φεβρουάριο του 1194. Έπειτα, η Ειρήνη, αφού βρέθηκε αιχμάλωτη στην αυλή του Ερρίκου, παντρεύτηκε τον αδελφό του Γερμανού βασιλιά, Φίλιππο στα 1197, δημιουργώντας ένα ακόμα έρεισμα για επέμβαση του Ερρίκου στο Βυζάντιο.⁹⁰

⁸⁵ Καραγιώργος, *Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, 373-4. Chalandon, *Domination normande*, 443.

⁸⁶ Σέργιος Κολυβάς, 289₆₋₁₇. Γεώργιος Τορνίκη, 277₂₅₋₃₀, 278₁₋₁₁. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 393-4, ιδίως υποσημ. 1040. Brand, *West*, 190.

⁸⁷ Δεν προσδιορίζεται με ακρίβεια στις βυζαντινές ούτε και στις δυτικές πηγές αν ο Ρογήρος και η Ειρήνη παντρεύτηκαν ή αν περιορίστηκαν μόνο στον αρραβώνα. Νικήτας Χωνιάτης, 481₈₉₋₉₄. Για την εξέταση των δυτικών πηγών βλ. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 393, υποσημ. 1039.

⁸⁸ Chalandon, *Domination normande*, 447 κ.ε.

⁸⁹ Νικήτας Χωνιάτης, 419₉₁₋₃: Ὁ δέ γε βασιλεύς Ἰσαάκιος ἐπὶ τρισὶ παισὶ τὴν τοῦ γένους σαλεύων διαδοχὴν, οἳ ἐκ τῶν προτέρων αὐτῷ γάμων γεγέννητο, δυσὶ μὲν θηλείαις, ἐνὶ δέ ἄρρηνι.

⁹⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 419₃₋₆: θατέραν δέ εἰς γυναῖκα πέπομφε γαμετὴν τῷ υἱῷ τοῦ ῥηγός Σικελίας τοῦ Ταγγρέ, ὃς τὸν Γιλίελμον διεδέξατο θανάτῳ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον, τὸν καὶ κατὰ Ῥωμαίων ἄρρανα

B2. Ουγγαρία

Η Ουγγαρία είχε ήδη γίνει μία σαφώς υπολογίσιμη δύναμη στα Βαλκάνια τον 12^ο αι. Το κράτος της είχε εκχριστιανισθεί από τα τέλη του 10^{ου} αι. και σύντομα εντάχθηκε στη σφαίρα επιρροής της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Οι σχέσεις των Ούγγρων με το Βυζάντιο κατά τη βασιλεία των Κομνηνών ήταν μάλλον ταραχώδεις, καθώς συχνά οι μεν εισέβαλλαν στα βυζαντινά σύνορα πραγματοποιώντας και κατακτήσεις εδαφών, ενώ οι δε παρενέβαιναν στις εσωτερικές πολιτικές διαμάχες της χώρας, προκειμένου να εξασφαλίσουν φιλο-βυζαντινούς ηγεμόνες στην εξουσία. Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός εν τη απουσία άρρενα διαδόχου έκλεισε μία συμφωνία με την Ουγγαρία το 1166, κατά την οποία ο νεαρός διάδοχος του ουγγρικού θρόνου, Βέλας Γ΄ (1172-1196), θα παντρευόταν την κόρη του Μαρία και θα γινόταν κληρονόμος του βυζαντινού θρόνου. Το Βυζάντιο θα έπαιρνε ως αντάλλαγμα την περιοχή της Δαλματίας ως πατρική κληρονομιά του γαμπρού, ο οποίος ήρθε να ζήσει στην Κωνσταντινούπολη λαμβάνοντας, μάλιστα, τον τίτλο του καίσαρος. Μεγαλόπνοος σκοπός του Μανουήλ ήταν να ενώσει τις δύο αυτοκρατορίες υπό τη δική του σκέπη.⁹¹

Εντούτοις, στα 1169 ο Βυζαντινός αυτοκράτορας απέκτησε γιο από τον δεύτερο γάμο του, ώστε δεν χρειαζόταν πλέον τη μνηστεία της κόρης του με τον Βέλα για την εξασφάλιση της δυναστικής συνέχειας. Διέλυσε, λοιπόν, τον αρραβώνα τους και πάντρεψε τον Ούγγρο πρίγκιπα με την Άννα - Αγνή του Σατιγιόν, αδελφή της συζύγου του, Μαρίας της Αντιόχειας.⁹² Όταν πέθανε ο μεγαλύτερος αδελφός του, Στέφανος Γ΄ της Ουγγαρίας (1163-1172), ο Βέλας έπρεπε να επιστρέψει στην πατρίδα του, για να αναλάβει την εξουσία. Πριν φύγει, ορκίστηκε πίστη στον Μανουήλ και υποσχέθηκε να υπερασπίζεται την αυτοκρατορία και τα συμφέροντά της. Κατ' αυτό τον τρόπο, η φιλία τους συνεχίστηκε απρόσκοπτα.⁹³

πόλεμον εξ ήπειρου τέ και θαλάσσης, 635⁸⁹⁻⁹⁴. Rycardus di Sancto Germano, 325³⁷⁻⁴². Ciggaar, *Western Travellers*, 240.

⁹¹ *CMH*, 431-2. Laurent, "Lettre d' Isaac", 59.

⁹² *CMH*, 432-3. Magdalino, *Μανουήλ*, 166.

⁹³ Κίνναμος, 286¹⁸⁻²², 287¹⁻⁹. Δημήτριος Τορνίκης, 343⁹⁻¹¹. Makk, "Relations hungaro-byzantines", 5. Urbansky, *Danube Frontier*, 114-5.

Με τον θάνατο του Μανουήλ, όμως, τα πάντα άλλαξαν, ιδίως μετά από την βεβιασμένη άνοδο στο αυτοκρατορικό αξίωμα του Ανδρονίκου Α΄. Ο σφετεριστής εξόντωσε τους νόμιμους διαδόχους του Μανουήλ, δίνοντας την ευκαιρία στον Βέλα Γ΄ για επέμβαση στα βυζαντινά πράγματα, προκειμένου να επαναφέρει τη νομιμότητα.⁹⁴ Σύμφωνα με τον Χωνιάτη, η βασιλομήτωρ Μαρία - Ξένη της Αντιόχειας διατηρούσε προηγουμένως μυστική αλληλογραφία με τον Βέλα, με σκοπό την προστασία της ίδιας και του γιου της, γεγονός που ο Ανδρόνικος εξέλαβε ως πράξη προδοσίας προς την αυτοκρατορία.⁹⁵ Εκείνος, μολαταύτα, είχε ξεκινήσει επιδρομές στη βυζαντινή μεθόριο πριν από τη δολοφονία του Αλεξίου Β΄ και κατάφερε να κατακτήσει τη βόρειο Δαλματία, την Κροατία και την περιοχή του Σιρμίου παραβιάζοντας τον όρκο που είχε δώσει στον Μανουήλ. Έπειτα, προχώρησε στο Βελιγράδι και το Βraničeno (1181-2) και σε συνεργασία με τους Σέρβους του Στεφάνου Νεμάνια (1166-1196) κατέλαβε τη Ναϊσό (Niš) και τη Σόφια.⁹⁶ Η Ουγγαρία φαινόταν ασταμάτητη αλλά το κύρος της δυναστείας των Κομνηνών δεν είχε ακόμα σβήσει. Το 1185 ο Βέλας, όντας χήρος, πρότεινε γάμο με τη Θεοδώρα Κομνηνή, εγγονή της αδελφής του Μανουήλ, Θεοδώρας, όχι τόσο για να αποκτήσει έρεισμα για διεκδίκηση του βυζαντινού θρόνου, αλλά για να γίνει κοινωνός της αίγλης που απέρρευε από την ένωση με μία Βυζαντινή πριγκίπισσα. Εξάλλου, με την πτώση του Ανδρονίκου Α΄ δόθηκε τέλος στην πρόφαση περί εκδίκησης στο όνομα του Μανουήλ, επομένως, είχε φτάσει το πλήρωμα του χρόνου για επικράτηση της ειρήνης.⁹⁷ Ακόμα, ας μην αποκλείσουμε το ενδεχόμενο ο θάνατος της Άννας- Αγνής του Σατιγιόν το 1184 να ανάγκασε τον Βέλα να σπεύσει προς αναζήτηση κατάλληλης νύφης.⁹⁸

Ο γάμος αυτός δεν πραγματοποιήθηκε. Η Θεοδώρα Κομνηνή είχε εξαναγκαστεί να γίνει μοναχή από τον Ανδρόνικο Α΄. Με βάση τα σχόλια του

⁹⁴ Brand, *West*, 47. Makk, "Relations hungaro-byzantines", 18-22, 24.

⁹⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 267₅₂₋₄.

⁹⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 277₄₅₋₇. Stankovič, "Byzantium and its Hinterland", 41.

⁹⁷ Δεν φαίνεται πειστικό το επιχειρήμα ότι ο Βέλας Γ΄ απέβλεπε στην ένωση των δύο αυτοκρατοριών υπό την ηγεσία του, αφού η Θεοδώρα, ως εγγονή της αδελφής του Μανουήλ Α΄, βρισκόταν χαμηλά στην αυτοκρατορική ιεραρχία, ώστε να παράσχει στον Βέλα σημαντική δίοδο προς τον βυζαντινό θρόνο. Για όλη την επιστημονική συζήτηση περί της ταυτότητας της Θεοδώρας βλ. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 377-8, υποσημ. 910.

⁹⁸ Δεν γνωρίζουμε επακριβώς πότε πέθανε η πρώτη σύζυγος του Βέλα. Βλ. Moravcsik, "Alliance byzantino-hongroise", 562. Urbansky, *Danube Frontier*, 121-2.

Θεόδωρου Βαλσαμώνος συμπεραίνουμε ότι η σύνοδος της Κωνσταντινουπόλεως απαγόρευσε στα τέλη του 1185 στη Θεοδώρα, χήρα του Ανδρονίκου Λαπαρδά, να απαλλαγεί από το μοναχικό σχήμα και να παντρευτεί τον Βέλα Γ΄ με την εξής αιτιολογία: η ίδια παρέμεινε εκούσια στο μοναστήρι, ακόμα και μετά από τον θάνατο του συζύγου της, σε αντίθεση με άλλες γυναίκες που έτυχαν της ίδιας μοίρας και τους δόθηκε η άδεια να επιστρέψουν στον κοσμικό βίο είτε γιατί οι σύζυγοί τους βρίσκονταν εν ζωή είτε γιατί πραγματικά το επιθυμούσαν (*Τὴν μέντοι Κομνηνὴν κυράν Θεοδώραν, τὴν χρηματίσασαν σύμβιον τοῦ Λαπαρδά ἐκείνου κυροῦ Ἀνδρονίκου, ἀποκαρεῖσαν κατὰ βίαν τοῦ τυράννου, ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδος οὐ παρεχώρησε μετασχηματισθῆναι, καὶ συζυγῆναι τῷ Κράλη Οὐγγρίας, ἐκθύμως τοῦτο ζητήσαντι, διὰ τὸ μετὰ θάνατον τοῦ ἀνδρός αὐτῆς στοιχῆσαι τῇ ἀποκάρσει κἂν κατὰ βίαν ἐγένετο, ἐν κοινοβιακῇ διάγειν μονῆ*).⁹⁹ Επιπλέον, μετά από την ανάληψη της μοναχικής ιδιότητας η Θεοδώρα θεωρείτο εκκλησιαστικό πρόσωπο και δεν μπορούσε να παντρευτεί δεύτερη φορά. Το κανονικό δίκαιο ήταν σημαντικό, ωστόσο, δεν ήταν λίγες οι φορές που παραμερίστηκε με γνώμονα τα εκάστοτε πολιτικά συμφέροντα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση τα πολιτικά συμφέροντα υπερίσχυσαν.¹⁰⁰

Κατά τη γνώμη μας, ο Ισαάκιος Β΄ ως άρτι ανακηρυχθείς αυτοκράτορας δεν μπορούσε να εμπιστευτεί πλήρως τις αγνές προθέσεις του Ούγγρου ηγέτη και πιθανόν επηρέασε τη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης ώστε να μη συναινέσει στην αποδέσμευση της Θεοδώρας από τη μονή. Εξάλλου, ο εν ενεργεία πατριάρχης Βασίλειος Β΄ Καματηρός (1183-1186), επιβλέπων της συνόδου, είχε αποδείξει ότι αδιαμαρτύρητα συνέπνεε με τη βούληση της κοσμικής εξουσίας και δεν ανήκε στους ιδιαιτέρως αυστηρούς εκπροσώπους της πατριαρχικής καθέδρας.¹⁰¹ Επί Ανδρονίκου Α΄, επέτρεψε τον ανίερο γάμο της νόθης κόρης του αυτοκράτορα, Ειρήνης, με τον νόθο γιο του Μανουήλ Α΄, Αλέξιο, οι οποίοι είχαν μεταξύ τους συγγένεια. Έπειτα, απάλλαξε των ευθυνών τους τους δολοφόνους του Αλεξίου Β΄ και επέτρεψε την επιστροφή των γυναικών μοναχών στον κοσμικό βίο. Παρόλο που ο ίδιος τέλεσε τη στέψη του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου και κατά πάσα πιθανότητα

⁹⁹ Ράλλης – Ποτλής, *Σύνταγμα*, 28. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 377-9.

¹⁰⁰ Brand, *West*, 79. Makk, *Árpáds*, 119. Του ίδιου, “Relations hungaro-byzantines”, 24.

¹⁰¹ Νικήτας Χωνιάτης, 262₁₋₆.

συγκατένευσε στην απόφασή του να μην επιτραπεί ο γάμος Θεοδώρας και Βέλα, ο αυτοκράτορας υποχρεώθηκε να καθαιρέσει τον Καματηρό λόγω των πιέσεων που δεχόταν από τους υποστηρικτές του, οι οποίοι δεν μπορούσαν να ανεχτούν κανένα πρόσωπο σε σημαντική θέση προερχόμενο από τους κύκλους του τυραννικού Ανδρονίκου.¹⁰²

Ο Ισαάκιος, λοιπόν, προτίμησε, καθώς ήταν χήρος, να ζητήσει το χέρι της δεκάχρονης κόρης του Βέλα Γ', Μαργαρίτας - Μαρίας της Ουγγαρίας, στέλνοντάς του πρεσβεία.¹⁰³ Στο πλαίσιο της μεταξύ τους συμφωνίας, εκείνος αποτραβήχτηκε από όσες βυζαντινές επαρχίες είχε καταλάβει, τις οποίες προσέφερε ως προίκα της νύφης, και απέσυρε τα στρατεύματά του πέρα από τον Δούναβη, ενώ ο Ισαάκιος παραιτήθηκε από κάθε δικαίωμα πάνω στην περιοχή της Δαλματίας (*terram, quam pater tuus...sorori tue Imperatrici Graecorum dedit in dotem*).¹⁰⁴ Ο Βέλας επανέλαβε, μάλιστα, τον όρκο που είχε δώσει στον Μανουήλ Α' περί προστασίας και υπεράσπισης της βυζαντινής αυτοκρατορίας.¹⁰⁵ Η στιγμή κατά την οποία ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις ήταν συμφέρουσα και για τις δύο πλευρές. Το Βυζάντιο είχε ανάγκη να εξασφαλίσει τις βαλκανικές κτήσεις στα βόρεια σύνορά του *ήρημηςάντων δέ και τών ένων έθνων*, δηλαδή αμέσως μόλις ο αυτοκράτορας εξαγόρασε την ειρήνη με τους Τούρκους του Ικονίου του Κιλίτζ Αρσλάν Β' (1156-1192), που αντιλαμβανόμενοι την έκρυθμη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η αυτοκρατορία (Νορμανδοί, αλλαγή αυτοκράτορα), επέδραμαν στο θέμα των Θρακησίων (κοιλάδα του Μαιάνδρου) το φθινόπωρο του 1185 – εποχή που οι Νορμανδοί δεν είχαν ακόμα εκδιωχθεί και ο Ισαάκιος χρειαζόταν να προσηλωθεί ανεμπόδιτος στην αντιμετώπισή τους.¹⁰⁶ Άρα, ο γάμος με την Ουγγαρέζα πριγκίπισσα τοποθετείται χρονικά μάλλον στα τέλη του 1185 – αρχές 1186.¹⁰⁷

Όπως είδαμε παραπάνω, ο Γουλιέλμος Β', λίγο πριν ξεκινήσει την εκστρατεία του εναντίον του Βυζαντίου, φρόντισε να ενισχύσει διπλωματικά το

¹⁰² Νικήτας Χωνιάτης, 405₁₉₋₂₈. Brand, *West*, 77-8. Cognasso, "Isacco", 35-6.

¹⁰³ Νικήτας Χωνιάτης, 368₃₈₋₄₆. Dölger, *Regesten*, αρ. 1567d. Cognasso, "Isacco", 41.

¹⁰⁴ Για την παραχώρηση των κατακτηθέντων εδαφών ως προίκα της Μαργαρίτας βλ. την επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ' (1198-1216) προς τον διάδοχο του Βέλα Γ', Εμέριχο (1196-1204). Innocenzo III, 36. Urbansky, *Danube Frontier*, 122-3.

¹⁰⁵ Για τον όρκο του Βέλα Γ' βλ. Δημήτριος Τορνίκης, 343₉₋₁₃. Dölger, *Regesten*, αρ. 1567e. Brand, *West*, 79-80, 85.

¹⁰⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 367₂₆₋₃₁, 368₃₂. Makk, *Árpáds*, 120, 177 βλ. υποσημ. 150.

¹⁰⁷ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 379-80. Makk, "Relations hungaro-byzantines", 25.

κράτος του συμμαχώντας με τη Γερμανική αυτοκρατορία του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα. Συνεπώς, η βυζαντινο-ουγγρική συμμαχία ίσως να αποτέλεσε ένα αντιστάθμισμα στην ένωση των δύο αυτών μεγάλων δυνάμεων της Δύσης. Η κινητικότητα εκ δυσμών δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητη. Βυζάντιο και Ουγγαρία στόχευαν στη διατήρηση του status quo στα νότια του Δούναβη.¹⁰⁸

Για το Βυζάντιο, πάντως, ο δυναστικός αυτός γάμος υπήρξε προνομιακός ως έναν βαθμό και προβλήθηκε ιδιαιτέρως από τον Νικήτα Χωνιάτη, ο οποίος τόσο στον επιθαλάμιο λόγο του όσο και σε ποίημά του για τον εορτασμό του γάμου εγκωμίασε με στόμφο τα χαρίσματα της Μαργαρίτας-Μαρίας.¹⁰⁹ Αξιοσημείωτο είναι ότι ο Ισαάκιος τον γιόρτασε με τέτοια λαμπρότητα, ώστε χρειάστηκε να επιβάλει ειδικό φόρο προκειμένου να αντεπεξέλθει οικονομικά. Την κατάσταση δεν βοήθησε καθόλου το γεγονός ότι σημαντικά ποσά αναλώθηκαν για τον καλύτερο δυνατό θωρακισμό του κράτους έναντι των Νορμανδών (*ἔπεμψε τὰ βασιλικά σιτηρέσια καὶ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὸν ἀγῶνα ἐπέρρωσε τὸν προκείμενον ποσωθέντα εἰς χρυσοῦ κεντηνάρια τεσσαράκοντα*).¹¹⁰ Σύμφωνα με τον Χωνιάτη, ο φόρος αυτός προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια στις βουλγαρικές πόλεις της περιοχής της Αγκιάλου και έγινε η αιτία να πυροδοτηθεί η βουλγαρική επανάσταση των Πέτρου και Ασάν.¹¹¹

Εν μέσω των ιστορικών συγκυριών, δεν άργησε να καρποφορήσει η συμμαχία με τον κράλη Ουγγαρίας. Ο ίδιος ανταποκρίθηκε πρόθυμα στο κάλεσμα της Γ΄ Σταυροφορίας. Κατά τη διέλευση του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα, ηγέτη των σταυροφόρων, μέσα από τα βαλκανικά εδάφη, ο Βέλας Γ΄ τον υποδέχτηκε και τον φιλοξένησε με τιμές, τον βοήθησε στη μετακίνησή του, ενώ του παρείχε στρατιωτικό δυναμικό και προμήθειες.¹¹² Όταν δημιουργήθηκε βαθιά ρήξη στις σχέσεις του γερμανού αυτοκράτορα με τον Ισαάκιο Β΄, όχι μόνο διαμεσολάβησε, προκειμένου να επικρατήσει ομόνοια μεταξύ τους, αλλά απέσυρε και επίσημα τα

¹⁰⁸ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 380. Guillard, "Règne d'Isaac", 125. Laurent, "Serbie", 119. Makk, *Árpáds*, 120, 177 βλ. υποσημ. 148.

¹⁰⁹ Νικήτας Χωνιάτης, *Λόγοι*, 36₈₋₁₁, 40₁₂₋₂₁, 44₃₋₈, 45₁₈₋₂₃. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 380-2.

¹¹⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 357₅₁₋₃.

¹¹¹ Νικήτας Χωνιάτης, 357₄₇₋₅₁, 368₄₇₋₅₇. Brand, *West*, 89.

¹¹² Ansbertus, 25₁₄₋₂₇, 51₁₉₋₃₁. Brand, *West*, 80, 92, 94. Moravcsik, "Alliance byzantino-hongroise", 567.

στρατεύματα που είχε παραχωρήσει στους σταυροφόρους.¹¹³ Ο Βαρβαρόσσα είχε έρθει και πάλι σε επικοινωνία με τους Βουλγάρους και τους Σέρβους και ήταν αποφασισμένος να καταλάβει την Κωνσταντινούπολη. Αυτό δεν εξυπηρετούσε σε καμία περίπτωση τα συμφέροντα της Ουγγαρίας, η οποία δεν θα μπορούσε να ανταγωνιστεί το παντοδύναμο κρατικό μόρφωμα που θα δημιουργείτο σε ενδεχόμενη ένωση Βυζαντινής και Γερμανικής αυτοκρατορίας υπό τα σκήπτρα του Φρειδερίκου. Έτσι, συνέβαλε τα μέγιστα στην υπογραφή συνθήκης¹¹⁴ ειρήνης στην Αδριανούπολη τον Φεβρουάριο του 1190.¹¹⁵

Παρόλο που ο κίνδυνος από την πλευρά των σταυροφόρων απεφεύχθη, η κατάσταση στα Βαλκάνια παρέμενε έκρυθμη. Ο Στέφανος Νεμάνια συμμαχώντας με τους Βουλγαρο-Βλάχους είχε πετύχει κατακτήσεις επί των βυζαντινών εδαφών, καταστρέφοντας τις πιο σημαντικές πόλεις από το Prizren και τα Σκόπια μέχρι τη Σόφια.¹¹⁶ Ο Ισαάκιος, όμως, τον νίκησε το φθινόπωρο του ίδιου έτους στον Μοράβα και έσπευσε αμέσως μετά να έρθει σε επαφή με τον πεθερό του, πιθανόν για να συζητήσουν γενικά περί του βουλγαρικού και σερβικού ζητήματος ή ειδικότερα σχεδιάζοντας μια εκστρατεία έναντι των Βουλγάρων. Ο Βέλας ίσως ταξίδεψε πρώτα στη Φιλιππούπολη για να τον συναντήσει και έπειτα, βρέθηκαν εκ νέου κοντά στον ποταμό Σάβα, όπου ο Ισαάκιος παρέμεινε για αρκετές μέρες.¹¹⁷ Δεν γνωρίζουμε λεπτομέρειες για το περιεχόμενο των συνομιλιών τους. Είναι πιθανό ότι ο Βέλας αναφέρθηκε στις προθέσεις του να εισβάλει σε σερβικά εδάφη, κάτι που σίγουρα θα εξόργισε τον Ισαάκιο, διότι η Σερβία βρισκόταν υπό βυζαντινή επικυριαρχία.¹¹⁸

Ο Χωνιάτης στον λόγο Δ΄ προς τιμήν του Ισαακίου αναφέρεται στη συνάντηση των δύο ηγεμόνων και φροντίζει να υπερτονίσει την ανωτερότητα του Ισαακίου σε σχέση με τον Βέλα, παρουσιάζοντας τον δεύτερο να αποδίδει στον πρώτο χαιρετισμό υποτελούς (*τήν νικοποιόν άσπάσασθαι δεξιάν, τῷ μὲν δοκεῖ*

¹¹³ Για τη διαμεσολάβηση του Βέλα υπέρ της ειρήνης μάς πληροφορεί ουγγρική πηγή, βλ. Makk, "Relations hungaro-byzantines", 29-30 και ιδίως υποσημ. 166. Sweeney, "Hungary in the Crusades", 471.

¹¹⁴ Dölger, *Regesten*, αρ.1603.

¹¹⁵ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 382. Guiland, "Règne d'Isaac", 134. Laurent, "Serbie", 119. Αναλυτικότερα για την Γ΄ Σταυροφορία βλ. σε επόμενο κεφάλαιο, σελ. 40.

¹¹⁶ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 382.

¹¹⁷ Νικητάς Χωνιάτης, 434²⁷⁻³⁵. Makk, *Árpáds*, 123.

¹¹⁸ Moravcsik, "Alliance byzantino-hongroise", 567.

έκουσίαν προσκύνησιν). Επίσης, αφήνει να εννοηθεί ότι όσο έχει τα νώτα του καλυμμένα, ο αυτοκράτορας κάλλιστα θα μπορούσε να στρέψει την εκστρατεία του κατά της Ουγγαρίας.¹¹⁹

Η απειλή αυτή ήταν μάλλον κενή περιεχομένου, εφόσον ο Βέλας ήταν αυτός που τελικά παραβίασε τα μεταξύ τους συμπεφωνημένα και ιδίως τον όρκο που είχε δώσει, αφού έστειλε τα στρατεύματά του στη Σερβία με σκοπό να την κατακτήσει το 1191/2. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας δεν αντέδρασε αμέσως, γιατί ήταν απασχολημένος στο ανατολικό μέτωπο με την εκστρατεία του ενάντια στους Σελτζούκους Τούρκους.¹²⁰ Έπειτα, όμως, με επιστολή¹²¹ του διά χειρός Δημητρίου Τορνίκη προς τον πάπα Σελεστίνο Γ΄ (1191-1198) τον Οκτώβριο του 1193 εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για τη συμπεριφορά του Βέλα Γ΄ και ζήτησε να αφοριστεί. Ακόμα, απείλησε ότι θα εκστράτευε εναντίον του, αν δεν συμμορφωνόταν. Ο ίδιος, μάλιστα, έστειλε στρατό για να βοηθήσει τους Σέρβους έναντι των Ούγγρων.¹²² Δεν αποκλείεται ο Βέλας να δέχτηκε κάποιου είδους παραίνεση από τον πάπα, γιατί έπεσαν οι υψηλοί τόνοι και τα στρατεύματά του αποσύρθηκαν από τη Σερβία.¹²³

Τα δύο κράτη αποκατέστησαν, όπως φαίνεται, τις σχέσεις τους, καθώς το 1195 συμφώνησαν να εκστρατεύσουν από κοινού εναντίον της Βουλγαρίας. Ο Ισαάκιος, αφού δοκίμασε σημαντική ήττα από τους Βουλγάρους στην Αρκαδιόπολη το 1194, ζήτησε στρατιωτική βοήθεια από τον πεθερό του κι εκείνος δέχτηκε με προθυμία να στείλει στρατεύματα από την περιοχή του Vidin στον Δούναβη. Τον Μάρτιο, αφού πρώτα έκανε τις απαραίτητες προετοιμασίες, ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη και κινήθηκε προς τη νότιο Θράκη.¹²⁴ Ωστόσο, το εκστρατευτικό σχέδιο δεν πραγματοποιήθηκε, καθώς ο Ισαάκιος έπεσε θύμα του πραξικοπήματος του αδελφού του, Αλεξίου Γ΄, τον Απρίλιο και ο Βέλας Γ΄ πέθανε το 1196.¹²⁵

¹¹⁹ Νικήτας Χωνιάτης, *Λόγοι*, 32₈₋₁₇, 33₂₋₉. Βλ. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 382, υποσημ. 955. Laurent, "Serbie", 122.

¹²⁰ Laurent, "Serbie", 125.

¹²¹ Dölger, *Regesten*, αρ. 1615.

¹²² Δημήτριος Τορνίκης, 343₉₋₁₉, 345₁₋₄. Makk, *Árpáds*, 123-4.

¹²³ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 383.

¹²⁴ Νικήτας Χωνιάτης, 446₇₂₋₅, 447_{76-95, 1-3}. Brand, *West*, 96. Laurent, "Serbie", 129. Makk, *Árpáds*, 123-4.

¹²⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 448₇₋₁₄. Makk, "Relations hungaro-byzantines", 32. Moravcsik, "Alliance byzantino-hongroise", 567.

Με τον θάνατό του έληξε και η περίοδος της συμμαχίας των δύο κρατών. Η ίδρυση της δεύτερης βουλγαρικής αυτοκρατορίας και η ανάπτυξη του βασιλείου της Σερβίας τα απομάκρυναν. Η επέκταση της Ουγγαρίας προς τον νότο δεν έθιγε πλέον τα βυζαντινά συμφέροντα, αλλά εκείνα της Βουλγαρίας και της Σερβίας.¹²⁶

Η επιρροή της αυτοκρατορίας προς την Ουγγαρία ήταν σημαντική τον 12^ο αι. Πέρα από τις διπλωματικές σχέσεις μεταξύ τους, υπήρχαν βεβαίως, διαπολιτισμικές, εκκλησιαστικές και οικονομικές. Βρέθηκαν στο αποκορύφωμά τους επί Μανουήλ Α΄ και συνεχίστηκαν απρόσκοπτα παρά τις κατά καιρούς εδαφικές διεκδικήσεις των Ούγγρων πάνω στα βυζαντινά εδάφη. Στα χρόνια του Ισαακίου Β΄ καταργήθηκε η ιδιότυπη μορφή κηδεμονίας που είχε επιβάλει ο Μανουήλ στο ουγγρικό κράτος.¹²⁷ Ωστόσο, η βυζαντινο-ουγγρική συμμαχία μέσω του δυναστικού γάμου Ισαακίου και Μαργαρίτας, παρόλο που δεν χαρακτηριζόταν πάντα από σταθερότητα και ενεργοποιείτο ανάλογα με τα εκάστοτε εκατέρωθεν συμφέροντα, έθεσε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κινήσεως των δύο κρατών βασισμένο στη μεταξύ τους συμφωνία.¹²⁸

¹²⁶ Moravcsik, "Alliance byzantino-hongroise", 567.

¹²⁷ *CMH*, 434-5. Για τις εκκλησιαστικές σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Ουγγαρίας βλ. Laurent, "Lettre d' Isaac".

¹²⁸ Urbansky, *Danube Frontier*, 125, 128.

B3. Οίκος του Μομφερά:

Η περίπτωση του Κονράδου. Μαρκήσιος του Μομφερά (1190-1192),
Τιτουλάριος βασιλιάς της Ιερουσαλήμ (1191-1192)

Ο οίκος του Μομφερά, οικογένεια που είχε στην κατοχή της εδάφη ανάμεσα στη Γένουα και το Μιλάνο, διατηρούσε στενούς δεσμούς με τις δυναστείες των Καπετιδών και των Χοενστάουφεν και ήταν εδαφικός κύριος της γενουατικής ενδοχώρας, σε μια περίοδο (στα μέσα του 12^{ου} αι.) που η Γένουα είχε αντικαταστήσει τη Βενετία ως ο κυριότερος ναυτικός σύμμαχος της αυτοκρατορίας.¹²⁹ Μπορεί ο οίκος τους να μην αποτελούσε αυτόνομο κράτος, εντούτοις, οι πολιτικές διασυνδέσεις των Μομφερατικών ανύψωναν το κύρος τους στην ιταλική χερσόνησο. Ήταν, λοιπόν, δικαιολογημένο το γεγονός ότι μέλη της οικογένειάς τους λάμβαναν ως συζύγους Βυζαντινές πριγκίπισσες, όπως και πριγκίπισσες του Λατινικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ.¹³⁰

Οι Μομφερατικοί ήταν πολύ δυσανεκτικοί με την ειρήνη της Βενετίας που υπεγράφη το 1177, η οποία συμφιλίωνε τον Φρειδερίκο με τις λομβαρδικές πόλεις του Βορρά και τον πάπα Αλέξανδρο Γ' (1159-1181) και άρχισαν να αναζητούν την τύχη τους στην Ανατολή. Η σύνδεση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με τον οίκο αυτό ήταν γνωστή από τα χρόνια του Μανουήλ Α'. Ο αυτοκράτορας, στο πλαίσιο του ευρέος δικτύου συμμαχιών του στον χώρο της Δύσης, προσέγγισε τον Γουλιέλμο Ε', μαρκήσιο του Μομφερά (1136-1191), αποσπώντας τον από τη συμμαχία του με τη Γερμανική αυτοκρατορία. Το 1179 πρότεινε γάμο ανάμεσα στην κόρη του Μαρία, δεύτερη στη σειρά της διαδοχής, και έναν από τους γιους του Γουλιέλμου. Εφόσον ο Κονράδος και ο Βονιφάτιος ήταν ήδη παντρεμένοι, ο κλήρος έπεσε στον νεότερο από αυτούς, τον Ραϊνιέρο, ο οποίος εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Πρωτεύουσα και έλαβε τον τίτλο του καίσαρα. Ακόμα, σύμφωνα με ορισμένες λατινικές πηγές, του παραχωρήθηκαν δικαιώματα επί της πόλεως της

¹²⁹ Ciggaar, *Western Travellers*, 274. Jacoby, "Conrad", 188.

¹³⁰ Magdalino, *Μανουήλ*, 176. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 364.

Θεσσαλονίκης, τα οποία θύμιζαν αυτά του φέουδου ή του τιμαρίου.¹³¹ Ως αντάλλαγμα για την υψηλή αυτή τιμή οι Μομφερατικοί θα αναλάμβαναν να επιτεθούν στις γερμανικές δυνάμεις της Ιταλίας.¹³²

Η παρουσία του αδελφού τού Ραϊνιέρου, Κονράδου, αναδείχθηκε, όταν το 1179 συμμετείχε στην εκστρατεία του Μανουήλ εναντίον του Φρειδερίκου Α΄ Βαρβαρόσσα, συλλαμβάνοντας μάλιστα στο Καμερίνο τον διοικητή του γερμανικού στρατού, αρχιεπίσκοπο Χριστιανό του Mainz, τον οποίο κράτησε ως αιχμάλωτο για δεκατρείς μήνες. Για την επιτυχία του αυτή επιβραβεύτηκε από τον βυζαντινό αυτοκράτορα στην Κωνσταντινούπολη και έπειτα επέστρεψε και πάλι στην Ιταλία.¹³³

Ο Ραϊνιέρος και η Μαρία δολοφονήθηκαν, όπως είδαμε από τον Ανδρόνικο Α΄, γεγονός που διέλυσε τις φιλικές σχέσεις μεταξύ Βυζαντίου και Μομφερατικών, οι οποίοι επανήλθαν στην αγκάλη του Φρειδερίκου. Ο Ισαάκιος Β΄ τους πλησίασε εκ νέου, με σκοπό να ενισχύσει τις συμμαχίες του στο δυτικό μέτωπο, καθώς αναζητούσε πάση θυσία έρεισμα στη βόρειο Ιταλία, όπως και έναν ικανό Δυτικό στρατηγό για να διοικήσει τις δυνάμεις του.¹³⁴ Τον στόχο θα επιτύγχανε για μια ακόμα φορά μέσω ενός δυναστικού γάμου. Έστειλε πρεσβεία¹³⁵, πιθανότατα στα τέλη του 1186, με την πρόταση να παντρευτεί η αδελφή του Θεοδώρα τον Βονιφάτιο τον Μομφερατικό. Εκείνος, όμως, είχε ήδη περάσει στον δεύτερο γάμο του, με αποτέλεσμα να αναδειχθεί ως κατάλληλος υποψήφιος ο χήρος αδελφός του, Κονράδος. Οι πρέσβεις ήταν ευχαριστημένοι (*ὡς ἔρμαιον τοῖς πρέσβεσι κρίνεται καὶ τὸ πάρεργον τοῦ ἔργου μεῖζον κατὰ πολὺ*),¹³⁶ καθώς, όπως είδαμε, ο Κονράδος ήταν φημισμένος για τα πολεμικά του κατορθώματα, ενώ παράλληλα, είχε την εμπειρία παραμονής στη βυζαντινή πρωτεύουσα. Ο ίδιος δεν αρνήθηκε, βεβαίως, ένα τόσο λαμπρό συνοικέσιο και την άνοιξη του 1187 ξεκίνησε το ταξίδι του προς το Βυζάντιο. Ο γάμος έλαβε χώρα άμεσα και ο Κονράδος έλαβε τον τίτλο

¹³¹ Είναι μάλλον αμφίβολο ότι συνέβη κάτι τέτοιο. Για την ανάλυση των πηγών βλ. Brand, *West*, 18-9, 319, υποσημ. 12.

¹³² Νικήτας Χωνιάτης, 200₈₃₋₇. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 362-3. Magdalino, *Μανουήλ*, 175.

¹³³ Νικήτας Χωνιάτης, 201₈₉₋₉₃. Brand, *West*, 19. Fotheringham, *Marco Sanudo*, 26.

¹³⁴ Brand, *West*, 80. Jacoby, "Conrad", 189.

¹³⁵ Dölger, *Regesten*, αρ. 1574.

¹³⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 382₇₄₋₈₀. Βλ. επίσης Rogerus, 261: *Ipse vero sororem suam dedit Conrado marchiso in uxorem*.

του καίσαρα, χωρίς όμως τα διακριτικά (insignia) που συνήθως τον συνόδευαν.¹³⁷ Ο τίτλος αυτός ήταν πολύ σημαντικός στο Βυζάντιο και σπάνια δινόταν σε κάποιον ξένο. Δόθηκε όμως εις διπλούν στον οίκο των Μομφερατικών. Ως καίσαρ ο Κονράδος ερχόταν στην τέταρτη θέση στη σειρά της ιεραρχίας μετά από τον αυτοκράτορα.¹³⁸

Μετά από τον γάμο ο ίδιος προσέφερε σημαντικές υπηρεσίες στον Ισαάκιο, ο οποίος βρισκόταν αντιμέτωπος με την απειλητική εξέγερση του σημαντικότερου στρατηγού του, Αλεξίου Βρανά. Τον Βρανά τον γνωρίσαμε καλά ως αδιαφιλονίκητο κυρίαρχο επί των Νορμανδών της Σικελίας. Η νίκη του αυτή εξύψωσε τόσο το γόητρο όσο και τις φιλοδοξίες του για κατάληψη του αυτοκρατορικού θρόνου. Έκανε μάλιστα δύο απόπειρες για τον σκοπό αυτό. Η πρώτη ήταν μια παταγώδης αποτυχία. Ο ίδιος κατέφυγε στην Αγία Σοφία αλλά δεν έλαβε ποτέ την υποστήριξη που περίμενε από τον λαό της Κωνσταντινούπολης. Προσέπεσε λοιπόν στα πόδια του αυτοκράτορα και κατάφερε να σώσει τη ζωή του χάρη στις στρατιωτικές του ικανότητες.¹³⁹

Το 1187, όμως, τέθηκε εκ νέου επικεφαλής των βυζαντινών στρατευμάτων με αφορμή τη βουλγαρο-βλαχική εξέγερση που απειλούσε σημαντικά τα συμφέροντα του κράτους. Τότε, εξεγέρθηκε ξανά με μεγαλύτερη επιτυχία. Έκανε βάση του την Αδριανούπολη και προχώρησε χωρίς αντίσταση σχεδόν προς την Πρωτεύουσα. Αυτήν τη φορά είχε εξασφαλίσει ενίσχυση από τον στρατό και τους τοπικούς αριστοκράτες.¹⁴⁰ Κέρδισε μία νίκη έξω από τα τείχη της Πόλης, ενώ κυριάρχησε ακόμα και στη θάλασσα, αφού πρώτα συγκέντρωσε ναυτική δύναμη σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα. Ωστόσο, αδυνατούσε να εισβάλει και έτσι, προτίμησε να στρατοπεδεύσει, στοχεύοντας στον αποκλεισμό της από όλες τις πλευρές.¹⁴¹

Η Κωνσταντινούπολη βρισκόταν σε κατάσταση εκτάκτου ανάγκης. Ο Αλέξιος Βρανάς είχε εξασφαλίσει την υποστήριξη των μεγαλογαιοκτημόνων του ανατολικού και του δυτικού μισού της αυτοκρατορίας, οι οποίοι αρνούσαν να επισιτίσουν την

¹³⁷ Θεόδωρος Σκουταριώτης, 377¹⁷⁻⁸.

¹³⁸ Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 387. Urbainczyk, *History of Choniates*, 141-3.

¹³⁹ Νικήτας Χωνιάτης, 376³⁷⁻⁸, 377³⁹⁻⁵⁶.

¹⁴⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 378⁵⁷⁻⁸⁰. Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 13-4.

¹⁴¹ Νικήτας Χωνιάτης, 380³⁻²⁷, 381³¹⁻⁴⁵. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 482-3. Brand, *West*, 80-1.

Πρωτεύουσα.¹⁴² Ο Ισαάκιος αντιλαμβανόταν ότι, αν δεν αναλάμβανε δράση, η εξέγερση θα έπαιρνε διαστάσεις επανάστασης και πιθανόν να του κόστιζε την εξουσία. Παρόλ' αυτά, μην μπορώντας να διατηρήσει την ψυχραιμία του, δεν εστίασε καθόλου σε μία οργανωμένη στρατιωτική προετοιμασία για την άμυνα της Πρωτεύουσας, αλλά μάλλον αφέθηκε μόνο στην εξ ουρανού βοήθεια. Περιτριγυρισμένος από μοναχούς παρακαλούσε τον Θεό να δώσει τέλος στον πόλεμο κι εκείνος να διατηρήσει την εξουσία του. Βλέποντας ότι ο λαός της Κωνσταντινούπολης τού ήταν ακόμα αφοσιωμένος, περιέφερε σαν λάβαρο τη θαυματουργή εικόνα της Οδηγήτριας επάνω στα τείχη, ώστε να πάρει το θάρρος που χρειαζόταν για να πολεμήσει.¹⁴³

Αυτό το θάρρος δεν θα ήταν σε καμία περίπτωση αρκετό, αν ο ίδιος δεν είχε την ηθική και ουσιαστική στήριξη του γαμπρού του, Κονράδου του Μομφερά. Ο μαρκήσιος κατέστησε σαφές στον Ισαάκιο ότι η προσήλωση στα θεία και τους ευσεβείς ανθρώπους δεν ήταν αρκετή για να σώσει τον θρόνο. Θα έπρεπε να βασιστεί και στην κόψη του ξίφους (*ὅπως εἶη μὴ μόνον διὰ τῶν δεξιῶν ὄπλων, τῶν συνάρσεων δηλαδή τῶν ἀγίων ἀνδρῶν, ἀλλὰ καί διὰ τῶν ἀριστερῶν τῶν κρατυνομένων ξίφει καὶ θώρακι τὸν ἀντικαθήμενον πολέμιον μετερχόμενος*).¹⁴⁴ Ο ίδιος προσπαθούσε να απαλλάξει τον αυτοκράτορα από την κατάσταση αδράνειας στην οποία είχε περιέλθει. Συχνά τον διέκοπτε από τον ύπνο του ή την ώρα του φαγητού, προκειμένου να του θυμίσει το καθήκον του απέναντι στην αυτοκρατορία. Κάποια στιγμή τον έφερε σε πραγματικά δύσκολη θέση, όταν την ώρα που έτρωγε, τον ρώτησε αν θα έδειχνε ποτέ στον πόλεμο εφάμιλλο ζήλο με αυτόν που έδειχνε παριστάμενος στα επίσημα τραπέζια, αδειάζοντας τα πιάτα που είχε μπροστά του με περισσή όρεξη. Ο αυτοκράτορας κοκκίνισε και με ένα βεβιασμένο χαμόγελο, απάντησε πως υπάρχει η κατάλληλη στιγμή τόσο για φαγητό όσο και για μάχη.¹⁴⁵

Ο Κονράδος έκανε συστάσεις στον Ισαάκιο τις οποίες εκείνος ακολούθησε κατά γράμμα. Τον συμβούλευσε να διαθέσει όσους οικονομικούς πόρους

¹⁴² Brand, *West*, 81.

¹⁴³ Νικήτας Χωνιάτης, 382₅₃₋₆₀, 383₈₆₋₉₁. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 388.

¹⁴⁴ Νικήτας Χωνιάτης, 383₉₁₋₇.

¹⁴⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 384₂₂₋₈. Εδώ διακρίνουμε μία τάση για υποτίμηση του Ισαακίου από τον Χωνιάτη ή μία καλή αφορμή για να εξάρει το άτομο του Κονράδου.

χρειάζονταν για να περισυλλέξει στρατό, διότι με εξαίρεση τους συγγενείς του και τους κατοίκους της Πόλης, όλοι οι υπόλοιποι είχαν υποταχθεί στον Βρανά. Έτσι, ο Ισαάκιος αποφάσισε να εκποιήσει αργυρά σκεύη από τον αυτοκρατορικό θησαυρό για τη συγκέντρωση χρημάτων. Με αυτά ο Κονράδος κατάφερε να επιστρατεύσει 250 ιππότες και 500 πεζούς μεταξύ των Λατίνων της Πρωτεύουσας, όπως επίσης και Τούρκους και Γεωργιανούς εμπόρους. Οι ευγενείς που έμειναν πιστοί στον αυτοκράτορα μαζί με τα μέλη της Αυλής αριθμούσαν περίπου 1000 άνδρες.¹⁴⁶

Το σύνολο των στρατιωτικών δυνάμεων παρατάχθηκε έξω από τα τείχη. Ο αυτοκράτορας, τότε, έτοιμος πια για μάχη, αποφάσισε να πάρει την πρωτοβουλία και να τους απευθυνθεί, εκφωνώντας έναν, κατά τη γνώμη μας, εμπνευσμένο λόγο. Ενθάρρυνε οποιονδήποτε είχε αμφιβολίες με το μέρος ποιας πλευράς να παραταχθεί, είτε να μείνει εντελώς αμέτοχος και να περιμένει την έκβαση της μάχης είτε να προστρέξει αμέσως στην πλευρά του εχθρού. Το ενδεχόμενο να εγκαταλείψει στα ξαφνικά το πεδίο της μάχης ήταν αθέμιτο και κατακριτέο. Τα λόγια του στόχευαν στον θείο του, τον σεβαστοκράτορα Ιωάννη Δούκα, του οποίου οι στενές σχέσεις με τον Βρανά ήταν παραπάνω από γνωστές. Εκείνος, ωστόσο, αρνήθηκε την οποιαδήποτε ανάμειξη στις πράξεις του επίδοξου σφετεριστή και ορκίστηκε πίστη στον Ισαάκιο.¹⁴⁷

Ο στρατός παρατάχθηκε σε τρία μέρη. Το πρώτο εξ αριστερών βρισκόταν υπό τη διοίκηση του πρωτοστράτορα Μανουήλ Καμύτζη, το μεσαίο αποτελείτο από τους Λατίνους με αρχηγό τον Κονράδο και το τρίτο εκ δεξιών, με την αφρόκρεμα των πολεμιστών, διοικούσε ο ίδιος ο αυτοκράτορας. Οι δυνάμεις του Βρανά δεν άντεξαν το χτύπημα που δέχτηκαν από το μεσαίο και δεξί μέρος του αυτοκρατορικού στρατού. Γρήγορα τράπηκαν σε φυγή. Ο Κονράδος, μάλιστα, κατόρθωσε να ρίξει τον Βυζαντινό στρατηγό από το άλογό του, ο οποίος, έπειτα, αποκεφαλίστηκε.¹⁴⁸ Τη μεγάλη νίκη του Ισαακίου ακολούθησε εκτενής λαφυραγώγηση του αντίπαλου στρατοπέδου και όχι μόνο. Με την άδειά του τα

¹⁴⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 383⁷⁻¹², 384¹³⁻²¹. Robert de Clari, 32³¹⁻³, 33³⁴⁻⁵³. Ο Robert de Clari έχει περιέλθει σε σύγχυση. Τα γεγονότα στα οποία αναφέρεται, θεωρεί πως αφορούν τον Αλέξιο Γ΄ Άγγελο και όχι τον Ισαάκιο Β΄. Στον πυρήνα τους όμως δεν παύουν να είναι σωστά. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 388. Brand, *West*, 81-2.

¹⁴⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 384³³⁻⁸, 385.

¹⁴⁸ Νικήτας Χωνιάτης, 386⁷²⁻⁹⁵, 1-6, 387⁷⁻³⁴. Για την παρέμβαση και τη νίκη του Κονράδου επί Αλεξίου Βρανά βλ. επίσης Robert de Clari, 33⁵⁷⁻⁶⁶, 34⁶⁷⁻⁸¹. Rogerus, 261: *Qui [Conradus] seditione in civitate Constantinopolis nobilissimum quondam interfecit.*

στρατεύματα λεηλάτησαν πόλεις και χωριά κοντά στην Πρωτεύουσα και κατά μήκος της ακτής της θάλασσας του Μαρμαρά, τα οποία είχαν προσφέρει τη στήριξή τους στον Βρανά. Η ακόρεστη επιθυμία τους για λάφυρα εκδηλώθηκε και στην ίδια την Κωνσταντινούπολη. Οι Λατίνοι του Κονράδου, συνοδευόμενοι από τα χαμηλότερα πληθυσμιακά στρώματα της Πόλης επιδόθηκαν σε μια ανεξέλεγκτη λεηλασία σπιτιών και μοναστηριών, την οποία μετά βίας κατάφεραν να περιορίσουν οι κρατικοί αξιωματούχοι.¹⁴⁹

Οι Βυζαντινοί δεν μπορούσαν να αγνοήσουν την κίνηση αυτή των Δυτικών που στα μάτια τους φάνταζε επιθετική σαν να προερχόταν από κατακτητή και όχι από σύμμαχο. Έτσι, ο βυζαντινός όχλος, ο οποίος αποτελείτο κυρίως από *τό τῆς πόλεως χειρωνακτικόν*, κατευθύνθηκε ορμητικά προς τις Λατινικές παροικίες με απειλητική διάθεση, όπως είχε συμβεί και το 1182.¹⁵⁰ Οι αιτίες για την κινητοποίησή τους ήταν ήδη γνωστές. Ο φθόνος και ο θυμός για τον πλούτο που είχε συγκεντρωθεί στα χέρια των Λατίνων, η επιδεικτική έπαρσή τους, όπως και η πρόσφατη επέλασή τους στις βυζαντινές περιουσίες, έκαναν τους χειρώνακτες της Πόλης να αγανακτήσουν. Αυτήν τη φορά, όμως, οι δυτικοί έμποροι ήταν προετοιμασμένοι. Οχύρωσαν τις διόδους προς τις παροικίες και απέκρουσαν αποτελεσματικά την επίθεση. Την επόμενη μέρα έγινε προσπάθεια για να επαναληφθεί η έφοδος με μεγαλύτερη οργάνωση. Ωστόσο, ο αυτοκράτορας έλαβε τα απαραίτητα μέτρα και την εμπόδισε. Έπειτα, βασιλικοί απεσταλμένοι προσπάθησαν να έρθουν σε συνεννόηση με τους Λατίνους, προκειμένου να λυθεί η παρεξήγηση και να αποτραπεί νέα πολεμική σύρραξη.¹⁵¹

Ο Ισαάκιος απέφυγε οπωσδήποτε μία μεγάλη καταστροφή. Δεν είχε την πολυτέλεια να επιτρέψει διασάλευση των βυζαντινο-δυτικών σχέσεων, τη στιγμή που οι έκρυθμες καταστάσεις την περίοδο της βασιλείας του διαδέχονταν η μία την άλλη. Ο Κονράδος αποδείχτηκε παραπάνω από άξιος και πιστός σύμμαχός του. Συμφώνησε, μάλιστα, να τον βοηθήσει να αντιμετωπίσει την εξέγερση των Βλαχο-Βουλγάρων, η οποία μαινόταν ακόμα, όσο ο Ισαάκιος ασχολείτο με την εσωτερική

¹⁴⁹ Νικήτας Χωνιάτης, 391₂₇₋₅₄. Brand, *West*, 82-3.

¹⁵⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 392₅₇₋₈₂.

¹⁵¹ Νικήτας Χωνιάτης, 393_{85-95, 1-15}.

ταραχή που προκάλεσε ο Βρανάς.¹⁵² Παρόλ' αυτά, ο μαρκήσιος του Μομφερά είχε άλλες επιδιώξεις που δεν χωρούσαν στα βυζαντινά σύνορα. Απογοητευμένος, καθώς ήταν, από την αταίριαστη με την υψηλή καταγωγή του δήθεν τιμή που του επιφύλασσε ο αυτοκράτορας, το δικαίωμα δηλαδή να φορά υποδήματα διαφορετικού χρώματος από αυτά των άλλων πολιτών, αποφάσισε να εγκαταλείψει οριστικά τη βυζαντινή αυλή.¹⁵³ Εξάλλου, αισθανόταν ανεπιθύμητος στην Πόλη, μετά από την τελευταία αντιπαράθεση μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων. Μπορεί ο ίδιος να μην συμμετείχε στα τεκταινόμενα, είχε καταφέρει όμως, να νικήσει και να ταπεινώσει έναν κορυφαίο Βυζαντινό στρατηγό, ο οποίος, βεβαίως, είχε ακόμα πολλούς υποστηρικτές στην Πρωτεύουσα.¹⁵⁴

Κατά την απουσία του Ισαακίου στη Θράκη, προκειμένου να ασχοληθεί με το βουλγαρικό ζήτημα, ο Κονράδος δεν έχασε την ευκαιρία και διέφυγε από την Κωνσταντινούπολη, εγκαταλείποντας τη σύζυγό του, Θεοδώρα Αγγελίνα, στα τέλη Ιουνίου του 1187 με προορισμό τους Αγίους Τόπους.¹⁵⁵ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο στρατός του Γκυ του Λουζινιάν (1159-1194), βασιλέα των Ιεροσολύμων, δεν είχε ακόμα ηττηθεί στο Χαττίν (4 Ιουλίου) από τον Σαλαδίνο. Ο ίδιος, όμως, πάντοτε ήθελε να ενστερνιστεί τη σταυροφορική ιδιότητα και να πολεμήσει για τη χριστιανοσύνη.¹⁵⁶ Αποφάσισε, λοιπόν, να ξεκινήσει το ταξίδι του και ανέθεσε σε κάποιον έμπιστό του να νοικιάσει ένα ιταλικό πλοίο από αυτά που αγκυροβολούσαν στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Με το πλοίο του Γενοβέζου Balduino Erminio και με τη συνοδεία μεγάλου αριθμού στρατιωτών πήγε στην Άκρα, η οποία είχε καταληφθεί από τον Σαλαδίνο, και στη συνέχεια στην Τύρο, το εναπομείναν κύριο χριστιανικό λιμάνι, στις 13/14 Ιουλίου. Εκεί συνέβαλε τα μέγιστα στη διάσωση της πόλης από τις δυνάμεις του σουλτάνου.¹⁵⁷

Οι φιλοδοξίες του μαρκησίου δεν ήταν ευκαταφρόνητες. Σύντομα έβαλε στόχο τον θρόνο των Ιεροσολύμων. Αρχικά αμφισβήτησε τα βασιλικά δικαιώματα του Γκυ του Λουζινιάν. Προκειμένου οι διεκδικήσεις του να αποκτήσουν νομική

¹⁵² Brand, *West*, 84.

¹⁵³ Νικήτας Χωνιάτης, 395^{37-41, 44-7}. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 388.

¹⁵⁴ Jacoby, "Conrad", 189.

¹⁵⁵ Robert de Clari, 34⁹⁴⁻⁷. Brand, *West*, 84.

¹⁵⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 395⁴¹⁻³.

¹⁵⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 395⁴⁸⁻⁵⁴. *Regni hierosolymitani brevis historia*, 144¹³⁻¹⁵. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 389. Jacoby, "Conrad", 189-90.

βάση, δεν δίστασε να παντρευτεί τη διάδοχο του θρόνου Ισαβέλλα, κόρη του Αμάλριχου (1163-1174) και της Μαρίας Κομνηνής και αδελφή της προσφάτως θανούσης βασίλισσας της Ιερουσαλήμ, Σίβυλλας, παρόλο που και οι δυο τους ήταν ήδη παντρεμένοι.¹⁵⁸ Κατάφερε τελικά να εκλεγεί βασιλέας των Ιεροσολύμων τον Απρίλιο του 1192. Δεν κατάφερε, ωστόσο, να χαρεί για πολύ την επιτυχία του, καθώς, λίγο αργότερα, έπεσε θύμα δολοφονίας υπό αδιευκρίνιστες συνθήκες.¹⁵⁹

Επομένως, η συμμαχία του Ισαακίου με τον οίκο του Μομφερά έληξε κάπως άδοξα. Και οι δύο πλευρές είχαν τις καλύτερες των προθέσεων, όταν συμφώνησαν για το βασιλικό συνοικέσιο του Κονράδου και της Θεοδώρας Αγγελίνας. Οι μεγάλες αξιώσεις του, ωστόσο, δεν μπορούσαν να περιοριστούν στη βυζαντινή επικράτεια. Ο ίδιος προσδοκούσε να απελευθερώσει τους Αγίους Τόπους από τον ισλαμικό ζυγό και να δοξάσει το όνομα της οικογένειάς του.¹⁶⁰ Στην απόδρασή του από το Βυζάντιο πρέπει να συνέβαλε και η διαμετρική αντίθεση που παρουσίαζε η προσωπικότητά του σε σχέση με αυτή του Ισαακίου, ο οποίος, μολονότι κλήθηκε ουκ ολίγες φορές να κρατήσει το πολεμικό λάβαρο, στην πραγματικότητα, δεν επρόκειτο για κάποιον έμπειρο περί τα πολεμικά, αλλά μάλλον για κάποιον που του ταίριαζε πολύ περισσότερο η πολυτέλεια και η τρυφηλή ζωή της αυτοκρατορικής αυλής.¹⁶¹

Έτσι, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας δεν κατάφερε να ενισχύσει μακροπρόθεσμα τη θέση του στην Ιταλία ούτε και να εξασφαλίσει επ' αόριστον τον Δυτικό στρατηγό που τόσο είχε ανάγκη να διοικήσει τα στρατεύματά του. Η γενναιότητα και οι στρατιωτικές ικανότητες του Κονράδου ήταν βεβαίως αποδεδειγμένες και αδιαμφισβήτητες. Παρόλ' αυτά, εκείνο που εντυπωσιάζει είναι η εξέχουσα θέση που του επεφύλαξε ο Νικήτας Χωνιάτης στη *Διήγησίν* του. Σύμφωνα με τον Magdalino, στην ίδια συνομοταξία των «αψεγάδιαστων ηρώων» ο ιστορικός συμπεριέλαβε και άλλα πρόσωπα, όπως τον Ιωάννη Β' Κομνηνό (1118-

¹⁵⁸ Rogerus, 261: *et relicta uxore sua, sorore Ysakii imperatoris, venit ad civitatem Tyri eodem die quo Wido rex Jerusalem captus est a Saladino; Et audiens quid accidisset ei, remansit ibi, et a plebe civitatis receptus est, et factus est illorum dominus.* Brand, West, 84.

¹⁵⁹ Νικήτας Χωνιάτης, 395⁵⁴⁻⁶. Παναγοπούλου, *Γάμοι*, 389. Jacoby, "Conrad", 201.

¹⁶⁰ Brand, West, 76.

¹⁶¹ Νικήτας Χωνιάτης, 365⁶⁷⁻⁷⁷, 384²²⁻⁸, 537⁵¹⁻⁵.

1143), τον Κονράδο Γ΄ Χοενστάουφεν (1138-1152) και τον στρατηγό Ανδρόνικο Κοντοστέφανο.¹⁶²

Για τον μαρκήσιο του Μομφερά είχε να παραθέσει πως *καλόν ὄντα ἰδεῖν καί τήν ὥραν εὐπρεπῆ, ἀνδρείας τέ καί συνέσεως ἐς ὅτι κράτιστον καί ἀκρότατον ἦκοντα καί ἀκμάζοντα ῥώμη σώματος [...] τοσοῦτον δ' ἐπ' ἀνδρεία καί συνέσει διέφερον, ὥστε οὐ παρά Ῥωμαίοις μόνον ἦν περιώνυμος καί μάλιστα τῷ βασιλεῖ Μανουήλ ἐπιπόθητον ἄκουσμα ὡς φύσεως λαχών εὐκληρίαν καί διανοίας ὀξύτητα καί χειρῶν δραστηριότητα, ἀλλά καί παρά τοῖς ὁμογενέσι αὐτῷ περικλέϊστος.*¹⁶³

Παρομοίως, εξήρε ο Χωνιάτης και τον βασικό πρωταγωνιστή της Γ΄ Σταυροφορίας, Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο.

¹⁶² Magdalino, *Μανουήλ*, 33. Urbainczyk, *History of Choniates*, 135, 140-3.

¹⁶³ Νικήτας Χωνιάτης, 201₉₃₋₅, 382₆₃₋₇.

B4. Γ΄ Σταυροφορία (1189-1192).

Ο Φρειδερίκος Α΄ Βαρβαρόσσα (1155-1190)

Οι Σταυροφορίες ήταν ένα συχνό φαινόμενο για τον 12^ο αι. Συνήθως λαμβάνουμε υπ΄ όψιν μόνο τις «κύριες», αυτές στις οποίες συμμετείχε μεγάλος αριθμός δυτικών (Α΄- Β΄ Σταυροφορία). Στην πραγματικότητα, όμως, σταυροφορίες λάμβαναν χώρα πολλάκις. Ακόμα και για την Α΄ Σταυροφορία έχουμε την εντύπωση ότι έληξε το 1099. Η αλήθεια είναι, όμως, ότι διήρκεσε μέχρι το 1108 και την υπογραφή της συνθήκης του Devol, η οποία σηματοδότησε το τέλος της σταυροφορίας του Βοημούνδου Α΄ της Αντιόχειας (1098–1111).¹⁶⁴ Στη συνέχεια, στη δεκαετία του 1120 διενεργήθηκαν σταυροφορίες μικρού βεληνεκούς από Πιζάνους και Γενουάτες διά θαλάσσης, ενώ το 1122, ένας βενετικός σταυροφορικός στόλος κατά την πορεία του προς την Παλαιστίνη επιτέθηκε στο νησί της Κέρκυρας, ως αντίποινα για την προσπάθεια του Ιωάννη Β΄ Κομνηνού να μειώσει τα εμπορικά προνόμια της Βενετίας. Έτσι, μικροί ή μεγάλοι στρατοί διέσχιζαν τα βυζαντινά εδάφη κάνοντας παραπάνω από αισθητή την παρουσία τους.¹⁶⁵

Στόχος των σταυροφόρων ήταν να φτάσουν στην Παλαιστίνη και να απελευθερώσουν τους Αγίους Τόπους από τους μουσουλμάνους κατακτητές. Οι συμμετέχοντες έβλεπαν τη μετάβασή τους εκεί ως ένα προσκύνημα, γι΄ αυτό και αποκαλούσαν τους εαυτούς τους «προσκυνητές» και τον στρατό τους «peregrinus exercitus». Μολονότι το θρησκευτικό στοιχείο ήταν σημαντικό, ο χαρακτήρας των σταυροφοριών ήταν κατά κύριο λόγο κοσμικός.¹⁶⁶ Οι αρκετές χιλιάδες των οπλισμένων προσκυνητών, οι οποίοι εμφανίζονταν ενίοτε προ των πυλών της Κωνσταντινούπολης, τρομοκρατούσαν με την παρουσία τους τον εκάστοτε Βυζαντινό αυτοκράτορα. Έτσι, η κεφαλή του κράτους προσπαθούσε να τους προωθήσει όσο το δυνατόν πιο γρήγορα μέσα από τα στενά του Βοσπόρου στον προορισμό τους. Πολύ γρήγορα, ανάμεσα στις δύο πλευρές αναπτύχθηκε μια αμοιβαία καχυποψία, η οποία ρίζωνε μεν βαθιά στο παρελθόν, αλλά τώρα έπαιρνε μια νέα μορφή. Στη λατινική γραμματεία της εποχής εντοπίζεται ξεκάθαρα αυτό το

¹⁶⁴ Runciman, *A History of the Crusades*, I, 40-4, 130-1, 134.

¹⁶⁵ Laiou, "Byzantine Trade", 160. *ODB*, I, 558-60.

¹⁶⁶ Van der Vin, *Travellers*, 65-6.

αντι-βυζαντινό πνεύμα, το οποίο διαπότιζε τους δυτικούς επί χρόνια. Η παρουσία για ακόμα μια φορά των σταυροφόρων στο Βυζάντιο το τελευταίο τέταρτο του 12^{ου} αι. δεν άφησε τον Ισαάκιο καθόλου ασυγκίνητο.¹⁶⁷

Ο Σαλαδίνος (1174-1193), ιδρυτής της δυναστείας των Αγιουβιδών και σουλτάνος των Φατιμιδών Αιγύπτου και Συρίας, έχοντας καταφέρει να ενώσει υπό την εξουσία του τους μουσουλμάνους από την Αίγυπτο μέχρι την Μεσοποταμία, εισέβαλε στην Παλαιστίνη και αναδείχθηκε στον πιο επικίνδυνο ηγέτη που είχαν να αντιμετωπίσουν οι σταυροφόροι μέχρι τότε.¹⁶⁸ Η μεγάλη ήττα στο Χαττίν στις 4 Ιουλίου του 1187, οδήγησε αβίαστα σχεδόν στην κατάληψη της ιερής πόλης της χριστιανοσύνης από τους Αγιουβίδες του Σαλαδίνου στις 2 Οκτωβρίου του ίδιου έτους. Τα απογοητευτικά αυτά νέα συντάρaxαν τον δυτικό κόσμο και έδωσαν την αφορμή για μια Γ΄ σταυροφορία.¹⁶⁹

Ο πάπας Γρηγόριος Η΄ (1187) εξέδωσε το παπικό διάταγμα *Audita tremendi*, κάλεσμα της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας για την ανακατάληψη των Ιεροσολύμων. Σε αυτό ανταποκρίθηκαν με ενθουσιασμό οι σημαντικότεροι ηγέτες της Δύσης: ο Φρειδερίκος Α΄ Βαρβαρόσσα της Γερμανίας, ο βασιλιάς της Αγγλίας, Ριχάρδος Α΄ ο Λεοντόκαρδος (1189-1199) και ο Φίλιππος Β΄ Αύγουστος της Γαλλίας (1180-1223). Η Γ΄ Σταυροφορία θα ακολουθούσε την πορεία της Α΄ και της Β΄ μέσα από τα βαλκανικά εδάφη και άρα, μέσα από το Βυζάντιο.¹⁷⁰

Ο Βαρβαρόσσα στα μέσα του 1188, αφού συγκέντρωσε έναν υπερμεγέθη στρατό (15000 άνδρες περίπου), έσπευσε να στείλει επιστολές στους ηγεμόνες των οποίων την επικράτεια θα διέσχιζε, ζητώντας την άδειά τους, καθώς και την παροχή αγορών για την εξασφάλιση τροφίμων. Στο αίτημά του απάντησαν θετικά ο Βέλας Γ΄ και ο Σελτζούκος σουλτάνος του Ικονίου Κιλίτζ Αρσλάν Β΄.¹⁷¹ Ο Ισαάκιος Β΄ Άγγελος, παρά την ανησυχία του για την πιθανή απειλή που θα μπορούσαν να

¹⁶⁷ Van der Vin, *Travellers*, 68, 70. Phillips, *Crusades*, 10-12.

¹⁶⁸ Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία*, 195. Ostrogorsky, *Ιστορία*, 76.

¹⁶⁹ Runciman, *A History of the Crusades*, II, 437, 458-9, 465-6.

¹⁷⁰ Harris, *Byzantium and the Crusades*, 127. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 89-90. Phillips, *Crusades*, 138-9. Runciman, *A History of the Crusades*, I, 4-6.

¹⁷¹ Νικήτας Χωνιάτης, 401²¹⁻²⁸. Ansbertus, 15¹⁵⁻²⁹. Rogerus, 56: *imperator misit nuncios suos ad Isakium imperatorem Constantinopolitanum, ad habendum saluum conductum transeundi per terram suam; et alios praemisit nuncios qui praepararent sibi et exercitui suo necessaria in omni loco quo erat ipse venturus*. Cahen, "Seljukides et Allemands", 26.

αποτελέσουν οι σταυροφόροι για το Βυζάντιο, έστειλε πρεσβεία¹⁷² στη Νυρεμβέργη, για να συζητήσει περαιτέρω τις λεπτομέρειες μετακίνησής τους με επικεφαλής τον λογοθέτη του δρόμου Ιωάννη Δούκα Καματερό. Προτίμησε, δηλαδή, να φερθεί διπλωματικά και να μην προκαλέσει εξ αρχής αντιπαλότητα με τον Φρειδερίκο.¹⁷³ Συμφωνήθηκε, λοιπόν, ότι οι σταυροφόροι θα διέρχονταν ειρηνικά μέσα από τα βυζαντινά εδάφη και εκεί θα τους παρεχόταν οτιδήποτε χρειαζόνταν. Και οι δύο πλευρές έδωσαν όρκους για τη διατήρηση της ειρήνης. Τέλος, ο Φρειδερίκος, μετά από αίτημα του Καματερού θα έστελνε πρεσβεία στην αυτοκρατορία επιφορτισμένη να επιτηρεί την τήρηση της συμφωνίας.¹⁷⁴

Οι Βυζαντινοί ήταν πια εξοικειωμένοι με την ιδέα των σταυροφοριών και ο Ισαάκιος ήξερε πολύ καλά ότι δεν ήταν απλή υπόθεση η διέλευση μέσα από την αυτοκρατορία του ενός τόσο μεγάλου στρατεύματος. Η πρόσφατη κακή εμπειρία του με τους Νορμανδούς, όπως και το γεγονός ότι ο Φρειδερίκος ήταν ένας από τους επιφανείς εχθρούς του Βυζαντίου, τον γέμιζε με καχυποψία και φόβο για τις προθέσεις του Γερμανού, παρά τις καθησυχαστικές διαβεβαιώσεις του.¹⁷⁵ Εξάλλου, πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν ότι στο Βυζάντιο υπήρχαν παλαιόθεν φήμες ότι η δύναμη του Βαρβαρόσσα είχε φτάσει σε τέτοια επίπεδα, ώστε σχεδίαζε να εισβάλει και να το καταλάβει, μοιράζοντας γαίες στους υπηκόους του¹⁷⁶ (*Φρειδερίκος αὖθις την δυσμένειαν ἐξεδείκνυ, εἰς γῆν τε τὴν Ῥωμαίων εἰσβαλεῖν διανοούμενος βαρβαρικῆ τινι ἀπονοίᾳ ἤδη καὶ διαμερίζειν αὐτὴν τοῖς περὶ αὐτὸν ἤρξατο*).¹⁷⁷ Στις φήμες αυτές προστέθηκε και ο χρησμός που του έδωσε ο πατριάρχης Δοσίθεος Α' (1190-1191), σύμφωνα με τον οποίο, *μηδέποτε προθέσθαι τὸν ῥῆγα τὴν Παλαιστίνην καταλαβεῖν, ἀλλὰ τὴν ἔφεσιν τρέφειν καὶ τὴν ὀρμὴν κατὰ τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων*.¹⁷⁸ Συνεπώς, η ανησυχία του Βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν παραπάνω από δικαιολογημένη.

¹⁷² Dölger, *Regesten*, αρ. 1587.

¹⁷³ Νικήτας Χωνιάτης, 402²⁹⁻³⁹. Ansbertus, 16¹⁻¹¹. Brand, *West*, 176.

¹⁷⁴ Harris, *Byzantium and the Crusades*, 132-3. Runciman, *A History of the Crusades*, II, 10-11.

¹⁷⁵ Brand, *West*, 177. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 132. Lillie, *Crusader States*, 241.

¹⁷⁶ Κίνναμος, 202¹⁵⁻¹⁷, 228^{3-7, 12-6}. Neocleous, "Byzantine-Muslim Conspiracies", 266 και ιδίως υποσημ. 94.

¹⁷⁷ Κίνναμος, 262⁶⁻⁸.

¹⁷⁸ Νικήτας Χωνιάτης, 404^{95, 1-9}. Γενικά για την καταγωγή, την εκκλησιαστική σταδιοδρομία και τη σχέση του Δοσιθέου με τον Ισαάκιο βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 405¹⁴⁻³⁵-408⁸⁶⁻⁹ και Magdalino, "Isaac, Saladin and Venice", 97-102, 104-6. Ο πατριάρχης επηρέαζε σε σημαντικό βαθμό τον αυτοκράτορα. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 408⁸⁹⁻⁹⁰: *ἀποτρυγῶν ὁ Δοσίθεος οὐχ ὡσπερ ἀπὸ ῥίνος, ἀλλ' ἐκ τῶν ὠτων εἴλκε*

Στις 11 Μαΐου οι σταυροφορικές δυνάμεις εγκατέλειψαν τη Γερμανία και τον Ιούνιο του 1189 πέρασαν το βυζαντινό βαλκανικό σύνορο, οπότε και άρχισε η λεγόμενη γερμανο-βυζαντινή «διένεξη» (conflict, Konflikt στην ξενόγλωσση βιβλιογραφία), η οποία, σύμφωνα με τις δυτικές πηγές και τους περισσότερους σύγχρονους μελετητές, προήλθε εξαιτίας της συνωμοτικής συμμαχίας του Ισαακίου Β΄ με τον Σαλαδίνο, με σκοπό την καθυστέρηση, αν όχι την καταπολέμηση των σταυροφόρων.¹⁷⁹ Και ο Χωνιάτης παρατηρεί ότι *ὡς φασίν οἱ Ἀλαμανοὶ μηδὲν ἕτερον τό πεῖσαν τόν βασιλέα Ῥωμαίων τά τῶν ἐσπερίων Χριστιανῶν ὄρκια παραβλέψασθαι ἢ τό μετά τοῦ τῶν Σαρακηνῶν ἄρχοντος σπείσασθαι*.¹⁸⁰ Ωστόσο, σύμφωνα με την επιστημονική συμβολή του Σ. Νεοκλέους στο ζήτημα, ο οποίος έδωσε βάση περισσότερο στις μουσουλμανικές πηγές, φαίνεται ότι τα πράγματα δεν ήταν ακριβώς έτσι.¹⁸¹ Ήδη πριν από εκείνον είχαν διατυπωθεί ποικίλες απόψεις, όπως λόγου χάρη εκείνη του J. Harris, ο οποίος έβλεπε τη σύνδεση Βυζαντίου και Αγίουβιδών ως μία συνθήκη αμοιβαίας αναγνώρισης θρησκευτικών προνομίων.¹⁸²

Η μόνη πηγή από την οποία αντλούμε πληροφορίες για την «ανόσια» αυτή συμμαχία είναι μία ανώνυμη επιστολή χωρίς όνομα παραλήπτη, που συμπεριέλαβε στο *Χρονικό* του ο γερμανός μοναχός Magnus του Reichersberg. Το γράμμα εστάλη από τους Αγίους Τόπους προς τη Δύση και ανέφερε ρητά ότι η παλιά ανακωχή ανάμεσα στο Βυζάντιο και τον Σαλαδίνο τον Μάιο-Ιούνιο του 1181,¹⁸³ μετατράπηκε σε σύναψη συμμαχίας από τον Ανδρόνικο Α΄ Κομνηνό,¹⁸⁴ η οποία ανανεώθηκε από τον Ισαάκιο Β΄ Άγγελο.¹⁸⁵ Στόχος της συμμαχίας αυτής ήταν η δημιουργία ενιαίου μετώπου ενάντια στους Σελτζούκους Τούρκους του Ικονίου, ώστε να επιτευχθεί εξισορρόπηση των δυνάμεων στη Μικρά Ασία.¹⁸⁶ Ο Magnus, όμως, δίνει πρόσθετες

τόν αὐτοκράτορα.

¹⁷⁹ Βλ. Zimmert, "Deutsch-byzantinische Konflikt", 42-3. Brand, "Byzantines and Saladin", 170-2. Ο ίδιος, *West*, 177. Lounghis, "German-byzantine Alliance", 85-6. Magdalino, "Empire", 631-2. Ο ίδιος, "Isaac, Saladin and Venice", 94-8.

¹⁸⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 409₄₃₋₄₅, 410₄₅₋₈.

¹⁸¹ Neocleous, "Byzantine-Muslim Conspiracies". Ο ίδιος, "Opponents". Ο ίδιος, "The Byzantines and Saladin". Simpson, "Perceptions", 16.

¹⁸² Harris, *Byzantium and the Crusades*, 121 κ.ε. Lillie, *Crusader States*, 241.

¹⁸³ Dölger, *Regesten*, αρ. 1549k. Neocleous, "Opponents", 87-8.

¹⁸⁴ Dölger, αρ. 1563.

¹⁸⁵ Dölger, αρ. 1567i.

¹⁸⁶ Brand, "Byzantines and Saladin", 167-70.

πληροφορίες επί του θέματος. Αναφέρει ότι ο Ανδρόνικος είχε συμφωνήσει με τον σουλτάνο να καταλάβουν από κοινού τα σταυροφορικά κράτη και έπειτα να μοιραστούν την εδαφική λεία. Όταν ο Ισαάκιος ανέβηκε στον θρόνο, συνέχισε την εξωτερική πολιτική του προκατόχου του, γιατί μισούσε και φοβόταν τους Λατίνους (*quia Latinos habuit odio et eos timuit*).¹⁸⁷

Η σειρά των γεγονότων, όπως αποδίδονται στην επιστολή, τα οποία ανέλυσε διεξοδικά ο Νεοκλέους, τον οδήγησαν να αμφισβητήσει την εγκυρότητα του περιεχομένου της. Αν μη τι άλλο, είναι σχεδόν παρακινδυνευμένο το ότι όλη η θεωρία περί συμπαιγνίας Ισαακίου και Σαλαδίνου έναντι της Γ΄ Σταυροφορίας στηρίχθηκε από επιστήμονες, όπως ο Ch. Brand, σε μία και μοναδική κύρια πηγή και σε τρεις ακόμα επιστολές με προορισμό τη Δύση, δευτερευούσης σημασίας όμως. Η προσπάθεια για λιβελισμό των Βυζαντινών αυτοκρατόρων καθιστά σαφές ότι ο αποστολέας ήταν φορέας αντι-βυζαντινού πνεύματος και τα λεγόμενά του αποτελούσαν μέρος μιας γενικότερης δυτικής προπαγάνδας που στόχευε στη δυσφήμιση του Βυζαντίου. Η ασυνέπεια και η ανακρίβεια στα γεγονότα τα οποία παρατίθενται μπορεί να είναι αποτέλεσμα της προπαγάνδας αυτής είτε της ελλιπούς ενημέρωσης του συγγραφέα.¹⁸⁸

Επομένως, θα πρέπει να δεχθούμε ότι ο Ισαάκιος ουδέποτε συμμάχησε με τον Σαλαδίνο με στόχο την Γ΄ Σταυροφορία. Η επιθετικότητά του προς τους σταυροφόρους, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, ήταν προϊόν του παράλογου φόβου του. Οι διπλωματικές επαφές, ωστόσο, που διατήρησε με την αυλή των Αγιουβιδών αποσκοπούσαν στην προσπάθειά του να φανεί δεκτικός στα μουσουλμανικά συμφέροντα, αφού η απειλή από τη Δύση ερχόταν στο κατώφλι και των δύο ηγετών.¹⁸⁹ Επιπροσθέτως, στόχευε στη μεταφορά των εκκλησιαστικών θεσμών των Ιεροσολύμων στη δικαιοδοσία της Κωνσταντινούπολης, όπως και σε μία κοινή επίθεση με τον Σαλαδίνο εναντίον του Ισαακίου Κομνηνού στην Κύπρο, αιτήματα στα οποία συμφώνησε ο σουλτάνος.¹⁹⁰ Από την πλευρά του ο αυτοκράτορας ανέλαβε να τον κρατά ενήμερο για τις εξελίξεις στο στρατόπεδο των

¹⁸⁷ Magnus presbyterius, 511²⁰⁻¹, 29-31. Lilie, *Crusader States*, 225-6.

¹⁸⁸ Για την ανάλυση όλων των πηγών περί συμμαχίας Ισαακίου-Σαλαδίνου και για τα επιχειρήματα μη αυθεντικότητάς τους, βλ. Neocleous, "Opponents", 90, 93-101.

¹⁸⁹ *History of Saladin*, 122. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 121, 128, 134, 136.

¹⁹⁰ Simpson, "Perceptions", 16-7.

σταυροφόρων, ενώ υποσχέθηκε να αντιταχθεί στις δυνάμεις τους. Αναντίρρητα, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας κατέληξε να παίζει ένα ιδιότυπο «διπλό παιχνίδι», κατά το οποίο επιχειρούσε να κρατά ευχαριστημένες και τις δύο πλευρές, προσδοκώντας αμφίπλευρα οφέλη. Τελικά, οι επικίνδυνοι ελιγμοί του τού στοίχισαν, καθώς τόσο ο Φρειδερίκος όσο και ο Σαλαδίνος κατάλαβαν ότι ο ίδιος έφασκε και αντέφασκε ως προς τα λεγόμενά του.¹⁹¹

Αφού διέσχισε την Ουγγαρία και κατά την άφιξή του σε βυζαντινό έδαφος, ο Γερμανός ηγεμόνας φρόντισε να ειδοποιήσει τον Βυζαντινό ομόλογό του με αποστολή πρεσβείας στα μέσα Ιουνίου, μέλη της οποίας ήταν ο επίσκοπος Hermann του Münster, ο κόμης Heinrich του Dietz, ο κόμης Ruppert του Nassau, ο κόμης Walrab και ο αυτοκρατορικός αξιωματούχος Markward του Neuenberg. Ο Ισαάκιος απουσίαζε, καθώς αγωνιζόταν να καταπνίξει τη στάση του Θεόδωρου Μαγκαφά¹⁹² στη Φιλαδέλφεια.¹⁹³ Σε ανταπόδοση, όμως, έστειλε ως πρεσβευτές και πάλι τον Ιωάννη Δούκα Καματερό με τη συνοδεία του Ανδρονίκου Καντακουζηνού, προκειμένου να διευκολύνουν τη διέλευσή του. Εκείνοι, μολταυτά, εξαιτίας της ανικανότητας και της δειλίας τους, *αυτόν τε τον ρῆγα κατά Ρωμαίων ἐξέμηναν καὶ τὸν βασιλέα ὡς πολέμιον ἐκείνον ὑφορᾶσθαι παρέπεισαν*.¹⁹⁴ Άρα, η βυζαντινή πλευρά εντόπιζε την αρχή της διαμάχης στην ανεπάρκεια δύο πρεσβευτών να επιτελέσουν τα καθήκοντά τους, γεγονός μάλλον συμπτωματικό και επιφανειακό, ώστε να μπορέσει να προκαλέσει μία τόσο μεγάλου βεληνεκούς ρήξη.¹⁹⁵

Όταν ο Ισαάκιος, λοιπόν, επέστρεψε από τη Φιλαδέλφεια, συνέλαβε την πρεσβεία του επισκόπου του Münster και δεν της επέτρεπε να εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη, ενώ την μεταχειρίστηκε με τον χειρότερο τρόπο.¹⁹⁶ Η κίνησή του αυτή έμοιαζε ανεξήγητη στους Γερμανούς, οι οποίοι στην πραγματικότητα

¹⁹¹ *Ibn al-Athīr*, 374. Lillie, *Crusader States*, 128-32.

¹⁹² Ο Θεόδωρος Μαγκαφάς είχε το αξίωμα του στρατηγού και ήταν εκπρόσωπος της τοπικής αριστοκρατίας της Φιλαδέλφειας, της οποίας διατελούσε διοικητής. Την άνοιξη του 1188 στασίασε και αυτοανακηρύχθηκε αυτοκράτορας την ίδια περίοδο που ο Ισαάκιος διεξήγε εκστρατεία εναντίον των Βουλγαρο-Βλάχων. Ο ίδιος κατέπνιξε τη στάση περί το 1191 ή και νωρίτερα αναγκάζοντας τον Μαγκαφά να συνθηκολογήσει και να παραιτηθεί από το αυτοκρατορικό τίτλο τον οποίο είχε σφετεριστεί. Βλ. Cheynet, *Pouvoir et contestations*, 123, 134-5, 454-5. Cheynet, *Philadelphie*, 49-50.

¹⁹³ Brand, *West*, 176-8.

¹⁹⁴ Νικήτας Χωνιάτης, 402_{40-8, 49}. Dölger, *Regesten*, αρ. 1587. Οι δυτικές πηγές δεν καταγράφουν την ύπαρξη της συγκεκριμένης πρεσβείας.

¹⁹⁵ Lounghis, "German-byzantine Alliance", 86.

¹⁹⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 402_{56-8, 410₅₅₋₆₁}.

καθόλου δεν εποφθαλμιούσαν τη βυζαντινή αυτοκρατορία, αλλά, κατά τις δυτικές πηγές, ήταν αφιερωμένοι στον θεάρεστο σκοπό της ανακατάληψης των Ιεροσολύμων. Έτσι, τους διέφυγε η πιθανότητα να μην είχαν πειστεί ακόμα οι Βυζαντινοί δεν για τις αγαθές τους προθέσεις και να ενεργούσαν σπασμωδικά υπό καθεστώς φόβου, με αποτέλεσμα οι σταυροφόροι να θεωρήσουν ως μοναδική αιτία της μεταστροφής στη συμπεριφορά του Ισαακίου τη συμμαχία του με τον Σαλαδινό¹⁹⁷ (*hanc amico et confederato suo Salahdino Sarraceno inimico crucis et omnium christianorum*).¹⁹⁸

Ο σταυροφορικός στρατός στις 2 Ιουλίου έφτασε στο Branitchevo, όπου ο κυβερνήτης της πόλης τον υποδέχτηκε με τυπική ευγένεια, μολοντί ο πραγματικός στόχος του ήταν να τον καθυστερήσει δημιουργώντας εμπόδια, ενεργώντας πάντα υπό τις οδηγίες του βυζαντινού αυτοκράτορα.¹⁹⁹ Καθώς προχωρούσε προς τη Ναϊσό και τη Σόφια, δέχτηκε επίθεση από τον τοπικό πληθυσμό, ενώ ο Ισαάκιος είχε οργανώσει επιθέσεις που προκάλεσαν ανεπαίσθητες φθορές στους σταυροφόρους και πέτυχαν κυρίως την παρεμπόδιση της τροφοδοσίας τους.²⁰⁰

Εν τω μεταξύ, υπήρχε μία έντονη αλληλογραφία ανάμεσα στους δύο ηγέτες το καλοκαίρι του 1189, όπου ο καθένας προέβαλλε τα παράπονά του. Είναι δύσκολο να διαπιστωθεί με απόλυτη χρονολογική ακρίβεια η σειρά με την οποία εστάλησαν οι επιστολές, κυρίως γιατί αδυνατούμε να συμβιβάσουμε και να ταυτίσουμε τις πληροφορίες που αντλούμε από τις βυζαντινές και τις λατινικές πηγές.²⁰¹ Αρχικά, ο Ισαάκιος εξέφρασε την έκπληξή του που ο Βαρβαρόσσα δεν τον ειδοποίησε πριν από την είσοδό του σε βυζαντινά εδάφη, θέλοντας να δικαιολογήσει κατ' αυτό τον τρόπο την αναποτελεσματικότητα της βυζαντινής πλευράς ως προς την παροχή αγορών και προμηθειών. Ο πραγματικά έκπληκτος, όμως, ήταν ο Φρειδερίκος, ο οποίος φυσικά επεσήμανε ότι η πρεσβεία που ήδη βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη ήταν αρκετή προειδοποίηση για την παρουσία του στη βυζαντινή επικράτεια.²⁰²

¹⁹⁷ Otto, 80. Neocleous, "Byzantine-Muslim Conspiracies", 266-7.

¹⁹⁸ Ansbertus, 39₆₋₁₈.

¹⁹⁹ Ansbertus, 27_{8-10, 20-8}, 28₂₋₂₁. Magnus presbyterius, 509₃₅₋₄₅. Brand, *West*, 178-9.

²⁰⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 402₄₈₋₅₈. Ansbertus, 37₁₀₋₂₈, 43₁₈₋₂₀. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 133. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 94-5.

²⁰¹ Brand, *West*, 179.

²⁰² Ansbertus, 29₅₋₁₈. Dölger, *Regesten*, αρ. 1592.

Η άφιξη του Γερμανού αυτοκράτορα στη Βαλκανική δεν ήταν δυνατό να περάσει απαρατήρητη από τις τοπικές δυνάμεις. Τόσο οι Σέρβοι όσο και οι Βουλγαρο-Βλάχοι έσπευσαν να συναντήσουν τον ισχυρό βασιλέα και να προσπαθήσουν να πετύχουν συμμαχία μαζί του, προκειμένου να επιτεθούν από κοινού στο Βυζάντιο. Ο Φρειδερίκος επέλεξε να μη συμμετάσχει στις φιλονικίες των τοπικών ηγεμόνων, αποδεικνύοντας για ακόμα μία φορά την ακλόνητη πίστη του στον σκοπό της Σταυροφορίας.²⁰³ Ο Ανσβέρτος αναφέρει την έλευση μιας ακόμα βυζαντινής πρεσβείας στα μέσα Ιουλίου, με επικεφαλής τον εξάδελφο του Ισαακίου, Αλέξιο. Η πρεσβεία ανανέωσε τις υποσχέσεις που εξ αρχής είχε δώσει στους σταυροφόρους για παροχή τροφίμων, καταδικάζοντας τη συμπεριφορά του διοικητή του Branitchevo ως αυθαίρετη.²⁰⁴

Παρά ταύτα, ένα μικρό βυζαντινό στράτευμα περίμενε τους σταυροφόρους ανατολικά της Σόφιας, πιθανόν με διοικητές τον πρωτοστράτορα Μανουήλ Καμύτζη και τον δομέστικο της Δύσεως Αλέξιο Γίδο. Ο Βαρβαρόσσα το απώθησε πολύ εύκολα και πλέον ο δρόμος προς τη Θράκη ήταν ανοιχτός. Ο σταυροφορικός στρατός πλησίαζε απειλητικά τη Φιλιπούπολη, ένα από τα ισχυρότερα φρούρια της Θράκης.²⁰⁵ Ο Ισαάκιος βρέθηκε σε κατάσταση πανικού, διότι φοβόταν ότι ο Φρειδερίκος θα καταλάμβανε την πόλη και θα τη χρησιμοποιούσε ως στρατιωτική βάση. Ο ίδιος, μην ξέροντας τι ακριβώς να κάνει, στην αρχή διέταξε τον Νικήτα Χωνιάτη, τον τότε διοικητή της πόλης, να την οχυρώσει καλά και να την κρατήσει με κάθε κόστος. Στη συνέχεια, όμως, έδωσε εντολή να εγκαταλειφθεί και να καταστραφούν οι οχυρώσεις της.²⁰⁶

Στα μέσα Αυγούστου ο αρχηγός των σταυροφόρων έστειλε άλλη μία επιστολή, αυτήν τη φορά στον Μανουήλ Καμύτζη, δηλώνοντας ότι εις μάτην και άδικα οι Βυζαντινοί προσπαθούσαν να εμποδίσουν τον δρόμο του, αφού εκείνος ουδέποτε συνωμότησε εναντίον τους και μάλιστα, είχε τηρήσει κατά γράμμα τη μεταξύ τους συμφωνία (*Inter haec serenissimus imperator, licet longer superior esset in bello adversus Grecum imperatorem, quod ipse stulte sibi indixerat, memor*

²⁰³ Ansbertus, 29₂₄₋₈, 30_{13-7, 29-31}. Magnus presbyterius, 509₂₉₋₃₆. Guiland, "Règne d'Isaac", 132.

²⁰⁴ Ansbertus, 31₁₋₁₁, 33₁₅₋₂₉. Υπάρχει εν γένει η άποψη ότι η συγκεκριμένη πρεσβεία ήταν η ίδια με αυτήν που αναφέραμε παραπάνω, των Καματερού και Καντακουζηνού. Βλ. Brand, *West*, 179 και ιδίως υποσημ. 15, 359.

²⁰⁵ Ansbertus, 38₆₋₁₇.

²⁰⁶ Νικήτας Χωνιάτης, 403₅₉₋₇₃. Brand, *West*, 180.

tamen simplicis propositi contra invasores sanctae civitatis Ierusalem, super exilii nostri in Grecia infructuosa prolongatione tedio magno affectus, quippe qui christiani sanguinis effusionem medullitus abhorrebat).²⁰⁷ Δεν ήξερε τι άλλο να κάνει για να αποδείξει τις αγαθές του προθέσεις. Δεν χαιρόταν καθόλου να κωλυσιεργεί στα βυζαντινά εδάφη και να χύνει χριστιανικό αίμα, ενώ ο πραγματικός του στόχος ήταν η Ιερουσαλήμ. Η απάντηση του Βυζαντινού αυτοκράτορα ήταν περιφρονητική και υποτιμητική. Εξακόντισε κάθε είδους κατηγορίες εναντίον του Βαρβαρόσσα, τόνισε πως είχε βάσιμες πληροφορίες ότι εκείνος σχεδίαζε να καταλάβει την αυτοκρατορία και να χαρίσει τον θρόνο στον γιο του, Φρειδερίκο της Σουηβίας, και ότι, ακόμα, υποψιαζόταν πως είχε συμμαχήσει με τον Στέφανο Νεμάνια της Σερβίας. Τέλος, έθεσε αίτημα να του παραχωρηθούν τουλάχιστον τα μισά από τα εδάφη που θα κατακτούσαν οι σταυροφόροι από τους μουσουλμάνους.²⁰⁸

Στις 26 Αυγούστου οι Γερμανοί μπήκαν στη Φιλιπούπολη, την οποία μετέτρεψαν πράγματι σε στρατιωτική βάση. Εν τω μεταξύ, στο στρατόπεδό τους έφτασαν τα νέα για την κακομεταχείριση των πρεσβευτών τους από τις βυζαντινές αρχές.²⁰⁹ Ο Καμύτζης έλαβε εντολή να έρθει σε πλήρη πολεμική σύγκρουση με τους σταυροφόρους, αλλά σε μάχη που ακολούθησε έξω από τη Φιλιπούπολη στις 29 του ίδιου μήνα οι σταυροφόροι νίκησαν κατά κράτος. Δεν υπήρχε πλέον καμία δικαιολογία για τη συμπεριφορά των Βυζαντινών και πολλοί από τους Γερμανούς ήταν έτοιμοι να ξεκινήσουν επίσημα εχθροπραξίες και λεηλασίες στην περιοχή.²¹⁰

Κατ' αυτό τον τρόπο, οι σταυροφόροι κατέλαβαν τρεις οχυρωμένες πόλεις και δέκα φρούρια και άρχισαν να λεηλατούν τις γύρω περιοχές φτάνοντας κοντά στη Θεσσαλονίκη. Επηρεασμένος από την απογοητευτική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει, ο Ισαάκιος συμφώνησε τελικά να επιτρέψει τη διέλευση του σταυροφορικού στρατού και να απελευθερώσει τους Γερμανούς πρέσβεις που για τόσον καιρό βρίσκονταν σε περιορισμό.²¹¹ Η μέριμνα του Φρειδερίκου για την

²⁰⁷ Νικήτας Χωνιάτης, 403₈₂₋₅, 404₈₆₋₉₁. Ansbertus, 57₁₅₋₂₁. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 133. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 101.

²⁰⁸ Ansbertus, 39₂₋₆. Magnus presbyterius, 510₄₋₁₁. *Historia Peregrinorum*, 140-1. Brand, *West*, 180. Dölger, *Regesten*, αρ. 1595. Guiland, "Règne d'Isaac", 133. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 133. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 101.

²⁰⁹ Ansbertus, 39₆₋₁₃, 19-26, 41₃₀₋₄. Dietpoldus, 510₁₄₋₆. Brand, *West*, 180-1.

²¹⁰ Νικήτας Χωνιάτης, 408₉₁₋₅, 1-17, 409₁₈₋₄₀. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 135. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 100, 102.

²¹¹ Νικήτας Χωνιάτης, 410₄₈₋₅₆. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 102-3.

τακτοποίηση αυτού του ζητήματος αντικατοπτριζόταν στους πολυάριθμους απεσταλμένους²¹², οι οποίοι πηγαινοέρχονταν στην Κωνσταντινούπολη και επιφορτίστηκαν με το καθήκον να ενημερώσουν το Παλάτι ότι οι Γερμανοί δεν είχαν συνασπιστεί με τους Σέρβους ούτε με κάποιον άλλο εχθρό του Βυζαντίου. Οι σημαντικότεροι εξ αυτών ήταν ο Werner, ιερέας του Αγίου Βίκτωρα στο Mainz και ο υπότης Gottfried von Wiesenbach.²¹³ Ζήτησαν για άλλη μια φορά την τήρηση των όρων της συμφωνίας της Νυρεμβέργης και την αποδέσμευση των περιλάλητων πρέσβων. Και αυτοί, όμως, είχαν την ίδια τύχη με την πρεσβεία του επισκόπου του Münster. Αν και ο Φρειδερίκος είχε προσπαθήσει να λάβει εγγυήσεις για την ασφάλειά τους, οι ίδιοι κατέληξαν να συλληφθούν ομοίως από τους Βυζαντινούς. Οι απεσταλμένοι επέστρεψαν όλοι μαζί στη Φιλιππούπολη στις 28 Οκτωβρίου του 1189 προκαλώντας στους συντρόφους τους αισθήματα ανείπωτης χαράς.²¹⁴

Δεν παρέλειψαν, βεβαίως, να περιγράψουν λεπτομερώς τις άθλιες συνθήκες κράτησής τους και όλα τα γεγονότα των οποίων είχαν γίνει μάρτυρες. Η παραμονή τους στην Πρωτεύουσα συνέπεσε με την παρουσία τουρκικής πρεσβείας,²¹⁵ απόδειξη για εκείνους της συμμαχίας του Βυζαντίου με τους Αγιουβίδες. Οι Γερμανοί πίστευαν πλέον ξεκάθαρα ότι ο Ισαάκιος καθυστερούσε τη διέλευση των σταυροφόρων, για να κερδίσει χρόνο προετοιμασίας για την εξόντωσή τους, καθώς θα διέσχιζαν τα στενά των Δαρδανελίων. Για τον σκοπό αυτό, μάλιστα, είχε επιστρατεύσει Τούρκους και Κουμάνους.²¹⁶

Η εχθρική εικόνα που κοπιαστικά σχεδόν είχε οικοδομήσει ο Ισαάκιος για τον εαυτό του σε συνδυασμό με την υποτιθέμενη συμμαχία του με τον εχθρό πάσης της χριστιανοσύνης ήταν λογικό να προκαλέσει πολύ μεγάλη ανησυχία στους Δυτικούς.²¹⁷ Άρχισαν, λοιπόν, να κυκλοφορούν ποικίλες φήμες στο γερμανικό στρατόπεδο, όπως, ότι ο πατριάρχης Δοσίθεος, μετά από τη χρησιμοδοσία του,²¹⁸ επιδιόταν σε προπαγανδιστικά ξεσπάσματα εναντίον των σταυροφόρων. Τους αποκαλούσε σκυλιά και κήρυττε ότι όποιος ήταν ένοχος για φόνο, ακόμα και δέκα

²¹² Dölger, *Regesten*, αρ. 1597, 1598, 1600.

²¹³ Ansbertus, 46₁₃₋₂₉, 47₁₋₃₀, 48₁₋₈. Brand, *West*, 181-2.

²¹⁴ Ansbertus, 57₁₅₋₃₄, 58₁₋₁₁. *Historia Peregrinorum*, 142₁₆₋₃₅, 143₅₋₁₄. Cognasso, "Isacco", 265.

²¹⁵ Dölger, *Regesten*, αρ. 1591.

²¹⁶ Brand, *West*, 182. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 102.

²¹⁷ Harris, *Byzantium and the Crusades*, 134.

²¹⁸ Για τον χρησμό που αφορούσε τον Βαρβαρόσσα βλ. σελ. 41. Για την προπαγάνδα του Δοσιθέου εναντίον των Γερμανών βλ. Angold, *Πολιτική Ιστορία*, 504-5.

ανδρών, θα του δίδοταν άφεση αμαρτιών, στην περίπτωση που κατάφερνε να σκοτώσει εκατό σταυροφόρους.²¹⁹ Επιπρόσθετα, διαδιδόταν ότι ο Σαλαδίνος μαζί με την πρεσβεία του είχε στείλει στη βυζαντινή αυλή και δηλητηριασμένο κρασί, το οποίο προοριζόταν για αυτούς.²²⁰ Τέλος, σε παρόμοιο περιστατικό, κάποιοι δόλιοι Βυζαντινοί είχαν αφήσει δοχεία με δηλητηριασμένο κρασί σε μία από τις κατελημμένες από τους Γερμανούς πόλεις με απώτερο σκοπό τον αφανισμό τους.²²¹

Λίγο μετά, έφτασε στη Φιλιπούπολη βυζαντινή πρεσβεία²²² με επικεφαλής τον γνώριμο πια Ιωάννη Δούκα Καματερό, ο οποίος μετέφερε επιστολή²²³ του αυτοκράτορα. Σ' αυτήν ο Ισαάκιος αποκαλούσε τον Φρειδερίκο *regem Alamanniae* και όχι *Romanorum*, πράγμα που τον εκνεύρισε ιδιαίτερα, καθώς ο χαρακτηρισμός αυτός ήταν έμμεση αμφισβήτηση του αυτοκρατορικού του τίτλου. Δεν λησμόνησε να ξαναπροσφέρει ασφαλή μεταφορά στην Ασία, ενώ ζητούσε Γερμανούς ομήρους σαν εγγύηση.²²⁴ Ο Βαρβαρόσσα απέτυχε να κρατήσει την ψυχραιμία του αυτήν τη φορά. Απαίτησε από τον ομόλογό του να του απευθύνεται με τον πρέποντα σεβασμό και να αποκαταστήσει άμεσα τις ζημίες και την οδύνη που υπέστησαν οι πρεσβευτές του. Ακόμα, ζήτησε ασφαλή μεταφορά μέσα από τα στενά του Βοσπόρου, διαφορετικά, δεν υπήρχε πλέον κανένας λόγος για διπλωματικές σχέσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές. Τέλος, ζήτησε από τον Βυζαντινό αυτοκράτορα να του παραδώσει ως ομήρους τον γιο και τον θείο του, όπως και υψηλόβαθμους αξιωματούχους. Ανακοίνωσε ότι θα παραχειμάζε στη Θράκη και σκόπευε να ασκήσει στρατιωτική πίεση στο Βυζάντιο.²²⁵

Αναζητώντας μία καλύτερη στρατιωτική βάση, κατέληξε στην Αδριανούπολη, την οποία βρήκε εγκαταλελειμμένη, όπως και τη Φιλιπούπολη προηγουμένως. Οι εχθροπραξίες στα βυζαντινά εδάφη συνεχίστηκαν.²²⁶ Ο Γερμανός βασιλέας ήταν

²¹⁹ Ansbertus, 49₃₋₁₀. Grumel, "Dosithée", 245.

²²⁰ Ansbertus, 54₁₄₋₂₉.

²²¹ Ansbertus, 54₂₉₋₃₁, 55₁₋₂₁. *Historia Peregrinorum*, 146₂₉₋₃₂, 147₁₋₃. Brand, *West*, 182-3.

²²² Dölger, *Regesten*, αρ. 1598.

²²³ Dölger, *Regesten*, αρ. 1599.

²²⁴ Ansbertus, 49₁₀₋₃₀-50.

²²⁵ Magnus presbyterius, 510₂₂₋₇. Brand, *West*, 183. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 134-5. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 103-4.

²²⁶ Ansbertus, 53₁₂₋₇. Magnus presbyterius, 510₆₀₋₁. Brand, *West*, 183. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 107.

πιο αποφασισμένος από ποτέ να επιτεθεί στην Κωνσταντινούπολη από ξηρά και από θάλασσα, καθώς δεν έβλεπε άλλον τρόπο για να διασχίσει τον Ελλήσποντο (*Quoniam igitur impossibilis transitus noster per brachium sancti Georgii ... et totam Romaniam nostro subiciamus imperio ... ipsi per mare, nos vero per terram civitatem oppugnemus*).²²⁷ Για τον σκοπό αυτό στις 18 Νοεμβρίου έγραψε στον γιο του, Ερρίκο Στ', προκειμένου να γίνουν οι απαραίτητες προετοιμασίες. Του ανέθεσε να ζητήσει ναυτική και οικονομική βοήθεια από τις Ιταλικές ναυτικές πόλεις, καθώς και την υποστήριξη του πάπα.²²⁸

Ο ίδιος στράφηκε στους Σέρβους και τους Βουλγαρο-Βλάχους, των οποίων τη βοήθεια είχε στο παρελθόν αρνηθεί, ώστε να εξασφαλίσει επιπλέον στρατεύματα για την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης.²²⁹ Ο Ισαάκιος δεν είχε πλέον επιλογές. Στις 24 Δεκεμβρίου έστειλε ως πρεσβευτές τον Ευμάθιο Φιλοκάλη και τον Ιάκωβο τον Πιζάνο με προτάσεις ειρήνης.²³⁰ Παράλληλα, στις επιστολές του απευθυνόταν στον Φρειδερίκο με τον δέοντα σεβασμό.²³¹ Υπήρξε όμως διαφωνία ως προς το ζήτημα των ομήρων. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας αρνείτο να παραχωρήσει ως ομήρους μέλη της οικογένειάς του και υψηλά ιστάμενα πρόσωπα χωρίς αντίστοιχες παραχωρήσεις από τον ομόλογό του, ενώ ο Βαρβαρόσσα από την πλευρά του ήταν επίσης ανένδοτος στο να επιτρέψει σε άλλους δικούς του ανθρώπους να υποφέρουν στη βυζαντινή αυλή. Έτσι, σε πρώτη φάση το σχέδιο για ειρήνη κατέρρευσε. Ωστόσο, πολύ σύντομα, ο Ισαάκιος υποχρεώθηκε να υποκύψει σε όλα τα αιτήματα των Γερμανών, αφού διακυβευόταν πλέον η ακεραιότητα του ίδιου του Βυζαντίου.²³²

Με νέα πρεσβεία²³³ στην Αδριανούπολη στις 21 Ιανουαρίου 1190 συμφώνησε την παράδοση εξεχόντων ομήρων προς τους σταυροφόρους και ζήτησε από μία γερμανική πρεσβεία να ακολουθήσει πίσω στην Κωνσταντινούπολη τον Ευμάθιο Φιλοκάλη και τον Ιάκωβο Πιζάνο, για να επιτηρήσει τις διαδικασίες και την

²²⁷ Ansbertus, 42₁₂₋₂₀.

²²⁸ Ansbertus, 43₁₀₋₇. Otto, 84. Brand, *West*, 184. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 135. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 97.

²²⁹ Ansbertus, 55₃₄₋₇, 58₁₂₋₂₀. *Historia Peregrinorum*, 149₁₃₋₂₃.

²³⁰ Ansbertus, 60₂₁₋₃₂. Dölger, *Regesten*, αρ. 1600.

²³¹ Ansbertus, 51₅₋₁₈.

²³² *Historia Peregrinorum*, 145. Brand, *West*, 184-5. Guiland, "Règne d'Isaac", 132. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 107-8.

²³³ Dölger, *Regesten*, αρ. 1602.

αυθεντικότητα των υποσχέσεων των Βυζαντινών. Σε περίπτωση που αυτές πραγματοποιούνταν κανονικά, οι πρεσβευτές θα λειτουργούσαν ως πληρεξούσιοι του Φρειδερίκου για την υπογραφή της ειρήνης. Επελέγησαν, λοιπόν, οι Berthold von Kunigsberg, Markward von Anweiler και Markward von Neuenburg.²³⁴

Στο πλαίσιο της συνθηκολόγησης ο Ισαάκιος αποκατέστησε την περιουσία που είχε αποσπαστεί από τους Γερμανούς απεσταλμένους κατά την κράτησή τους στην Πρωτεύουσα και παράλληλα, απελευθέρωσε όλους τους Δυτικούς αιχμαλώτους που είχε στην κατοχή του.²³⁵ Στις 8/9 Φεβρουαρίου δόθηκαν όρκοι και από τις δύο πλευρές για την τήρηση της διμερούς συμφωνίας, ενώ στις 14 του ίδιου μήνα οι Γερμανοί και οι Βυζαντινοί πρέσβεις μετέφεραν στην Αδριανούπολη το κείμενο της συνθήκης, το οποίο ο Βαρβαρόσσα αποδέχτηκε πάραυτα.²³⁶ Η ειρήνη της Αδριανούπολης προέβλεπε τους εξής όρους:²³⁷

1. Ο αυτοκράτορας της Κωνσταντινούπολης αποκήρυξε εκούσια τις διεκδικήσεις για αποζημίωση από τις καταστροφές που προξένησαν στη Μακεδονία και τη Θράκη οι σταυροφόροι.
2. Υποσχέθηκε να παραχωρήσει όσα σκάφη ήταν απαραίτητα για τη μεταφορά των σταυροφόρων από την Καλλίπολη, οι οποίοι με τη σειρά τους δεν θα τα χρησιμοποιούσαν για να βλάψουν τη βυζαντινή επικράτεια ούτε θα εμπόδιζαν την είσοδο των πλοίων στην Πρωτεύουσα.
3. Τα βυζαντινά πλοία θα παρέμεναν αγκυροβολημένα στο λιμάνι όσο οι Γερμανοί θα διέσχιζαν τα στενά.
4. Το βυζαντινό πεζικό θα έμενε σε απόσταση ασφαλείας από τον σταυροφορικό στρατό όσο εκείνος παρέμενε σε βυζαντινό έδαφος.
5. Ο Ισαάκιος θα παραχωρούσε δύο πόλεις στις δύο ακτές, ώστε να ξεκουραστεί ο στρατός, με την προϋπόθεση ότι θα έμεναν αλώβητες.
6. Ως εγγύηση ότι θα πραγματοποιούνταν οι παραπάνω όροι η βυζαντινή πλευρά θα παρέδιδε στους Γερμανούς τουλάχιστον δεκαοκτώ ομήρους μαζί

²³⁴ Ansbertus, 60₂₁₋₃₂, 61₃₋₁₀. *Historia Peregrinorum*, 149₂₄₋₃₁, 150₁₋₁₅. Brand, *West*, 185. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 108.

²³⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 411₈₁-412₁₁. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 135.

²³⁶ Ansbertus, 64₅₋₁₄, 66₂₃₋₃₁, 67₁₋₃₁. *Historia Peregrinorum*, 150-1. Cahen, "Selğukides et Allemands", 27. Dölger, *Regesten*, αρ. 1603. Guiland, "Règne d'Isaac", 134.

²³⁷ Ansbertus, 64₁₅₋₃₀, 66₁₋₂₂. *Historia Peregrinorum*, 150. Otto, 84. Brand, *West*, 185-7. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 108-9.

με τον Ευμάθιο Φιλοκάλη, ο οποίος θα λειτουργούσε μάλλον σαν οδηγός για τα σταυροφορικά στρατεύματα. Σε αυτούς συμπεριλαμβάνονταν ο ανιψιός του αυτοκράτορα, Ανδρόνικος, έξι δικαστές και έξι επιφανείς πολίτες της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι θα απελευθερώνονταν αμέσως μετά το πέρας των σταυροφόρων από τον Βόσπορο. Οι υπόλοιποι, δηλαδή, τρεις εξάδελφοι του Ισαακίου και άλλοι πιο μακρινοί συγγενείς του προερχόμενοι από την άρχουσα τάξη, θα συνέχιζαν να συνοδεύουν τους Γερμανούς, μέχρι να φτάσουν στη Φιλαδέλφεια, όπου θα αποδεσμεύονταν οριστικά.

7. Στην περίπτωση που δεν παρέχονταν αγορές, ο στρατός θα μπορούσε να εξασφαλίσει μόνος τις προμήθειές του, χωρίς ωστόσο το δικαίωμα κατάληψης περιοχών στο όνομα ξένων ηγεμόνων.
8. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας υποσχέθηκε να είναι ανεκτικός με όσους Βυζαντινούς, Αρμενίους και Λατίνους παρείχαν βοήθεια στον Φρειδερίκο.²³⁸
9. Συμφωνήθηκε η ισοτιμία ανάμεσα στο μάρκο και το υπέρπυρο.
10. Στις αγορές που θα παρέχονταν, οι τιμές θα έπρεπε να είναι χαμηλότερες σε σχέση με αυτές της ελεύθερης αγοράς.
11. Ο Ισαάκιος όφειλε να αποκαταστήσει τις όποιες περιουσιακές απώλειες υπέστησαν οι πρέσβεις του Βαρβαρόσσα.
12. Πεντακόσιοι βυζαντινοί ευγενείς θα έπρεπε να ορκιστούν υπέρ της τήρησης της συνθήκης και μάλιστα, παρουσία του πατριάρχη Δοσιθέου.
13. Ο πατριάρχης ήταν απαραίτητο να προσυπογράψει τη συνθήκη.²³⁹
14. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας έπρεπε να απελευθερώσει όλους τους αιχμαλώτους είτε ήταν έμποροι είτε σταυροφόροι.
15. Πεντακόσιοι Βυζαντινοί ευγενείς θα έπρεπε να ορκιστούν ότι ο βασιλέας τους θα τηρούσε τη συνθήκη.

Το πέραςμα των σταυροφόρων μέσα από τον Ελλήσποντο έλαβε χώρα εύκολα και σύντομα. Οι δυσκολίες εμφανίστηκαν και πάλι στην ξηρά. Ο τοπικός

²³⁸ Η εθνοτική ομάδα των Αρμενίων δεν θεώρησε την παρουσία των Γερμανών ως εισβολή και τους παρείχε γενναιόδωρα υλική και στρατιωτική βοήθεια. Χωνιάτης, 403⁷¹⁻⁸¹, 408⁵⁻⁷: *οὔτοι γάρ μόνοι τῶν ἀπάντων οὐκ ἐπιδρομὴν ἐθνῶν, ἀλλὰ φίλων παρουσίαν τὴν τῶν Ἀλαμανῶν διέλευσιν ἤγηντο, ἐπειδὴ καὶ συγχρῶνται Ἀρμενίους Ἀλαμανοὶ καὶ κατὰ τῶν αἰρέσεων τὰς πλείστας ἀλλήλοις συμφέρονται.* Ansbertus, 45²⁴⁻³¹, 48²⁴⁻³⁰. Brand, *West*, 181-2 και ιδίως υποσημ. 24, 359-60.

²³⁹ Η παρουσία του πατριάρχη κρίθηκε απαραίτητη από τον Φρειδερίκο, καθώς ήταν πλέον γνωστό ότι ο Δοσίθεος είχε ταχθεί ξεκάθαρα ενάντια στους σταυροφόρους, γι' αυτό και η προσυπογραφή του στη συνθήκη είχε μεγάλη σημασία. Brand, *West*, 182-3. Grumel, "Dosithée", 244.

πληθυσμός παρενοχλούσε τον σταυροφορικό στρατό, ένδειξη για τους Γερμανούς ότι οι Βυζαντινοί παραβίασαν τη συνθήκη. Ακόμα, όταν ο διοικητής της Φιλαδέλφειας αρνήθηκε να παραχωρήσει αγορές στους σταυροφόρους, δημιουργήθηκε διαμάχη η οποία σχεδόν οδήγησε στην κατάληψη της πόλης. Παρόλ' αυτά, οι Βυζαντινοί όμηροι αφέθηκαν ελεύθεροι και οι σταυροφόροι συνέχισαν κανονικά τον δρόμο τους.²⁴⁰

Ο Βαρβαρόσσα έχασε τη ζωή του στις 11 Ιουνίου 1190 πριν φτάσει στη Συρία, χωρίς να προλάβει να πραγματοποιήσει τον ιερό σκοπό του.²⁴¹ Το γεγονός προκάλεσε απέραντη θλίψη στους υπηκόους του. Η απουσία του έγινε παραπάνω από αισθητή, αφού λίγο μετά από τον θάνατό του η σταυροφορία του κατέρρευσε και τη σκυτάλη έλαβαν ο Ριχάρδος ο Λεοντόκαρδος και ο Φίλιππος Αύγουστος, των οποίων η άφιξη στους Αγίους Τόπους είχε καθυστερήσει αδικαιολόγητα.²⁴²

Η διένεξη ανάμεσα στον Ισαάκιο Β' Άγγελο και τον Φρειδερίκο Α' Βαρβαρόσσα έφερε στα πρόθυρα την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης. Θεωρούμε ότι η ασυνεννοησία και οι παρεξηγήσεις ανάμεσα στις δύο πλευρές, εξαιτίας των αντικειμενικών καθυστερήσεων μεταξύ των πρεσβειών, λόγω των μεσαιωνικών συνθηκών μεταφοράς και επικοινωνίας, αλλά και η αμφίπλευρη καχυποψία που για χρόνια ρίζωνε και καρποφορούσε στη συνείδηση των δύο λαών, παρήγαγαν μία πυρακτωμένη ατμόσφαιρα. Η ειρήνη της Αδριανούπολης ήταν εντελώς απαραίτητη για τον Ισαάκιο, γι' αυτό και δέχτηκε όλους τους όρους που τέθηκαν από τους Γερμανούς αδιαμαρτύρητα.

Στην πραγματικότητα, ωστόσο, η ειρηνική επίλυση των υπαρχουσών διαφορών συνέφερε εξίσου και τον Φρειδερίκο, ο οποίος γνώριζε καλά ότι μια ενδεχόμενη πολιορκία της Κωνσταντινούπολης δεν θα ήταν καθόλου εύκολη υπόθεση. Ο προηγηθείς θάνατος του Γουλιέλμου Β' της Σικελίας (18 Νοεμβρίου 1189) και η προσφάτως ανανεωμένη συμμαχία του Βυζαντίου με τη Βενετία, του στερούσαν δύο σημαντικούς συμμάχους. Από την άλλη, δεν μπορούσε να βασιστεί στη Γένουα και την Πίζα, των οποίων η αντιπαλότητα δεν θα ήταν αρωγός μιας

²⁴⁰ Ansbertus, 72₁₋₂₅, 74₁₋₂₃. *Historia Peregrinorum*, 154-5. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 110.

²⁴¹ Ο Χωνιάτης δράττεται της ευκαιρίας και πλέκει το εγκώμιο του μεγάλου βασιλέα. Βλ. Νικήτας Χωνιάτης, 416₂₆₋₄₅, 417₄₆₋₅₀.

²⁴² Ansbertus, 91₂₀₋₃₆, 92₁₋₉. Brand, *West*, 187-8. Harris, *Byzantium and the Crusades*, 136. Johnson, "Crusades of Barbarossa", 114.

κοινής αντι-βυζαντινής εκστρατείας. Σε αυτήν δεν είχε λόγο να συμμετάσχει ούτε και ο πάπας, κάτι που θα δυσκόλευε ακόμα περισσότερο το σχέδιο. Έτσι, του έμεναν οι πάντα πρόθυμες βαλκανικές δυνάμεις. Εντούτοις, το ρίσκο της απότομης λήξης της σταυροφορίας ήταν μεγάλο, μετά από την πολιορκία της βυζαντινής Πρωτεύουσας, και ο Βαρβαρόσσα προτιμούσε να εξαντλήσει κάθε άλλο μέσο πριν λάβει την τελική απόφαση της επίθεσης. Έκανε λοιπόν υπομονή και χάρη στη μετριοπάθειά του δικαιώθηκε πανηγυρικά.²⁴³

Ο κίνδυνος που προερχόταν από τη Γερμανική αυτοκρατορία δεν έσβησε μαζί με τον Φρειδερίκο, καθώς βρήκε άξιο συνεχιστή στο πρόσωπο του διαδόχου του, Ερρίκου Στ' (1191-1197). Ο Ερρίκος το 1194 κατόρθωσε να στεφθεί βασιλιάς στη Σικελία και να ενώσει υπό το σκήπτρο του τα δύο βασίλεια, αποτελώντας μία θανάσιμη απειλή για το Βυζάντιο, καθώς έγινε κληρονόμος των εδαφικών διεκδικήσεων των Νορμανδών της Σικελίας μέσω των προσωρινών κατακτήσεων του Γουλιέλμου Β' και των χρόνιων εχθρικών αισθημάτων που έτρεφε η Γερμανική αυτοκρατορία για το Βυζάντιο.²⁴⁴ Η βυζαντινή κυβέρνηση όφειλε να αντιδράσει στο γεγονός αυτό και να είναι προετοιμασμένη για παν ενδεχόμενο. Κατ' αυτό τον τρόπο, έγιναν αλλαγές στη διπλωματική σκακιέρα που έφεραν πιο κοντά στην αυτοκρατορία την Πίζα και τη Γένουα, με τις οποίες είχε αποξενωθεί ύστερα από τη σφαγή των υπηκόων τους το 1182 από τον Ανδρόνικο Α'.²⁴⁵

²⁴³ Johnson, "Crusades of Barbarossa", 104.

²⁴⁴ Laiou "Fourth Crusade", 39.

²⁴⁵ Νικήτας Χωνιάτης, 476₄₃₋₆₅. Magdalino, "Empire", 632.

B5. Οι ιταλικές ναυτικές πόλεις

Ο 11^{ος} αι., μαζί με όλες τις αλλαγές που έφερε, τοποθέτησε στο προσκήνιο τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση, οι οποίες έφτασαν στο αποκορύφωμά τους κατά τον 12^ο αι. με τη δυναστεία των Κομνηνών. Η εμφανής καχεξία της αυτοκρατορίας στον στρατιωτικό και οικονομικό τομέα έκανε τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό να αναζητήσει τη βοήθεια της Βενετίας, για να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς, παραχωρώντας της μία σειρά από ανεκτίμητης αξίας οικονομικά προνόμια μέσω αυτοκρατορικού χρυσοβούλλου²⁴⁶ (1081), τα οποία δεν θα αναστέλλονταν ποτέ πια στο μέλλον.²⁴⁷ Έπειτα, αφού κατάλαβε ότι με το λάθος του ενίσχυε την παντοδυναμία της Γαληνοτάτης στη Μεσόγειο, παραχώρησε αντίστοιχα προνόμια στην Πίζα (1111),²⁴⁸ προκειμένου να πετύχει μία ισορροπία δυνάμεων και, παράλληλα, να εξασφαλίσει τη βοήθειά της εναντίον του Βοημούνδου της Αντιόχειας.²⁴⁹ Αυτή του η κίνηση έθεσε μια μόνιμη τροχοπέδη στη βυζαντινή εμπορική δραστηριότητα. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Βενετία ανέκαθεν διατηρούσε μια πιο ξεχωριστή σχέση με το Βυζάντιο από ό,τι οι άλλες εμπορικές πόλεις. Στην ίδια, μάλιστα, είχε αποδώσει το πρώτο προνομιακό χρυσόβουλλο²⁵⁰ ήδη από το 992 ο Βασίλειος Β΄ ο Βουλγαροκτόνος (963-1025). Παράλληλα, αν κανείς ελέγξει συνολικά τα χρυσόβουλλα που συντάχθηκαν για τις ιταλικές δημοκρατίες, θα διαπιστώσει ότι αυτά εν ονόματι της Βενετίας υπερτερούν καταφανώς.²⁵¹

Τα προνόμια που παραχωρούνταν και οι συνθήκες που εκδίδονταν με τη μορφή χρυσόβουλλου λόγου σε ξένους ηγέτες αποτελούσαν μία προνομιακή πράξη του αυτοκράτορα και λειτουργούσαν ως όργανο της εξωτερικής πολιτικής. Στοιχειοθετούσαν τη γραπτή επιβεβαίωση των μονομερών συνθηκών που υπέγραφε το Βυζάντιο συνήθως με κράτη της Δύσης.²⁵² Σύμφωνα με τη βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, τα χρυσόβουλλα ήταν αποτέλεσμα της αυτοκρατορικής καλής θελήσεως και περιείχαν τον υπαινιγμό ότι ο αποδέκτης τους θεωρείτο υποτελής του

²⁴⁶ Dölger, *Regesten*, αρ. 1081.

²⁴⁷ Gill, *Byzantium and the Papacy*, 1. Fotheringham, "Genoa", 26. Heyd, *Commerce*, 192-3.

²⁴⁸ Dölger, *Regesten*, αρ. 1255.

²⁴⁹ Balestracci, "Πίζα και θάλασσα", 79. Brand, *West*, 208.

²⁵⁰ Dölger, *Regesten*, αρ. 781.

²⁵¹ Penna, *Byzantine Acts*, 12.

²⁵² Oikonomides, "Chancellerie", 190.

Βυζαντίου, ακόμα κι αν αυτό δεν ίσχυε στην πραγματικότητα.²⁵³ Συνιστούσαν, δηλαδή, μέρος του γενικότερου «φαίνεσθαι» που προσπαθούσαν να στοιχειοθετήσουν οι Βυζαντινοί, για να εντυπωσιάσουν τους ξένους και τους ανοίκειους προς το βυζαντινό *modus vivendi*. Εξάλλου, πίστευαν στην αδιαμφισβήτητη πρωτοκαθεδρία της αυτοκρατορίας στην οικουμένη, με αποτέλεσμα, να δίνουν τεράστια έμφαση στη γενναιοδωρία του αυτοκράτορα.²⁵⁴

Μια άλλη παραχώρηση του αυτοκράτορα ήταν η εγκαθίδρυση ιταλικών συνοικιών κατά μήκος του Κεράτιου κόλπου κατά τη διάρκεια της βασιλείας των Κομνηνών. Οι Ενετοί εγκαταστάθηκαν κοντά στο Πέρα, ενώ οι Πιζάνοι στα ανατολικά τους. Αργότερα, ο Μανουήλ Β΄, στο πλαίσιο αναζήτησης δυτικών συμμάχων κατά των Νορμανδών, ενέταξε και τη Γένουα στις προνομιούχες ιταλικές πόλεις (1155)²⁵⁵ παραχωρώντας και σ' εκείνη παροικία στην Κωνσταντινούπολη.²⁵⁶ Οι διάδοχοι του Αλεξίου, ο ένας μετά τον άλλον, δεν είχαν τη δύναμη να αλλάξουν κάτι δραστικά στην πολιτική του ιδρυτή της δυναστείας. Ήταν δέσμιοι των διαθέσεων και των ιδιοτροπιών των ναυτικών δημοκρατιών, κάτι που δημιουργούσε εντάσεις, δυσαρέσκεια και φθόνο στον Βυζαντινό λαό, ο οποίος έβλεπε τους ξένους Δυτικούς να βρίσκονται σε προνομιακή θέση στη δική τους πατρίδα.²⁵⁷ Όπως αποδείχτηκε, το μόνο που κατάφεραν οι Κομνηνοί ήταν να απευθύνουν ανοιχτή πρόσκληση στις ανταγωνίστριες ναυτικές δυνάμεις του Βυζαντίου, για να έρθουν και να καρπωθούν το εμπορικό μονοπώλιό του στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου. Ο αυτοκρατορικός στόλος παρήκμασε ώσπου χάθηκε εξολοκλήρου και η Κωνσταντινούπολη αναγκαζόταν να βασίζεται σε ξένες δυνάμεις για τον επισιτισμό της.²⁵⁸

²⁵³ Penna, *Byzantine Acts*, 11.

²⁵⁴ *ODB*, I, 451-2.

²⁵⁵ Dölger, *Regesten*, αρ. 1402.

²⁵⁶ Brand, *West*, 208. Magdalino, *Constantinople Médiévale*, 78-84.

²⁵⁷ Diehl, "Latins", 142. Fotheringham, "Genoa", 26.

²⁵⁸ Νικολάου-Κονναρή, "Γένουα: Εξωτερική πολιτική", 97. Gill, *Byzantium and the Papacy*, 1.

Βενετία

Παρά τα χρυσόβουλλα²⁵⁹ που τους παραχώρησε ο Μανουήλ Α΄ το 1147 και 1148 απόρροια των λατινο-βυζαντινών εντάσεων αποτέλεσε η σύλληψη όλων των Βενετών της αυτοκρατορίας και η κατάσχεση της περιουσίας τους το 1171.²⁶⁰ Η βενετική συνοικία δεν πρέπει να επανιδρύθηκε νωρίτερα από το 1182. Τη χρονιά εκείνη, ο Ανδρόνικος Α΄ στήριξε την άνοδό του στον θρόνο στο αντι-λατινικό πνεύμα που διακατείχε το πλήθος, με αποτέλεσμα Γενουάτες και Πιζάνοι που βρίσκονταν στην Πρωτεύουσα να πέσουν θύματα σφαγής. Όταν λοιπόν χρειάστηκε ναυτική βοήθεια εν όψει της νορμανδικής επέλασης, απευθύνθηκε στη Βενετία, η οποία δεν είχε πληγεί από τη μανία του όχλου και με προθυμία αποκατέστησε την παλιά πλεονεκτική θέση της στην Κωνσταντινούπολη.²⁶¹ Ωστόσο, η συμμετοχή της στην αντίσταση εναντίον των Νορμανδών ήταν μηδενική, γιατί τη δέσμευε συνθήκη που είχε υπογράψει με τον Γουλιέλμο Β΄ στα 1175. Το σίγουρο είναι πάντως, ότι με τον Ανδρόνικο συμφωνήθηκε να αποζημιωθεί για τις απώλειες που υπέστησαν οι υπήκοοί της επί Μανουήλ, με το υπέρογκο ποσό των 1550 λιβρών σε υπέρπυρα. Έχοντας καταβάλει μόλις την πρώτη δόση, ο ίδιος βρήκε τον θάνατο και η διαδικασία της αποζημίωσης τέθηκε σε αναμονή.²⁶²

Ο Ισαάκιος Β΄ Άγγελος δεν διέφερε από τους προκατόχους του ως προς τον χειρισμό των Ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών. Άφησε, βέβαια, το στίγμα του, καθώς εξάντλησε τη γενναιοδωρία του υπέρ της Βενετίας. Επειδή χρειαζόταν ναυτική ενίσχυση, προκειμένου να ανακτήσει τα νησιά του Ιονίου, τα οποία είχαν καταλάβει οι Νορμανδοί, προσέγγισε εκ νέου τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία τον Φεβρουάριο του 1187 και κάλεσε τον Βενετό δόγη να στείλει πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη.²⁶³ Οι Pietro Michiel, Ottaviano Quirino και Giovanni Michiel διαπραγματεύτηκαν μία επιθετική και αμυντική συνθήκη με βάση το χρυσόβουλλο

²⁵⁹ Dölger, *Regesten*, αρ. 1365, 1373.

²⁶⁰ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 146-8, 150.

²⁶¹ Magdalino, "Empire", 630. Martin, "Venetians", 212.

²⁶² Brand, *West*, 195-7.

²⁶³ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 150-1.

που απολύθηκε από τον Μανουήλ το 1148 και επέμειναν ιδιαίτερα στο αίτημα της αποζημίωσης που τους είχε υποσχεθεί ο Ανδρόνικος (*darnorum restitutione*).²⁶⁴

Sequuntur hic tria privilegia Isaacii Imperatoris, των οποίων σώζονται μόνο τα αντίγραφα τους στα λατινικά. Το πρώτο²⁶⁵ από αυτά, που οι Βενετοί τιτλοφόρησαν *Privilegium Ysaakii constantinopolitani imperatoris*, επιβεβαίωνε και ανανέωνε όλα τα εμπορικά προνόμια και τις φοροαπαλλαγές που είχαν παραχωρήσει στη Βενετία ο Αλέξιος Α΄(1082), ο Ιωάννης Β΄(1126) και ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1148). Ο Αλέξιος τής είχε εξασφαλίσει το δικαίωμα να εμπορεύεται ελεύθερα σε όλα τα λιμάνια του ελληνικού χώρου και της Μικράς Ασίας, ο Ιωάννης επέκτεινε αυτό το δικαίωμα στην Κρήτη και την Κύπρο και τέλος, ο Μανουήλ πραγματοποίησε μία πρώτη διεύρυνση των ορίων της παροικίας τους στην Πρωτεύουσα.²⁶⁶ Σε αυτό το χρυσόβουλλο ο Ισαάκιος τους χαρακτηρίζει προαιώνιους συμμάχους, φίλους και υποστηρικτές των Βυζαντινών (*Romeis federati amici effecti sint, nec nuper eorum amicis fautoribusque connumerati*), υπενθυμίζοντάς τους τις υπηρεσίες που προσέφεραν στο παρελθόν στον Αλέξιο Α΄ έναντι του Ροβέρτου Γυισκάρδου στο Δυρράχιο. Οι υπηρεσίες αυτές δεν έμειναν τότε χωρίς ανταμοιβή και δεν θα έμεναν ούτε και τώρα.²⁶⁷

Το δεύτερο²⁶⁸ με τίτλο *Privilegium confirmationis de concessione imperatoris constantinopolitani* αφιερωνόταν σε λεπτομέρειες σχετικές με την έκταση και τον πλούτο της βενετικής συνοικίας και επαναλάμβανε εν πολλοίς τα όσα αναφέρονταν στο παλιό χρυσόβουλλο του Μανουήλ. Ο δόγης δεσμεύτηκε οι Βενετοί οφειλέτες να εξοφλήσουν τις υποχρεώσεις τους στους βυζαντινούς δανειστές τους και το ίδιο έκανε από την πλευρά του και ο Ισαάκιος. Η Βενετία έγινε και πάλι το κύριο λιμάνι εισόδου του Βυζαντίου στην Ευρώπη.²⁶⁹

Στο τρίτο χρυσόβουλλο²⁷⁰ αποτυπωνόταν το σημαντικότερο για τον Ισαάκιο μέρος της συνθήκης, που αφορούσε φυσικά την άμυνα της αυτοκρατορίας. Με βάση τους όρους που συμφωνήθηκαν η Βενετία δεν μπορούσε να συνάψει

²⁶⁴ Dandolo, 271_{6-9, 25-8}. Balard, *Romanie génoise*, 33.

²⁶⁵ Dölger, *Regesten*, αρ. 1576.

²⁶⁶ Pozza-Ravegnani, αρ. 6, 84-7. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 125-6, 151.

²⁶⁷ Heyd, *Commerce*, 225-6. Penna, *Byzantine Acts*, 46.

²⁶⁸ Dölger, *Regesten*, αρ. 1577.

²⁶⁹ Pozza-Ravegnani, αρ. 7, 88-9. Brand, *West*, 198. Heyd, *Commerce*, 225-6. Martin, "Venetians", 208. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 125-6, 151.

²⁷⁰ Dölger, *Regesten*, αρ. 1578.

συμμαχία με πρόσωπο ή κράτος εχθρικό προς τη βυζαντινή κυβέρνηση. Έπειτα, σε περίπτωση επίθεσης στην Κωνσταντινούπολη από εχθρό ναυτικής δύναμης 40 έως 100 πλοίων, ο δόγης καλείτο εντός έξι μηνών να παράσχει αντίστοιχου αριθμού σκάφη επανδρωμένα με 140 στρατιώτες το καθένα, των οποίων το κόστος κατασκευής θα αναλάμβανε επί το πλείστον το Βυζάντιο. Οι πλοίαρχοι όφειλαν να ορκιστούν πίστη στο Βυζάντιο και ότι τα σκάφη τους ήταν πλήρως επανδρωμένα. Ο Ισαάκιος είχε τη δυνατότητα να επιστρατεύσει Βενετούς κατοίκους της αυτοκρατορίας, ενώ ο βενετικός στόλος θα βρισκόταν υπό βυζαντινή διοίκηση μετά την ένωσή του με το αυτοκρατορικό ναυτικό. Προηγουμένως, όμως, σε περίπτωση που συναντούσαν κοινό με το Βυζάντιο εχθρό, μπορούσε να δράσει κατά βούληση. Σε κάθε έδαφος που οι Βυζαντινοί θα ανακτούσαν με τη βοήθεια των Βενετών οι δεύτεροι δικαιούνταν δική τους εκκλησία, εμπορική συνοικία και αποβάθρα εκφόρτωσης, απαλλαγμένη από φορολογία.²⁷¹

Ο αυτοκρατορικός στόλος έπρεπε να είναι ίσος ή μεγαλύτερος από τον βενετικό. Μετά από την ολοκλήρωση της αποστολής του, όσα πλοία δεν ήταν απαραίτητα, μπορούσαν να επιστρέψουν στην κοιτίδα τους, αλλά ήταν υποχρεωμένα να ανταποκριθούν και πάλι στο αυτοκρατορικό κάλεσμα σε περίπτωση ανάγκης. Στην πιθανότητα που τα βενετικά πλοία παρεμποδίζονταν να φτάσουν, ο Ισαάκιος είχε το δικαίωμα να επιστρατεύσει στον στόλο του μέχρι και τα δύο τρίτα του βενετικού πληθυσμού της Πρωτεύουσας και της περιοχής μεταξύ Αδριανούπολης και Αβύδου και νότια μέχρι τη Φιλαδέλφεια.²⁷² Οι παραπάνω ρήτρες δεν ίσχυαν, ωστόσο, για τις περιπτώσεις του Γερμανού αυτοκράτορα, με τον οποίο η Βενετία είχε κλείσει ειρήνη και των Νορμανδών της Σικελίας, με τους οποίους τη δέσμευε συνθήκη από το 1175. Σε περίπτωση που οι Νορμανδοί πραγματοποιούσαν επίθεση, τότε η Βενετία θα έστελνε προς βοήθεια του Βυζαντίου μόνο μία μοίρα δεκαπέντε πλοίων και το ίδιο ίσχυε και αντίστροφα, μολονότι είναι αμφίβολο ότι η αυτοκρατορία θα μπορούσε να συλλέξει έστω και λίγα πλοία την περίοδο αυτή.²⁷³

²⁷¹ Pozza-Ravegnani, αρ. 8, 90-5. Diehl, "Latins", 145. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 152-3.

²⁷² Pozza-Ravegnani, αρ. 8, 96-9. Heyd, *Commerce*, 225. Martin, "Venetians", 210.

²⁷³ Brand, *West*, 197-8. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 158. Penna, *Byzantine Acts*, 47-8. Sesan, "Flotte", 53.

Καλό θα ήταν να επισημάνουμε στο τρίτο χρυσόβουλλο την πρακτική του όρκου ως μέσου εγγύησης ότι και οι δύο πλευρές θα εφάρμοζαν τα όσα ορίζονταν στο κείμενο του εγγράφου, πρακτική αρκετά συνηθισμένη στο δίκαιο των μεσαιωνικών χρόνων. Οι όρκοι που συναντάμε ήταν δύο ειδών. Από τη μία πλευρά, έχουμε έναν εξατομικευμένο τύπο όρκου, τον οποίο θα λάμβαναν συγκεκριμένα άτομα προφορικά για να πείσουν τους Βυζαντινούς ότι όσα προβλέπονταν στις διατάξεις του εγγράφου θα τηρούνταν κατά γράμμα. Επί παραδείγματι, οι Βενετοί που θα αναλάμβαναν την κατασκευή των πλοίων έπρεπε να ορκιστούν ότι θα τα κατασκεύαζαν καλά, γρήγορα και χωρίς κακή προαίρεση (*qui et iurare debent, quod facient eas bene fieri ut unamquamque earum centum quadraginta fore romanorum et cum omni apparatu earum, cum celeritate et sine fraude*). Επίσης, το ίδιο ίσχυσε και για τους πλοιάρχους, οι οποίοι όφειλαν να ορκιστούν στο Ευαγγέλιο πως θα επάνδρωναν το κάθε πλοίο με 140 άνδρες, που θα πληρώνονταν με ορισμένο χρηματικό ποσό από την αυτοκρατορία και σε περίπτωση που αυτοί πέθαιναν ή λιποτακτούσαν, ήταν απαραίτητο να αντικατασταθούν. Διαφορετικά, τα χρήματα θα έπρεπε να επιστραφούν (*Item comites huiusmodi galearum debent iurare super sancta Dei evangelia, quod in una quaque earum erunt centum quadraginta homine, si tot hominum roga eis data fuerit exceptis mouentibus ... vel reddent team homini domini Imperatoris*). Τέλος, όρκο πίστης στον Βυζαντινό αυτοκράτορα θα έδινε ο δόγης και οι διάδοχοί του, ενέργεια ουσιώδης, καθώς ο δόγης στην προκειμένη περίπτωση εκλαμβάνόταν ως εκπρόσωπος ολόκληρης της πόλης.²⁷⁴

Από την άλλη πλευρά, έχουμε τους όρκους των Βενετών, οι οποίοι καταγράφονταν στο έγγραφο, με σκοπό να διασφαλιστεί η εφαρμογή των διατάξεων του χρυσοβούλλου. Μετά από την έκθεση των καθηκόντων τους αναφέρεται ότι όφειλαν να πραγματοποιήσουν τα όσα προέβλεπε η συμφωνία και ότι δεν θα παραβίαζαν τον όρκο τους για κανένα λόγο, όπως για παράδειγμα, την κακή μεταχείριση που είχαν δεχτεί από τον Μανουήλ (*Hanc itaque conventionem firmam et sacramentum firmam Venetici observabunt, et neque ob illatam eis iram semper memorandi imperatoris porphyrogeniti domini Manuelis, neque ob aliquam*

²⁷⁴ Pozza-Ravegnani, αρ. 8, 92₃₋₅, 10-3, 96₄₋₈. Penna, *Byzantine Acts*, 49-50.

aliam occasionem eis factam huiusmodi sacramentum infringent ... neque ob ecclesiasticam excommunicationem vel absolutionem alicuius pontificum, aut ipsius pape romani). Έπειτα, ακολουθεί το χωρίο, όπου ο Ισαάκιος ανανεώνει τα χρυσόβουλλα των προηγούμενων αυτοκρατόρων. Συμπεραίνουμε, άρα, ότι στην περίπτωση που οι Βενετοί δεν έδιναν τον απαιτούμενο όρκο, τότε ο βυζαντινός αυτοκράτορας δεν θα μπορούσε να προχωρήσει στην ανανέωση των προηγούμενων προνομίων.²⁷⁵

Το έγγραφο βρίθει νομικών εκφράσεων όπως *bona fide* και *sine fraude*. Οι Βενετοί υπόσχονταν να πραγματοποιήσουν όσα προβλέπονταν από τις ρήτρες καλή πίστει και χωρίς κακή προαίρεση. Φαίνεται ότι οι Βυζαντινοί δεν επαφίονταν πλέον σε έναν γενικό όρκο των Βενετών. Χρειάζονταν τον όρκο από διάφορα άτομα ξεχωριστά (πλοίαρχοι, κατασκευαστές σκαφών, δόγης), όπως και από τους Βενετούς εν συνόλω ότι θα εφάρμοζαν τα συμπεφωνημένα. Προσπαθούσαν να δεσμεύσουν και νομικά τη Γαληνοτάτη, γι' αυτό και συναντάμε συχνά νομική φρασεολογία στο κείμενο. Το να ορκιστεί ο πληθυσμός μιας ολόκληρης πόλης σε μία ανοιχτή συνάθροιση φαντάζει μάλλον αμφίβολο. Ήταν όμως μια σημαντική προϋπόθεση, έστω και τυπική, για τη θετική κατάληξη μιας μεσαιωνικής συνθήκης.²⁷⁶

Τα χρυσόβουλλα, ιδίως τα δύο πρώτα, επαναλάμβαναν, όπως είδαμε, σε γενικές γραμμές τα προνόμια που είχαν παραχωρήσει οι προκάτοχοι του Ισαακίου στους Βενετούς. Αυτό που στην περίπτωσή του διέφερε, ήταν ότι στα δικά του, η διατύπωση παρέπεμπε σε συμβόλαιο μεταξύ δύο ισότιμων δυνάμεων και όχι σε παραχωρήσεις από μία ανώτερη σε μία κατώτερη δύναμη. Οι όροι της συνθήκης έδειχναν να ανταποκρίνονται περισσότερο στα συμφέροντα της Γαληνοτάτης και λιγότερο στου Βυζαντίου.²⁷⁷ Οι υποχρεώσεις που της ανατέθηκαν μάλλον δεν θα εφαρμόζονταν. Παράλληλα, θα ήταν ανέφικτο για τους Βυζαντινούς να εξαργυρώσουν το προνόμιο που τους προσφέρθηκε για τη χρήση του βενετικού λιμανιού ως εφιαλτήριο για τη βυζαντινή παρουσία στη Δύση, εφόσον εκείνη την περίοδο η αυτοκρατορία ήταν πολύ αδύναμη οικονομικά και στρατιωτικά, για να

²⁷⁵ Pozza-Ravegnani, αρ. 8, 96₁₆₋₂₂. Penna, *Byzantine Acts*, 50.

²⁷⁶ Penna, *Byzantine Acts*, 50-1.

²⁷⁷ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 151.

διατηρεί τέτοιες φιλοδοξίες. Επιπλέον, το γεγονός ότι η αμυντική συμμαχία που συνήφθη εξαιρούσε δύο από τους σημαντικότερους εχθρούς του Βυζαντίου με ισχυρό στόλο στην κατοχή τους, την καθιστούσε ανούσια για την αυτοκρατορία.

Αξίζει οπωσδήποτε να σημειωθεί ότι οι υποχρεώσεις των Βενετών περιγράφονταν από τους ίδιους στο κείμενο του εγγράφου. Αυτό αποδεικνύεται από τη φράση *imperio eorum* αντί του γνωστού *imperio meo* (η βασιλεία μου). Ακόμα, όταν γίνεται αναφορά στον βενετικό στόλο, συναντάμε τη φράση *stolus noster*, απόδειξη ότι το υποκείμενο που εκφέρει λόγο είναι οι ίδιοι οι Βενετοί. Ο ιδρυτής της δυναστείας των Αγγέλων έκανε μία σημαντική καινοτομία ως ο πρώτος αυτοκράτορας που κατήργησε τη συνήθεια για σύνταξη μονομερών συνθηκών αντικαθιστώντας τη με μία διμερή. Ήταν η πρώτη φορά που για το Βυζάντιο προβλέπονταν λεπτομερείς παροχές αλλά και υποχρεώσεις. Μέχρι τότε, από τον 10^ο μέχρι τον 12^ο αι., στα χρυσόβουλλα περιλαμβάνονταν μόνο στοιχεία αυτοκρατορικών προνομίων. Ο Ισαάκιος μολαταύτα, υπέσκαψε το βυζαντινό γόητρο προχωρώντας σε παραχωρήσεις που καθόλου δεν ήταν υποχρεωμένος να κάνει.²⁷⁸

Τα πάντα συνηγορούσαν στην εξομάλυνση των βενετο-βυζαντινών σχέσεων και στην επαναφορά τους στην προ Μανουήλ εποχή. Μοναδικό σκόπελο σε αυτό αποτελούσε η διαδικασία της αποζημίωσής τους, η οποία για ακόμα μία φορά καθυστέρουσε αδικαιολόγητα. Ο Ισαάκιος εφάρμοσε ένα διαφορετικό σύστημα, σύμφωνα με το οποίο θα επέστρεφε τα ίδια τα περιουσιακά στοιχεία που ο Μανουήλ Α΄ είχε αφαιρέσει από βενετούς πολίτες, όπου κι αν αυτά βρίσκονταν, σαν να είχαν κλαπεί από το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο. Για τον σκοπό αυτό δημιουργήθηκε μία ειδική αυτοκρατορική επιτροπή (*Set et pro rebus, que manifeste non reperientur, dabit serenitas imperii homines sufficientes, eisque precipiet, quatenus res Veneticorum studiose querant et reperiant, ac si de vestiario imperii nostri ablate essent*).²⁷⁹

Παρουσιάστηκαν, βέβαια, προφανείς δυσκολίες, δεδομένου ότι τα ίχνη των εν λόγω αντικειμένων που είχαν αφαιρεθεί μπορούσαν κάλλιστα να έχουν χαθεί προ πολλού. Το μέτρο που έλαβε ο αυτοκράτορας ήταν επιπόλαιο και σίγουρα θα

²⁷⁸ Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 151, 155. Penna, *Byzantine Acts*, 12, 47.

²⁷⁹ Pozza-Ravegnani, αρ. 8, 97¹⁰⁻²⁵. Heyd, *Commerce*, 225-6. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 156-7.

προκάλεσε νομική αβεβαιότητα στους Βυζαντινούς. Είχαν περάσει ήδη 16 χρόνια από τον καιρό της κατάσχεσης, πράγμα που έγειρε τα εξής ζητήματα: Τα αντικείμενα πιθανότατα θα είχαν αλλάξει χέρια παραπάνω από μία φορά και αυτό δεν ελήφθη καθόλου υπ' όψιν. Δεν υπήρχε πρόβλεψη για αποζημίωση των νέων ιδιοκτητών, οι οποίοι φυσικά στα δικά τους μάτια θεωρούνταν καθόλα νόμιμοι. Όλα τα παραπάνω συνηγόρησαν, ώστε το σχέδιο του αυτοκράτορα να ναυαγήσει.²⁸⁰

Έτσι, οι Βενετοί δραστηριοποιήθηκαν αμέσως, στέλνοντας τους Pietro Cornario και Domenico Memmo για να πείσουν τον Ισαάκιο να επαναφέρει την πρωτοβουλία του Ανδρονίκου, η οποία συνίστατο σε οικονομική αποζημίωση. Η απειλητική παρουσία του Βαρβαρόσσα στα βυζαντινά εδάφη ώθησε τον αυτοκράτορα να υπογράψει ακόμα μία συμφωνία²⁸¹ με τη Βενετία τον Ιούνιο του 1189.²⁸²

Σύμφωνα με το χρυσόβουλλο, το οποίο τιτλοφορήθηκε από τους Βενετούς *Privilegium Isaachii imperatoris constantinopolitani*, ο Ισαάκιος αποδεχόταν συνολικό χρέος προς τους Βενετούς της τάξεως των 1500 λιβρών χρυσού, δίνοντας, μάλιστα μία πρώτη δόση 250 λιβρών. Το υπόλοιπο ποσό θα καταβαλλόταν σε έξι ετήσιες δόσεις. Οι παραπάνω διακανονισμοί αποτελούσαν «μεγάλες προσδοκίες» για τα οικονομικά του Βυζαντίου.²⁸³ Με γνώμονα αυτό, ο Ισαάκιος αποφάσισε να παραχωρήσει στη Βενετία τις γερμανικές και γαλλικές συνοικίες και αποβάθρες της Κωνσταντινούπολης, δηλαδή των κρατών με πρωταγωνιστικό ρόλο στην Γ' Σταυροφορία (*habere Veneticos universa alia, que a nuntiis eorum postulata sunt, ipsosque embulos Allemannorum et Francigenarum et maritimas eorum scalas*),²⁸⁴ με τη δικαιολογία ότι οι μέχρι τούδε ιδιοκτήτες τους δεν πλήρωναν φόρους, έστελναν λίγους και ασήμαντους εμπόρους στην Πρωτεύουσα, ενώ δεν ήταν τόσο πιστοί στο Βυζάντιο όσο οι Βενετοί.²⁸⁵ Δεν αποκλείεται οι σφαγές του 1182 να άφησαν ανεξίτηλα τα σημάδια τους στους Γερμανούς και τους Γάλλους, των οποίων

²⁸⁰ Brand, *West*, 199. Penna, *Byzantine Acts*, 54.

²⁸¹ Dölger, *Regesten*, αρ. 1589.

²⁸² Dandolo, 271₂₅₋₈. Brand, *West*, 198.

²⁸³ Heyd, *Commerce*, 226. Martin, "Venetians", 210.

²⁸⁴ Pozza-Ravegnani, αρ. 9, 108₇₋₉.

²⁸⁵ Brown, *Venetian Quarter*, 74-9, 81-3. Janin, *Constantinople*, 242-3.

οι παροικίες αναπόφευκτα παρήκμασαν.²⁸⁶ Με το νέο τους απόκτημα οι Βενετοί θα εξασφάλιζαν επιπρόσθετο ετήσιο εισόδημα 50 λιβρών χρυσού περίπου.²⁸⁷

Ο αυτοκράτορας κατάφερε να κάνει κάποιες πληρωμές μέχρι το 1193, οι οποίες δόθηκαν κατ' αναλογία στους εμπόρους που είχαν υποβάλει αιτήματα για αποζημίωση.²⁸⁸ Όπως ήταν φυσικό, όμως, απέτυχε να εξοφλήσει το χρέος του καθ' ολοκληρίαν, πρώτον, γιατί τα μέσα που είχε στη διάθεσή του ήταν πενιχρά και δεύτερον, γιατί έχασε βίαια τη θέση του στον βυζαντινό θώκο. Το χρέος, βέβαια, δεν εξανεμίστηκε, όπως ο ίδιος ο Ισαάκιος, αλλά απεναντίας, βάραινε πλέον τον διάδοχό του Αλέξιο Γ'.²⁸⁹ Αν θεωρήσουμε ότι ο Ισαάκιος ήταν ο πρώτος βυζαντινός αυτοκράτορας που λόγω των αντικειμενικών αδυναμιών του κράτους βάσισε τις ελπίδες του στη Βενετία και την επιβράβευσε πλουσιοπάροχα γι' αυτό, τότε πρέπει να τονίσουμε ότι ο Αλέξιος τής παραδόθηκε δίχως όριο συμβάλλοντας τα μέγιστα στην παντοδυναμία της.²⁹⁰

²⁸⁶ Ciggaar, *Western Travellers*, 199-200.

²⁸⁷ Pozza-Ravegnani, αρ. 9, 105-10. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 157. Penna, *Byzantine Acts*, 56.

²⁸⁸ Morozzo-Lombardo, *Documenti*, 371-4, 395-6, 409-10.

²⁸⁹ Dölger, *Regesten*, αρ. 1647.

²⁹⁰ Brand, *West*, 199-200, 202. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία*, 157-8.

Γένουα και Πίζα

Έπειτα από τη σφαγή που υπέστησαν Γενοβέζοι και Πιζάνοι κάτοικοι της Πρωτεύουσας επί Ανδρονίκου Α΄ το 1182, όσοι επέζησαν επάνδρωσαν πληθώρα πλοίων και, καθώς επέστρεφαν στην πατρίδα τους, λαφυραγώγησαν ανελέητα και τις δύο όχθες της Προποντίδας και του Ελλησπόντου και περιοχές στο Αιγαίο, συνεχίζοντας στα παράλια της Θράκης, της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας (*οὔτοι τῶν τῆς Ῥωμανίας ὀρίων ἀπέδρασαν, μαχαίρας ἔργον γενόμενοι καί σπάθης οὐκ ὀλίγους Ῥωμαίους πάρεργον καί αὐτοί ποιησάμενοι ἔν τῇ ἀπό τῆς Μεγαλοπόλεως ἀποδράσει αὐτῶν*).²⁹¹ Λέγεται, μάλιστα, ότι τα λάφυρα που περιήλθαν στην κατοχή τους ήταν τόσα, ώστε αποζημιώθηκαν πλήρως για όσα τους στερήσε βάνουσα ο Ανδρόνικος. Οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο εύλογα διασαλεύτηκαν έκτοτε.²⁹² Πειρατικά πλοία με γενουατική ή πιζανική σημαία λεηλατούσαν νησιά και παραθαλάσσιες περιοχές και τρομοκρατούσαν τους βυζαντινούς κατοίκους έχοντας γίνει μάλιστα για το Αιγαίο²⁹³ (*in multis insu larum istarum nemo habitat propter metum piratarum. In quibusdam illarum habitant piratae. Sunt et aliae in mari Graeco insulse quod hie non scribuntur*).²⁹⁴

Με την αλλαγή της βυζαντινής κεφαλής, όμως, η Γένουα άδραξε την ευκαιρία και προσπάθησε να προσεγγίσει και πάλι διπλωματικά την αυτοκρατορία. Από το 1186 πολλές πρεσβείες στάλθηκαν στη βυζαντινή αυλή, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Δύο χρόνια αργότερα ο Ισαάκιος φαινόταν έτοιμος να καταλήξει σε κάποια συμφωνία μαζί της, μολοντί οι απαιτήσεις της ήταν υπερβολικές.²⁹⁵ Τον Δεκέμβριο, σε επικοινωνία²⁹⁶ που είχε με τον Γενουάτη έμπορο Balduino Guercio,²⁹⁷ παλιό θιασώτη του Μανουήλ Β΄, αναζητούσε πληροφορίες σχετικά με την επερχόμενη σταυροφορία του Βαρβαρόσσα και για να τις συλλέξει, μετέβη στη Γένουα ο λογοθέτης του δρόμου Ιωάννης Δούκας Καματερός. Ακόμα, έστειλε επιστολή στον podestà της Γένουας Manegoldo de Tettocio το 1191, όπου

²⁹¹ Michlosich-Müller, III, αρ. 5, 25.

²⁹² Fotheringham, "Genoa", 27-8.

²⁹³ Michlosich-Müller, III, αρ. 5, 25-36. Brand, "Byzantines and Saladin", 178. Day, *Response*, 30.

²⁹⁴ Rogerus, 198.

²⁹⁵ Balard, *Romanie génoise*, 34.

²⁹⁶ Dölger, *Regesten*, αρ. 1582.

²⁹⁷ Ciggaar, *Western Travellers*, 273.

διακρινόταν ξεκάθαρα η πρόθεσή του να υπογράψει συνθήκη μαζί του (*[ἡ βασιλεία μου] ἐτοιμῆ ἦν ὄλας τὰς ἀγκάλας αὐτῆς ὑφαπλῶσαι ὑμῖν καὶ ἀσμένως εἰσδέξασθαι [...]* ἡ βασιλεία μου κατένευσε καὶ ἔξεστι τῇ ὑμετέρᾳ φρονήσει ἀποκρισαρίους πρὸς τὴν βασιλείαν μου στεῖλαι).²⁹⁸ Προς αυτή την κατεύθυνση τον ωθούσε ο πολύ ισχυρός πια Ερρίκος Στ', ο οποίος βασιζόταν τόσο στη Γένουα όσο και στην Πίζα για παροχή πλοίων για την κατάληψη της Σικελίας.²⁹⁹

Στη συνέχεια, πρεσβεία³⁰⁰ με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Μεσοποταμίτη διαπραγματεύτηκε τη συμφωνία. Όταν όμως ο ίδιος επέστρεψε μαζί με τον Γενουάτη απεσταλμένο, Simone Bufferio, προκειμένου να επιβεβαιωθεί και επίσημα η συνθήκη, ο Ισαάκιος δήλωσε ότι ο Βυζαντινός πρέσβης είχε υπερβεί τη δικαιοδοσία του, με αποτέλεσμα οι συζητήσεις που είχαν προηγηθεί, να καταστούν άκυρες³⁰¹ (*καὶ πρῶτα μὲν ἐζητήσαμεν γενέσθαι τῇ χώρᾳ ἡμῶν τὰ διὰ τοῦ ἀποκρισαρίου τῆς ἀγίας αὐτοῦ βασιλείας τοῦ Μεσοποταμίτου ἐκείνου Κωνσταντίνου συμφωνηθέντα· ὅτι δὲ εἰς τοῦτο οὐδόλως παρεδέχθημεν διὰ τὸ παραπρεσβείας ἐκεῖνον γραφῆναι*).³⁰² Ο Manegoldo ανταποκρίθηκε αποστέλλοντας στα τέλη του 1191 νέο πρέσβη στη βυζαντινή αυλή, ονόματι Tanto. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας, ωστόσο, αρνήθηκε να έρθει σε συνεννόηση μαζί του, καθώς θεώρησε ότι δεν είχε αρκετή εξουσία στα χέρια του για να εκπροσωπήσει την πόλη του.³⁰³

Τελικά στην Κωνσταντινούπολη έφτασε η επαρκώς εξουσιοδοτημένη πρεσβεία των Guglielmo Tornello και Guido Spinola, με την οποία ο Ισαάκιος κατέληξε σε υπογραφή συνθήκης τον Απρίλιο του 1192. Οι Ιταλοί απεσταλμένοι θα λειτουργούσαν ως αντιπρόσωποι του *podestà*, των υπάτων και του λαού της Γένουας. Συμφώνησαν με όσα αναφέρονταν στο χρυσόβουλλο,³⁰⁴ υπέγραψαν και επιβεβαίωσαν μέσω όρκου (*καὶ συνηρέσθησαν εἰς τὰ δηλούμενα ἐν τῷ*

²⁹⁸ Michlosich-Müller, III, αρ. 3, 2-3. Brand, *West*, 208. Heyd, *Commerce*, 228-9.

²⁹⁹ Magdalino, "Empire", 632.

³⁰⁰ Dölger, *Regesten*, αρ. 1583.

³⁰¹ Brand, *West*, 209. Penna, *Byzantine Acts*, 159.

³⁰² Michlosich-Müller, III, αρ. 5, 27.

³⁰³ Bertolotto, 408-9. Day, *Response*, 29.

³⁰⁴ Dölger, *Regesten*, αρ. 1609.

οίκειοχείρως παρ' αὐτῶν ὑπογραφέντι ἐγγράφῳ τῷ καὶ σωματικῷ ὄρκῳ παρ' αὐτῶν βεβαιωθέντι)³⁰⁵ ὅτι ἡ πόλις τους θα τηρούσε τις ρήτρες του ἐγγράφου.³⁰⁶

Οἱ Γενουάτες ζήτησαν ἀποζημίωση γιὰ τις ζημιές που υπέστησαν ἐπὶ Ἀνδρονίκου Α΄ που ἀνέρχονταν σε 228.000 ὑπέρπυρα, τὴν ἀμεση πληρωμὴ των ἐτήσιων δόσεων που τους εἶχε υποσχεθεῖ ὁ Μανουήλ, ἐπιστροφή των φόρων που πλήρωνε ἡ Γένουα ἀπὸ το 1185, μείωση του κομμερκίου κατὰ 2% καὶ διεύρυνση τῆς γενουατικῆς παροικίας στὴν Κωνσταντινούπολη.³⁰⁷ Ὁ λογοθέτης του δρόμου Δημήτριος Τορνίκης ἀντέταξε τὴ ζημίαν που εἶχε υποστεί τὸ Βυζάντιο ἀπὸ τους Γενουάτες πειρατές ἀπὸ το 1182 καὶ μετὰ³⁰⁸ (ἐπεὶ δὲ ὁ αὐτὸς βασιλικὸς λογοθέτης περὶ μὲν τῶν κατὰ καιρὸν τῆς τοῦ τυράννου ἐκείνου Ἀνδρονίκου εἰσελεύσεως ἐπιγεγονυῖων ἡμῖν ζημιῶν οὐδὲ ἀπολογίαν ἡμῖν ποιῆσαι ἠνείχετο, ζητῶν ἀντιθεραπευθῆναι παρὰ τῆς χώρας ἡμῶν τῆ Ῥωμανία τὰς ζημίας).³⁰⁹

Ἔτσι, ὁδηγήθηκαν σε ἓναν συμβιβασμὸ που προέβλεπε πλήρη ἀμνηστία γιὰ ὁ, τι συνέβη στο παρελθόν (ἀμνηστίαν μὲν τῆ χώρα ἡμῶν κατένευσε τῶν ζημιωμάτων ... ἀμνημονῆσαι δὲ καὶ ἡμᾶς ἀπήτησε τῶν ἀπ' αὐτῆς τῆς εἰς τὴν Μεγαλόπολιν εἰσελεύσεως τοῦ τυράννου ἐκείνου Ἀνδρονίκου καὶ μέχρι καὶ τῆς ἐνωπίου τοῦ ἐνθένδε κράτους αὐτοῦ παραστάσεως ἡμῶν ἐπελθουσῶν ἡμῖν ζημιῶν).³¹⁰ Ὁ Ἰσαάκιος ἀποφάσισε νὰ παραβλέψει τις ἐνστάσεις του Τορνίκη χάρις στὴ φιλανθρωπία που τον διέκρινε, σύμφωνα με τὸ χρυσόβουλλο. Ζήτησε, ὅμως, νὰ ἀποδοθεῖ ἀμνηστία καὶ ἀπὸ πλευρᾶς Γενουατῶν πρὸς τις ἀδικίες που υπέφεραν το 1182. Στὴ συνέχεια, δέχτηκε νὰ πληρώσει τις ἐτήσιες δόσεις γιὰ τρία χρόνια καὶ νὰ ἐπεκτείνει τὴν παροικία τῆς Γένουας προσθέτοντας μίαν ἀποβάθρα καὶ ἐπιβεβαίωσε τὰ προνόμια που τῆς εἶχε παραχωρήσει ὁ Μανουήλ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ κομμέρκειο διατηρήθηκε στο 4% χωρὶς καμία μείωση, οἱ Γενουάτες ὀρκίστηκαν πίστη στον Βυζαντινὸ αυτοκράτορα καὶ υποσχέθηκαν ὅτι θὰ ἀνταποκρίνονταν στις φορολογικὰς τους υποχρεώσεις. Τὸ κείμενο τῆς συνθήκης μεταφέρθηκε στὴ Γένουα στις 2

³⁰⁵ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 5, 26.

³⁰⁶ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 4, 24-5, ἀρ. 5, 26-7. Penna, *Byzantine Acts*, 158.

³⁰⁷ Bertolotto, 406-23. Heyd, *Commerce*, 229.

³⁰⁸ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 5, 25-30.

³⁰⁹ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 5, 27-8.

³¹⁰ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 5, 29. Balard, *Romanie génoise*, 35. Bratianu, *Commerce génois*, 72-5.

Αυγούστου του ίδιου έτους, όπου εγκρίθηκε πάραυτα. Στον Ισαάκιο πιστώθηκε μία διπλωματική επιτυχία με μικρό κόστος για την αυτοκρατορία.³¹¹

Η εξωτερική πολιτική της Πίζας ήταν φιλο-γερμανική στην αρχή της βασιλείας του Ισαακίου. Η ιταλική δημοκρατία στράφηκε προς το Βυζάντιο μόνο μετά από τον θάνατο του μεγάλου γερμανού βασιλέα Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα και την αποτυχία του γιου του Ερρίκου Στ' να καταλάβει το Νορμανδικό βασίλειο.³¹²

Ο Πιζάνος *podestà* έστειλε στην Κωνσταντινούπολη τους Raineiro Gaetani και Sigerio, οι οποίοι ξεκίνησαν διαπραγματεύσεις με τον Ισαάκιο και τον Τορνίκη. Τα αιτήματα των Πιζάνων, που δεν διέφεραν πολύ από αυτά των Γενοβέζων, περιελάμβαναν αποπλήρωση των δανείων που είχε πάρει ο Ανδρόνικος Κομνηνός στους Αγίους Τόπους και ο μετέπειτα Αλέξιος Γ' κατά την αιχμαλωσία του από τον κόμη της Τρίπολης, αποζημίωση για το πλήγμα που τους είχε προκαλέσει ο Ανδρόνικος το 1182 (*καὶ τοὺς συνετωτάτους συμπολίτας αὐτῶν, τὸν τε Ῥαϊνιέρην Γαϊτάνον καὶ τὸν κριτὴν Σιγέριον, πρὸς τὴν βασιλείαν μου ἐξαπέστειλαν, τῶν τε προγεγονυῖων τοῖς Πισ[σαίοις καὶ τῷ κοινῷ αὐτῶν ζημιῶν ἀπὸ τοῦ μέρους τῆς Ῥωμανίας θεραπείαν ἐπιζητοῦντες καὶ [τὴν πρὸς] τὸ κάστρον [καὶ τὴν χώραν αὐτῶν] προλαβοῦσαν εὐμένειαν τῆς τοῦ κράτους ἡμῶν γαληνότητος λιπαρῶς ἀναζητούμενοι*)³¹³ και πληρωμή των οφειλόμενων για οκτώ έτη δωρεών προς τον καθεδρικό ναό και τον επίσκοπο της Πίζας. Τέλος, ζήτησαν ανανέωση όλων των προηγούμενων προνομίων τους.³¹⁴

Η βυζαντινή πλευρά υποστήριξε ότι η οικονομική ζημία που είχε δεχθεί από τους Πιζάνους πειρατές ήταν ισότιμη με αυτή που τους είχε προκαλέσει ο Ανδρόνικος. Οι Ιταλοί απεσταλμένοι ζήτησαν να δοθεί αμνηστία για όλες τις περιπτώσεις εκείνες που συνδέονταν με τη βασιλεία του Ανδρονίκου, όπως επίσης και για τις δικές τους αδικίες εις βάρος της αυτοκρατορίας. Οδηγήθηκαν λοιπόν σε συμβιβασμό³¹⁵ (*[ἡ βασιλεία μου] εὐμενῶς [αὐτοὺς προσδεξαμένη] καὶ τῶν λεγομένων παρ' αὐτῶν ἀκροασαμένη, ἀνταναμνήσασα δέ καὶ αὐτὴ τούτους τῶν ἐκ τοῦ μέρους τῆς Πίσσης ἐπιτριβεισῶν τισι τῆς Ῥωμανίας μέρεσι ζημιῶν καὶ*

³¹¹ Bertolotto, 424-33, 434-48. Michlosich-Müller, III, 29-36. Brand, *West*, 209. Day, *Response*, 29-30. Dölger, *Regesten*, αρ. 1610. Penna, *Byzantine Acts*, 160.

³¹² Brand, *West*, 210.

³¹³ Müller, III, αρ. 34, 40.

³¹⁴ Müller, III, αρ. 34, 40-44. Heyd, *Commerce*, 230-1. Penna, *Byzantine Acts*, 119-20.

³¹⁵ Cognasso, "Isacco", 261, 276.

ἀντιθεραπευθῆναι ταύτας παρ' αὐτῶν τῆ Ῥωμανία ἀνταπαιτήσασα ... ἀμνηστίαν μὲν αὐτῆ τούτοις τῶν ἐξότου ἢ τοῦ τυράννου ἐπέλευσις γέγονε κατένευσεν, ἀμνημονῆσαι δὲ καὶ αὐτούς τῶν ὄσας παλαιτέρας ὑποθέσεις...).³¹⁶ Ἡ Πίζα, τότε, επαναπροσδιόρισε τὴ διαπραγματευτικὴ τῆς γραμμῆς ὡς ἐξῆς: θὰ ἀποκαθίσταντο ὅλα τὰ δικαιώματα καὶ οἱ κτήσεις τοὺς στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ ἐτήσιες δωρεές πρὸς τὸν καθεδρικό τῆς Πίζας καὶ τὸν Πιζάνο ἐπίσκοπο θὰ ἀνανεώνονταν καὶ θὰ αὐξάνονταν, ὁ φόρος στὶς εἰσαγωγές καὶ ἐξαγωγές θὰ διαμορφωνόταν στὸ 4% καὶ, τέλος, οἱ πολῖτες τοὺς θὰ εἶχαν τὸ δικαίωμα νὰ μηνύσουν πρῶν καὶ νῦν βυζαντινοὺς αξιωματούχους, οἱ ὁποῖοι ἦταν υπεύθυνοι γιὰ ἀπόσπαση πιζανικῆς περιουσίας ἐπὶ Ἀνδρονίκου Α΄.³¹⁷ Ὁ Ἰσαάκιος πραγματοποιοῖ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ αἰτήματα αὐτὰ μέσω τοῦ χρυσόβουλλοῦ λόγου³¹⁸ τοῦ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1192. Ἐπιβεβαίωσε καὶ διεύρυνε τὴν πιζανικὴ παροικία στὴν Πρωτεύουσα, αὐξήσε τὶς δωρεές, σταθεροποίησε τὸν φόρο γιὰ τὰ ἐμπορεύματα στὸ 4% καὶ ἔδωσε ἄδεια γιὰ ἀποκατάσταση τῶν ἀπωλειῶν τῆς Πίζας μὲ κεφάλαια τοῦ αυτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου. Καταλήγοντας, ἔχουμε τὴ μεσολάβηση τοῦ γνωστοῦ μας πια ὄρκου, ὅπου οἱ Πιζάνοι υποσχέθηκαν ὅτι θὰ τηροῦσαν τὶς διατάξεις τῶν προηγούμενων χρυσοβούλλων καὶ ορκίστηκαν καὶ πάλι πίστη στὸ Βυζάντιο. Τότε, ὁ Ἰσαάκιος ἀνανέωσε τὰ προνόμια τοῦ 1111 καὶ 1170, τοῦ Ἀλεξίου Α΄ καὶ τοῦ Μανουὴλ Α΄ ἀντίστοιχα, τὰ ὁποῖα συμπεριλαμβάνονται καθ' ὁλοκληρίαν στὸ νέο χρυσόβουλλο.³¹⁹

Συγκεκριμένα, ὡς πρὸς τὸ χωρίο ποὺ ἀφοροῦσε στὰ ὅρια τῆς πιζανικῆς παροικίας, χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ προσήλωση στὴ λεπτομέρεια ἀπὸ μέρους τοῦ Ἰσαακίου. Πρόθεσή του ἦταν νὰ μὴν υπάρξει καμία ἀμφιβολία ἢ σύγχυση σὲ σχέση μὲ τὸ τι παραχωρήθηκε καὶ τι ὄχι στὸς ἐμπόρους. Μάλιστα, ἐντυπωσιάζει τὸ γεγονός ὅτι ἀναφέρθηκε πάνω ἀπὸ μία φορὰ στὰ σημεῖα ἐκεῖνα ποὺ δὲν συμπεριλαμβάνονταν στὶς ἐκχωρήσεις πρὸς τοὺς Πιζάνους (ἡ διακράτησις τοῦ μετοχίου τῶν Τριχιναρῶν ἔστιν ἔξω τῆς παραδόσεως, ὡς μὴ κατακρατηθεῖσα μῆτε παραδοθεῖσα, τὸ δὲ πρὸς τὸ ἔμβολον μέρος τοῦ αὐτοῦ μετοχίου, τὸ ἔχον μῆκος

³¹⁶ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 3, 4.

³¹⁷ Ciggaar, *Western Travellers*, 271.

³¹⁸ Dölger, *Regesten*, ἀρ. 1607.

³¹⁹ Michlosich-Müller, III, ἀρ. 3, 3-23. Müller, ἀρ. 35, 49-58. Brand, *West*, 211. Penna, *Byzantine Acts*, 119.

πήχεις δέκα και πλάτος πήχεις ἕξ ... παρεδόθη και αυτό τοῖς Πισσαίοις).³²⁰ Σκοπός του ήταν προφανώς να τονίσει ότι ο ίδιος είχε τον πρώτο λόγο. Εκείνος προσέφερε αγαθά σε κάποιον υποτελή και ο υποτελής ήταν υποχρεωμένος να τηρήσει τους περιορισμούς που του υποβάλλονταν κατά γράμμα.³²¹

Οι πρέσβεις ενεργώντας ως αντιπρόσωποι της Πίζας υποσχέθηκαν εκ μέρους της ότι η πόλη θα τηρούσε τις συμπεφωνημένα με τον Βυζαντινό αυτοκράτορα. Την ίδια διαδικασία θα ακολουθούσε και ο *rodestà*, καθώς και η άρχουσα τάξη της Πίζας, ενώ ο όρκος τους θα ανανεωνόταν κάθε χρόνο, όπως είχε συμφωνηθεί επί Μανουήλ Α΄ (*και ταῦτα πάντα, ἵνα ὁμόση και αὐτός ὁ ἐξουσιαστής και οἱ πρόκριτοι και τὸ κοινὸν τῆς Πίσσης, ἀνακαινίζωσι δὲ και καθ' ἕκαστον ἐνιαυτὸν τὸν τοιοῦτον ὄρκον, καθὰ ἰδικῶς περὶ τοῦ τοιούτου κεφαλαίου ἔφθασε συμφωνηθῆναι παρὰ τοῦ κάστρου και τῆς χώρας ἡμῶν πρὸς τὸν ἀοίδιμον βασιλέα κῦριν Μανουήλ*).³²²

Το αίτημα της Πίζας για τιμωρία των Βυζαντινών αξιωματούχων μέσω της νομικής οδού δεν πραγματοποιήθηκε εν τέλει. Ο αυτοκράτορας απεφάνθη ότι θα ήταν δύσκολο να υλοποιηθεί κάτι τέτοιο, εφόσον πολλοί από τους κατηγορούμενους είχαν πεθάνει, ώστε κρίθηκε αδύνατο να τελεσφορήσουν οι υποθέσεις. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι Πιζάνοι δέχτηκαν να εγκαταλείψουν τη συγκεκριμένη διεκδίκηση, δεδομένου ότι ο Ισαάκιος είχε ούτως ή άλλως συμφωνήσει να αποζημιώσει όλους τους κατοίκους της Πίζας, χωρίς μάλιστα να ζητήσει την αντίστοιχη αποζημίωση που δικαιούνταν το Βυζάντιο, λόγω της βλάβης που είχε δεχτεί από ορισμένους πολίτες της³²³ (*διὰ τὸ ἐπιζητεῖν μὲν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ βεστιαρίου τὰς προτριβείσας τισὶ Πισσαίοις ζημίας παρὰ τῶν ἀποικομένων ἀνθρώπων τῆς ἀγίας αὐτοῦ βασιλείας, μὴ εἰσακουσθῆναι δὲ διὰ τὸ μὴ εὐρίσκεσθαι τοὺς ἐναγομένους, κἀντεῦθεν εἰς ἄδηλον τὰς ὑποθέσεις περιστάσθαι και διὰ τοῦτο ἀποστῆναι τούτων ἐκόντας δίχα βίας τινὸς διὰ τὴν γενομένην, ὡς*

³²⁰ Müller, *Documenti*, αρ. 35, 47.

³²¹ Penna, *Byzantine Acts*, 125-6.

³²² Müller, *Documenti*, αρ. 34, 42.

³²³ Müller, *Documenti*, αρ. 34, 42: *ἠρέσθημεν τῇ τοιαύτῃ πρὸς τὴν χώραν ἡμῶν μεγαλοδῶρω φιλοτιμίᾳ τοῦ αἰθριωτάτου και ἀεὶ ἀυγούστου βασιλέως, κυροῦ Ἰσαακίου τοῦ Ἀγγέλου και ἀμνηστῖαν καταψηφισάμενοι τῶν παρ' ἡμῶν ζητηθέντων πάντων, ὡς εἴρηται, και ἀνωτέρω ἀναταχθέντων διὰ τὸ και τὴν ἀγίαν αὐτοῦ βασιλείαν κατανεῦσαι πρὸς ἡμᾶς ἀμνημονῆσαι τῶν μέχρι και νῦν γενομιῶν ζημιῶν πρὸς ἀνθρώπους τῆς Ῥωμανίας, ἰδοὺ διὰ τοῦ παρόντος ἡμῶν ἐγγράφου Συμφωνοῦμεν πρὸς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ.* Penna, *Byzantine Acts*, 122.

άνωτέρω δεδήλωται, άντισήκωσιν τοῖς έποίκοις πᾶσι τοῦ κάστρου και τῆς χώρας τῆς Πίσσης ...).³²⁴

Από τα παραπάνω συνάγουμε ότι η σχεδόν ταυτόχρονη υπογραφή συνθηκών με την αυτοκρατορία των δύο ναυτικών πόλεων δηλώνει πιθανότατα την ανταγωνιστική φύση των μεταξύ τους σχέσεων και, παράλληλα, τον αγώνα για να συναγωνιστούν την πρωτοκαθεδρία της Βενετίας. Σε κάθε περίπτωση, ο Ισαάκιος κατάφερε να συμμαχήσει με όλες τους χωρίς να τεθούν ως εμπόδια τα αντικρουόμενα συμφέροντά τους. Αυτό που δεν μπόρεσε καθόλου να περιορίσει ήταν οι συνεχείς πειρατικές επιδρομές από πλευράς Γένουας και Πίζας εξίσου, κάτι που θα αναμενόταν, αν μη τι άλλο, μετά από την υπογραφή επίσημων συμφωνιών μαζί τους. Ωστόσο, ακόμα και αν οι κυβερνήσεις των δύο δημοκρατιών πράγματι το επιθυμούσαν, κρινόταν ιδιαίτερα δύσκολο να ελέγξουν την ανεξάρτητη δράση των διάφορων κουρσάρων που σάρωναν τις βυζαντινές θάλασσες ανεξέλεγκτοι.

Ο Γενοβέζος πειρατής Guglielmo Grasso με τη συνοδεία πιζανικών πλοίων είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος στο Αιγαίο (*τό δέ νῦν πραχθέν παρά τινός πλοίου γεννουϊτικοῦ έν τῆ χώρα τῆς βασιλείας μου, οὔ κατῆρχεν ό τέ Γλιέλμος ό Γράσος ... συμπενέυσαντος και έτέρου πλοίου πισσαϊκοῦ, πᾶσαν ἔχθρας ύπερελαύνει ἔνδειξιν*).³²⁵ Αφού πήραν στην κατοχή τους τη Ρόδο, τη χρησιμοποίησαν ως βάση για να λεηλατούν το εμπόρευμα όσων πλοίων περνούσαν από τη γύρω περιοχή. Στο διάβα τους βρέθηκε βενετικό πλοίο, το οποίο μετέφερε μία βυζαντινή πρεσβεία, Βυζαντινούς και Ιταλούς εμπόρους μαζί με το εμπόρευμά τους και επέστρεφε από την αυλή του Σαλαδίνου με προορισμό την Κωνσταντινούπολη. Στο πλοίο επέβαιναν και πρέσβεις του σουλτάνου, οι οποίοι μετέφεραν πολυτελή δώρα για τον αυτοκράτορα. Οι πειρατές φόνευσαν ολόκληρο το πλήρωμα εκτός από κάποιους Γενοβάτες και Πιζάνους εμπόρους και λαφυραγώγησαν το εμπόρευμα³²⁶ (*παντοῖα πολύτιμα πράγματα άνελάβοντο, μή τινός τῶν έν τοῖς τοιούτοις πλοίοις Ῥωμαίου ἢ ἔθνικοῦ, χριστιανοῦ τέ και μουσουλμάνου φεισάμενοι, εί μή μόνον τῶν*

³²⁴ Müller, *Documenti*, αρ. 34, 42.

³²⁵ Michlosich-Müller, III, αρ. 6, 37-8.

³²⁶ Michlosich-Müller, III, αρ. 6, 37-40. Müller, *Documenti*, αρ. 41, 429. Brand, *West*, 211-2. Ο ίδιος, "Byzantines and Saladin", 178. Penna, *Byzantine Acts*, 130.

έν αὐτοῖς ὄντων Γεννουῖτων καὶ Πισσαίων).³²⁷ Ἄλλο κρούσμα για το οποίο ήταν υπεύθυνος ο Grasso ήταν η επίθεση σε ένα «λογοβαρδικό» πλοίο πιθανότατα από την Απουλία, στο οποίο επέβαινε βυζαντινή πρεσβεία που περιελάμβανε τον επίσκοπο της Πάφου, έναν μοναχό ονόματι Ούγο και έναν αυτοκρατορικό υποτελή, τον Πιπίνο τον Πιζάνο. Το πλοίο είχε κατεύθυνση από την Κωνσταντινούπολη προς την Κύπρο. Ο επίσκοπος πιάστηκε αιχμάλωτος για λύτρα της τάξεως των 600 υπερπύρων και μόνο δύο επιβάτες, εκ των οποίων ο ένας καταγόταν από την Πίζα, αφέθηκαν ελεύθεροι. Οι υπόλοιποι έπεσαν θύματα των πειρατών, όπως και το εμπόρευμα του πλοίου.³²⁸

Ο αυτοκράτορας ήταν πολύ δυσαρεστημένος με τις ανεξέλεγκτες ενέργειες των πειρατών. Το έγκλημα όμως που τον εξόργισε περισσότερο ήταν η επίθεση στο βενετικό πλοίο που μετέφερε τους πρέσβεις του Σαλαδίνου. Σε μια περίοδο που με μεγάλη δυσκολία προσπαθούσε να κρατήσει τις ισορροπίες ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή, το γόητρό του δέχτηκε ένα ισχυρό πλήγμα. Η αδυναμία του να ελέγξει την κατάσταση στο Αιγαίο, αλλά και το ίδιο το γεγονός του θανάτου του πολύτιμου δυναμικού της αυλής της Αιγύπτου, τον έφερνε σε πολύ δυσχερή θέση. Το «παιχνίδι» που έπαιζε με τον σουλτάνο απαιτούσε από μέρους του επίδειξη δύναμης και, βέβαια, όχι τη γελοιοποίηση της αυτοκρατορικής εξουσίας στην οποία είχε περιέλθει.³²⁹ Έτσι, δήλωσε ότι σκόπευε να δείξει ελαστικότητα και επιείκεια προς τη Γένουα με την προϋπόθεση ότι εκείνη θα τιμωρούσε τους υπευθύνους και θα παρείχε την απαραίτητη αποζημίωση για την απώλεια της βυζαντινής περιουσίας (*ὅμως ἠνέχετο καὶ εἰσέτι ἀνέχεται, ἂν εἶδησιν δοῦσα τῇ ὑμετέρᾳ συνέσει ἐκδίκησιν ἐξ αὐτῆς λάβοι τὴν προσήκουσαν καὶ ἰκάνωσιν τῶν πραγμάτων τῶν τε πραγματευτῶν καὶ τῶν τῆς βασιλείας μου καὶ αὐτῶν τῶν παρὰ τοῦ σουλτάνου τῆς Αἰγύπτου σταλέντων τῇ βασιλείᾳ μου*).³³⁰ Αν δεν έπραττε τα δέοντα, τότε, θα υποχρέωνε τους Γενοβέζους εμπόρους της Πρωτεύουσας να πουλήσουν το

³²⁷ Michlosich-Müller, III, ap. 6, 38.

³²⁸ Bertolotto, 448-53. Müller, *Documenti*, ap. 41, 429. Day, *Response*, 30. Dölger, *Regesten*, ap. 1612. Fotheringham, "Genoa", 27-8. Laiou, "Byzantine Trade", 157.

³²⁹ Day, *Response*, 30.

³³⁰ Michlosich-Müller, III, ap. 6, 39.

εμπόρευμά τους και να καταθέσουν τα χρήματα ως προσωρινή εγγύηση, μέχρι η μητρόπολή τους να πληρώσει κανονικά την αποζημίωση.³³¹

Όπως ήταν φυσικό, η δυσαρέσκεια και τα παράπονα του βυζαντινού λαού, του *δήμου*, σύμφωνα με το κείμενο, έθεσαν τον Ισαάκιο σε δράση. Κατά το λαϊκό αίτημα, φοβούμενος πιθανότητα εξέγερσης, αλλά χωρίς να θέλει να φτάσει στα άκρα και να ανακαλέσει οριστικά τα γενουατικά προνόμια, οικειοποιήθηκε γενουατική και πιζανική περιουσία ως εγγύηση αποζημίωσης για τις πειρατικές λεηλασίες, σπεύδοντας, παράλληλα, να ζητήσει και αποκατάσταση των ζημιών με χρηματικό αντίτιμο. Η περιουσία των εμπόρων θα επιστρεφόταν φυσικά στους ιδιοκτήτες της την ίδια στιγμή που οι κυβερνήσεις της Γένουας και της Πίζας θα αποπλήρωναν τη ζημία³³² (*[ή βασιλεία μου] ... και ως παρακαταθήκην τήν τοιαύτην απόμοιραν κατέχειν παρ' αὐτῆς ἐκλεγεῖσιν, εἰς χιλιάδας ὑπερπύρους εἴκοσι ποσομένην, ἐπὶ αἰρέσει τοιαύτη, ὡς εἰ μὲν εἶδησιν λαβόντες τοῦ συμβάντος οἱ ἔποικοι τοῦ κάστρου Γενούας εἰς ἐκδίκησιν διεγερθεῖεν τοῦ πράγματος, ἀποδοθήσεται τούτοις ἢ κατασχεθεῖσα ἀπόμοιρα, εἰ δὲ ἀμελῶς περὶ ταύτην διατεθεῖεν, ἔσσονται αἱ τοιαῦται εἴκοσι χιλιάδες ὑπέρπυροι παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις εἰς ἰκάνωσιν τῶν πραγμάτων αὐτῶν*).³³³ Οι ιταλικές δημοκρατίες ανταποκρίθηκαν στις απαιτήσεις του αυτοκράτορα, καταδίκασαν τις παράνομες πράξεις του Grasso και των συντρόφων του και δήλωσαν ότι τους περίμενε τιμωρία σε περίπτωση που επέστρεφαν πίσω στην πατρίδα τους. Τον Νοέμβριο του 1192 οι Γενοβέζοι παραχώρησαν 20.000 υπέρπυρα, τα οποία με δυσκολία κατάφεραν να εξασφαλίσουν από ομοεθνείς τους εμπόρους που έφτασαν στην Πρωτεύουσα με το πλοίο του Enrico Nevitela, για την αποκατάσταση των ζημιών, ποσό κατά πολύ μικρότερο από το πραγματικό κόστος τους.³³⁴

Έτσι, ο αυτοκράτορας έστειλε στην Γένουα επιστολή μέσω των Πέτρου του Άγγλου και Pietro Pandolo, στην οποία εξιστορούσε εκ νέου όλα όσα είχαν συμβεί και απαιτούσε άμεση αποζημίωση για τις κακώσεις που είχε δεχθεί ο βυζαντινός πληθυσμός, διαφορετικά, θα ήταν αναγκασμένος να κατασχέσει τον πλούτο της

³³¹ Bertolotto, 454-7. Laiou, "Byzantine Trade", 157-8. Penna, *Byzantine Acts*, 171-4.

³³² Penna, *Byzantine Acts*, 175-6.

³³³ Michlosich-Müller, III, 42.

³³⁴ Bertolotto, 448-51. Brand, *West*, 212. Laiou, "Byzantine Trade", 158-9.

γενουατικής παροικίας.³³⁵ Στο Βυζάντιο κατέφθασαν οι Baldovino Guercio και Guido Spinula, οι οποίοι κατάφεραν να έρθουν σε συνεννόηση μαζί του, με αποτέλεσμα το χρυσόβουλλο³³⁶ του Οκτωβρίου 1193 που έδινε χάρη στους Γενουάτες. Θα ήταν άλλωστε άδικο να τιμωρηθεί ένας ολόκληρος λαός εξαιτίας μεμονωμένων ατόμων, τη συμπεριφορά των οποίων η Γένουα κατέκρινε, τη θεωρούσε νομικά κολάσιμη και ανά πάσα στιγμή θα μπορούσε να τα παραδώσει στους Βυζαντινούς.³³⁷ Το αν οι προθέσεις της Γένουας ήταν ειλικρινείς καθίσταται αμφίβολο. Θα ήταν σίγουρα δύσκολο να εντοπιστούν και ακόμα περισσότερο να συλληφθούν οι επικίνδυνοι πειρατές. Ακόμα πιο απίθανο είναι ότι η γενουατική κυβέρνηση θα προχωρούσε κάποια στιγμή στη δικανική τους τιμωρία, όπως διατεινόταν. Επίσης, αξίζει να κάνουμε μνεία στο γεγονός, ότι ένας από τους εν λόγω Γενουάτες πειρατές ήταν ανιψιός του επιφανούς πρέσβη Baldovino Guercio.³³⁸

Ο Ισαάκιος επέστρεψε το χρηματικό ποσό που είχε στην κατοχή του ως εγγύηση και υποσχέθηκε να μην κατασχέσει ποτέ στο μέλλον γενουατική περιουσία στην Πρωτεύουσα, αν πρώτα δεν παρέπεμπε το εκάστοτε ζήτημα στην κεντρική κυβέρνηση της Γένουας. Τα προνόμια των Γενοβέζων αποκαταστάθηκαν πλήρως.³³⁹ Οι ίδιοι, μάλιστα, συμφώνησαν ότι δεν θα προέβαλλαν περαιτέρω διεκδικήσεις για τα όσα υπέφεραν οι έμποροι κατά τη διαδικασία κατάσχεσης των αγαθών τους (*[όμνύομεν]... και οὐδὲν πρόκριμα τῷ κάστρῳ καὶ τῇ χώρᾳ ἡμῶν πρὸς ἀναίρεσιν τῶν συμφωνηθέντων, ὡς εἴρηται, ἐκ τῆς τῶν ἐν τῇ Μεγαλοπόλει κατασχέσεως καὶ τῆς τῶν πραγμάτων αὐτῶν παρ' ἐγγυηταῖς καταθέσεως προσγενήσεται εἰς τοὺς ἐξῆς ἅπαντας καὶ διηνεκεῖς χρόνους*). Ἐκτοτε, λοιπόν, οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο δεν δοκίμασαν σημαντικές διακυμάνσεις.³⁴⁰

Εντύπωση προκαλεί, παρά ταύτα, η ταχύτητα και η ευκολία με την οποία αποσιωπήθηκε το ζήτημα της αποζημίωσης των Βυζαντινών και το πόσο εύκολα οι «θύτες» μετατράπηκαν σε «θύματα». Είναι κάπως απίθανο το ενδεχόμενο ο αυτοκράτορας να έλαβε τόσο σοβαρά υπ' όψιν τη διαφοροποίηση ανάμεσα στο

³³⁵ Brand, *West*, 212.

³³⁶ Dölger, *Regesten*, αρ. 1616.

³³⁷ Michlosich-Müller, III, αρ. 7, 42-4.

³³⁸ Michlosich-Müller, III, αρ. 7, 44. Penna, *Byzantine Acts*, 181-2.

³³⁹ Bertolotto, 459-64. Brand, *West*, 212. Laiou, "Byzantine Trade", 158-9.

³⁴⁰ Michlosich-Müller, III, 45. Fotheringham, "Genoa", 28-9. Heyd, *Commerce*, 231-4.

σύνολο και τις ατομικές πρωτοβουλίες των Γενουατών. Εξάλλου, κάτι τέτοιο φαίνεται και από το γεγονός ότι η αντίστοιχη διένεξή του με την Πίζα συνεχίστηκε τουλάχιστον μέχρι το 1194-5 και χωρίς την εύρεση θεμιτής λύσης, αφού οι επιθέσεις των Πιζάνων πειρατών όχι μόνο δεν περιορίστηκαν, αλλά μάλλον αυξάνονταν και συνεχίζονταν απρόσκοπτα (*ἀλλ' ἡ βασιλεία μου ... φιλανθρώπως μέχρι καὶ νῦν ἀνέχεται, καὶ εἰ καὶ εἶχεν ἀντί τῶν σφαγέντων Ῥωμαίων πλείους Γενουῖτας ἀνταποκτεῖναι καὶ Πισσαίους ... ἐκδιῶξαι τε τέλεον τῶν τῆς Ῥωμανίας ὀρίων ἄμφω τὰ τοιαῦτα γένη, ὅμως ἠνέχετο καὶ εἰσέτι ἀνέχεται*).³⁴¹ Σύμφωνα με την Αγγελική Λαΐου, η τυφλή προσήλωση του Ισαακίου στην ικανοποίηση όλων των αιτημάτων και ιδιοτροπιών των ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών βασίζεται στην απομάκρυνσή του από τον Σαλαδίνο, η οποία προήλθε εν μέρει εξαιτίας της επίθεσης που δέχτηκαν οι πρεσβευτές του από τους Ιταλούς πειρατές.³⁴²

Όπως δείξαμε στο αντίστοιχο κεφάλαιο της μελέτης μας, δεν νομίζουμε ότι το κίνητρο του αυτοκράτορα ήταν η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων με τον σουλτάνο, εφόσον δεν είχε ποτέ πραγματοποιηθεί συνθήκη ανάμεσα στις δύο δυνάμεις. Το ότι ο ίδιος επέτρεψε να επηρεάζεται τόσο έντονα από τις Ιταλικές εμπορικές πόλεις, μπορεί κατά τη γνώμη μας να ερμηνευθεί, μόνο εξαιτίας της εγγενούς αδυναμίας που αισθανόταν να αντεπεξέλθει στις ναυτικές ανάγκες του κράτους, λόγω της οικονομικής δυσπραγίας αλλά και της δικής του έλλειψης πυγμής να τους εναντιωθεί. Την κατάσταση δεν βοηθούσαν φυσικά ούτε οι αυθαιρεσίες των πειρατών. Οι Ιταλοί, άρα, είχαν όλα τα εχέγγυα για να ικανοποιούν τις υπερβολικές απαιτήσεις τους.

Για τουλάχιστον μία δεκαετία, λοιπόν, από το 1182, καθ' όλη τη διάρκεια της βασιλείας του Ισαακίου, αλλά και μετά από τη λήξη της, διεξάγονταν πειρατικές επιδρομές στις βυζαντινές θάλασσες και από μέρους της Πίζας. Το στόμιο του ποταμού Φοίνικα στη Λυκία είχε γίνει προπύργιο πειρατών και αποκαλείτο το «λιμάνι των Πιζάνων» (*portus Pisanorum*). Το 1191, κατά την επιστροφή του από την Γ' σταυροφορία, ο Φίλιππος Αύγουστος κατέστρεψε τέσσερα πιζανικά πλοία³⁴³ (*castellum destructum per piratas [...] et fluvius ille dicitur portus Pisanorum, eo*

³⁴¹ Müller, *Documenti*, αρ. 41, 429.

³⁴² Laiou, "Byzantine Trade", 159.

³⁴³ Brand, *West*, 212-3.

quod piratae Pisani portum illum saepius fraequentant. Et contigit quod cum rex Francia transisset perinde invenit ibi quator galeas piratarum, qui multa mala fecerant Christianis; et cepit eas rex).³⁴⁴ Ο Ισαάκιος εξέφρασε την έντονη δυσαρέσκειά του για την επικρατούσα κατάσταση με επιστολή³⁴⁵ του προς τους Πιζάνους κι εκείνοι το 1193 ανταποκρίθηκαν άμεσα στέλνοντας τους πρέσβεις Albitho Albithone και Enrico de Perlascio.³⁴⁶

Λίγο πριν φτάσει η πρεσβεία στην Κωνσταντινούπολη, ένας μικρός στόλος Πιζάνων προκάλεσε σημαντικές καταστροφές στο πλοίο που επέβαιναν οι πρέσβεις στην περιοχή της Αβύδου. Οι πειρατές αγνόησαν επιδεικτικά τόσο τις εντολές και υποδείξεις του αυτοκράτορα όσο και των Πιζάνων απεσταλμένων. Μετά από την προειδοποίηση ότι πλησίαζε το αυτοκρατορικό ναυτικό, τράπηκαν σε φυγή (*Vix autem ad eorum expulsionem missis ab imperio meo raucis galeis formidantes et ventum habentes secundum, aufugere*).³⁴⁷ Πάντως, η συνάντησή του με τους πρέσβεις στέφθηκε με επιτυχία και οι σχέσεις Βυζαντίου-Πίζας αποκαταστάθηκαν πλήρως. Λίγο πριν από την κατάληξη των συζητήσεων, άλλα δύο πειρατικά πλοία εμφανίστηκαν στη θάλασσα του Μαρμαρά και επιτίθονταν σε περαστικά πλοία γύρω από την Πρωτεύουσα. Ο Ισαάκιος δεν μπορούσε παρά να ζητήσει αποζημίωση από την Πίζα, πράγμα στο οποίο συμφώνησε με τους απεσταλμένους. Όταν όμως εκείνοι επέστρεψαν στην πατρίδα τους, οι Πιζάνοι πολίτες δεν αποδέχτηκαν τον όρκο που έδωσαν οι αντιπρόσωποί τους, με αποτέλεσμα να παραβιαστεί η συνθήκη (*ut non sit possibile medelam damno a parte Pisae fieri de substantiis eorum qui operarunt eiusmodi rapinam, quot enim Pisanorum substantiae venditae, tot millia Romaniae restituent, quot usque nunc damnificata est, ad plura redigenda sinuantur*).³⁴⁸

Ο αυτοκράτορας δεν ήθελε μεν να χάσει την υποστήριξη της Πίζας, δεν μπορούσε δε να μείνει άπραγος. Τον Σεπτέμβριο του 1194 έστειλε στην πατρίδα του τον Ιάκωβο τον Πιζάνο με αυτοκρατορική επιστολή, στην οποία ζητούσε αποζημίωση για τα εγκλήματα των πειρατών (*presentem hominem suum Iacobum,*

³⁴⁴ Rogerus, 195.

³⁴⁵ Dölger, *Regesten*, αρ. 1618.

³⁴⁶ Müller, *Documenti*, αρ. 41, 66.

³⁴⁷ Müller, *Documenti*, αρ. 41, 67. Brand, *West*, 212. Heyd, *Commerce*, 234.

³⁴⁸ Müller, *Documenti*, αρ. 41, 67. Brand, *West*, 212. Penna, *Byzantine Acts*, 130-1.

interpretem literarum latinarum, legatum ad vos transmisit de huiusmodi negotio vobiscum tractaturum et omnimodam prohibitionem huiusmodi mali a civitate et regione vestra ordinari postulaturum a vobis, aut modum aliquem medelae huius dari a vobis exacturum).³⁴⁹ Οι ζημιές ήταν τόσο μεγάλες που η κατάσχεση της περιουσίας των θυτών ή η παραπομπή κάθε μεμονωμένου περιστατικού στην ιταλική δημοκρατία κρίνονταν αδύνατες. Οι αρχές της Πίζας αποφάσισαν πλήρη συνεργασία με τον Ισαάκιο. Οι πολίτες, ωστόσο, για άλλη μια φορά, αρνήθηκαν να αναλάβουν την ευθύνη για τις πράξεις λίγων κουρσάρων.³⁵⁰

Εν μέσω των διαπραγματεύσεων ο αυτοκράτορας καθαιρέθηκε χωρίς να βρεθεί η οποιαδήποτε λύση για τη μάστιγα της πειρατείας στη βυζαντινή επικράτεια. Το πρόβλημα δεν κατάφεραν φυσικά να επιλύσουν ούτε οι διάδοχοί του.

³⁴⁹ Müller, *Documenti*, αρ. 41, 67. Penna, *Byzantine Acts*, 130-1.

³⁵⁰ Müller, *Documenti*, αρ. 42, 72. Brand, *West*, 212-3. Heyd, *Commerce*, 234.

B6. Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία

Το σχίσμα του 1054 και η κατάληψη των Ιεροσολύμων από τους «απίστους» (1076) αποτέλεσαν δύο γεγονότα – ορόσημα για τις σχέσεις της αυτοκρατορίας με τη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία. Το πρώτο, αφενός αποξένωσε για ένα διάστημα τις δύο πλευρές και, αφετέρου, γέννησε τη γνωστή διπλωματική γραμμή του Βυζαντίου για πραγματοποίηση ένωσης των Εκκλησιών κάθε φορά που περιερχόταν σε δυσχερή θέση και αναζητούσε αρωγή εκ δυσμών. Η Ένωση ήταν ένα ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί της αυτοκρατορίας, αλλά και του πάπα, διότι η παποσύνη στόχευε στην απορρόφηση κατά κάποιον τρόπο της Ορθόδοξης Εκκλησίας και στην επέκταση των συμφερόντων της στην Ανατολή. Το δεύτερο γεγονός πυροδότησε την ιδέα των σταυροφοριών και τη συνεχή παρουσία της Δύσης στα βυζαντινά πράγματα, με αποτέλεσμα, και πάλι, τη συχνή επικοινωνία ανάμεσα στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και την αυλή της Κωνσταντινούπολης.³⁵¹

Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός, στο πλαίσιο του μεγαλεπήβολου σχεδίου του να ενώσει την Ανατολική με τη Δυτική Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, προσέγγισε την παπική κουρία, καθώς γνώριζε ότι χωρίς την υποστήριξή της, ο ίδιος δεν θα ήταν παρά ένας «σχισματικός αυτοκράτορας». Παράλληλα, έψαχνε έναν ισχυρό σύμμαχο για να αντιταχθεί στον αντίπαλό του, Φρειδερίκο Βαρβαρόσσα. Ο τότε πάπας Αλέξανδρος Γ΄ (1159-1181) έδειξε στην αρχή θετικός προς τις διαπραγματεύσεις, διότι θεωρούσε ως δεδομένη την ανωτερότητα της παποσύνης επί του Βυζαντίου.³⁵² Οπότε, γρήγορα οι συνεννοήσεις έλαβαν τέλος, εφόσον ο Μανουήλ δεν μπορούσε να δεχτεί κάτι τέτοιο. Στη συνέχεια, ο ίδιος πάπας αναζήτησε την υποστήριξη της αυτοκρατορίας για μια πιθανή σταυροφορία. Ο διάλογος μεταξύ τους συμπεριελάμβανε και πάλι το θέμα της επανένωσης των Εκκλησιών. Η σταυροφορία τελικά δεν πραγματοποιήθηκε και ο αυτοκράτορας πέθανε. Οι συζητήσεις, παρ' όλ' αυτά, συνεχίστηκαν για λίγο από την φιλο-δυτική κυβέρνηση της Μαρίας-Ξένης και του προστατευομένου της Αλεξίου Πρωτοσεβαστού. Ωστόσο,

³⁵¹ Brand, *West*, 222-3.

³⁵² Magdalino, *Μανουήλ*, 152, 157-61.

η άνοδος στον θρόνο του Ανδρονίκου Α΄ Κομνηνού και η σφαγή των Λατίνων το 1182 ανέστειλαν για τουλάχιστον δέκα χρόνια οποιαδήποτε πρόθεση για Ένωση.³⁵³

Ο Ισαάκιος Β΄, όμως, στο ενδεχόμενο μιας ενωμένης Σικελίας και Γερμανικής αυτοκρατορίας υπό τον Ερρίκο Στ΄, δεν μπορούσε παρά να επαναφέρει το ζήτημα στο προσκήνιο. Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας είχε μεγάλη ανάγκη από έναν δυνατό σύμμαχο εναντίον του πανίσχυρου Ερρίκου και ο πάπας φαινόταν κατάλληλη επιλογή, καθώς ο Γερμανός αυτοκράτορας απειλούσε τις παπικές κτήσεις και την πνευματική ανεξαρτησία της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας.³⁵⁴ Ο Ισαάκιος ήδη από το 1192 είχε συνάψει συμμαχία με τον Τανκρέδο (1189-1194), τον πρώην εξόριστο πρίγκιπα του Νορμανδικού βασιλείου και σφετεριστή του θρόνου. Έτσι, μετά από αίτημά του οι Σικελοί πλησίασαν τον Σελεστίνο Γ΄ και τον ενημέρωσαν ότι οι Βυζαντινοί ήταν πρόθυμοι να ξεκινήσουν εκ νέου τις διαπραγματεύσεις για Ένωση. Το γράμμα με την απάντηση του πάπα δεν σώζεται μέχρι σήμερα. Πάντως, σε αυτό ο αυτοκράτορας ανταποκρίθηκε το 1192 εξαίροντας την ένωση των Εκκλησιών, αλλά τονίζοντας, παράλληλα, την υπέρτερη φύση της κοσμικής εξουσίας του πάπα σε σχέση με την πνευματική.³⁵⁵ Και πάλι η απάντηση του Σελεστίνου μάς είναι άγνωστη. Εντούτοις, έχουμε επόμενη επιστολή³⁵⁶ του Ισαακίου διά χειρός του λογοθέτη του δρόμου Δημητρίου Τορνίκη, το επόμενο έτος.³⁵⁷

Το περιεχόμενό της καταλάμβαναν τρία κύρια σημεία: Η ένωση των Εκκλησιών, η σύμπραξη της αυτοκρατορίας στη σταυροφορία που σχεδίαζε ο Σελεστίνος και η εισβολή των Ούγγρων σε βυζαντινές κτήσεις, την οποία σχολιάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Από την αυτοκρατορική επιστολή πληροφορούμαστε ότι είχε βρεθεί προηγουμένως στην Κωνσταντινούπολη πρεσβεία, για να μεταφέρει επιστολή του πάπα με θέμα την Ένωση. Ο Ισαάκιος θεωρούσε ότι δεν υπήρχε αγεφύρωτο χάσμα ανάμεσα στις δύο πλευρές και επιδόθηκε σε μια εκτενή θεολογική ανάλυση του ζητήματος, για να υποστηρίξει τη θέση του αυτή. Στη συνέχεια, εξέφρασε τη θλίψη του για την κατάληψη των Αγίων Τόπων από τους «ασεβείς» και τους «απίστους», επισημαίνοντας την

³⁵³ Brand, *West*, 223. Laurent, “Célestin III”, 26, 37-9.

³⁵⁴ Brand, *West*, 223-4.

³⁵⁵ Για την παρουσία βυζαντινής πρεσβείας στην Αγία Έδρα την ημέρα της αγιοποίησης του αγίου Ιωάννη Gualbert την 1^η Οκτωβρίου 1192, βλ. *Acta Sanctorum Julii*, παρ. 132, 337. Brand, *West*, 224.

³⁵⁶ Dölger, *Regesten*, αρ. 1615.

³⁵⁷ Darrouzès, “Documents”, 82-3. Laurent, “Célestin III”, 28-9, 45-6.

αναποτελεσματικότητα των Δυτικών ως προς την ανάκτησή τους και αποφεύγοντας εντέχνως να αναφερθεί στη σημαντική ευθύνη που αναλογούσε στους Βυζαντινούς σε σχέση με την απώλεια της ιερής γης της χριστιανοσύνης (7^{ος} αι. από τους Άραβες). Το γεγονός ότι δεν έκανε καθόλου λόγο για συμμετοχή της αυτοκρατορίας σε πιθανή σταυροφορία σε συνδυασμό με τη στηλίτευση των σταυροφορικών επιτευγμάτων δείχνει την άρνησή του να υποστηρίξει τον Σελεστίνο σε ένα τέτοιο εγχείρημα. Προϋπόθεση για να αλλάξει στάση ήταν ο πάπας να επιβάλει στους Ούγγρους να αποχωρήσουν από τη Σερβία.³⁵⁸

Ο λογοθέτης του δρόμου έγραψε επιστολή προς τον πάπα και εκ μέρους του πατριάρχη Γεωργίου Β΄ Ξιφιλίνου (1191-1198), η οποία κατά πάσα πιθανότητα μεταφέρθηκε στη Ρώμη μαζί με αυτή του αυτοκράτορα. Το περιεχόμενό της ήταν βεβαίως θεολογικό εκκλησιαστικό. Δεν του έλειπαν, όμως, οι πολιτικές προεκτάσεις. Ο πατριάρχης επικαλέστηκε τη χριστιανική αλληλεγγύη, με σκοπό την άμεση παύση των πολέμων που διενεργούσαν οι Λατίνοι μεταξύ τους, έχοντας πάντα στον νου του ότι το δυτικό πολεμικό θέατρο εύκολα μπορούσε να μεταφερθεί στη βυζαντινή επικράτεια. Εξάλλου, τα δείγματα είχαν δοθεί από τους Νορμανδούς και τον Φρειδερίκο, ενώ ο κίνδυνος από την πλευρά του Ερρίκου Στ΄ μεγάλωνε όλο και περισσότερο.³⁵⁹

Οι διαπραγματεύσεις για την ένωση των Εκκλησιών έμειναν φυσικά σε εμβρυακό στάδιο. Θα έπρεπε να φτάσει στην εξουσία η δυναστεία των Παλαιολόγων, για να αποκτήσει σοβαρές πιθανότητες να πραγματοποιηθεί, καθώς το βυζαντινό κίνητρο ήταν πολύ ισχυρότερο εξαιτίας της τουρκικής απειλής.

³⁵⁸ Δημήτριος Τορνίκης, 337₄₋₆-341. Brand, *West*, 224. Laurent, “Célestin III”, 27-9, 44-52. Ο ίδιος, “Lettre dogmatique”, 64-5.

³⁵⁹ Δημήτριος Τορνίκης, 345-52. Laurent, “Célestin III”, 29.

Συμπεράσματα

Όταν ανέλαβε τον βυζαντινό θρόνο ο Ισαάκιος Β΄ Άγγελος, ήρθε αντιμέτωπος με ποικίλες προκλήσεις και δυσκολίες. Πρώτη και κυριότερη, η προσπάθειά του για εγκαθίδρυση και σταθεροποίηση στην εξουσία μιας νέας δυναστείας. Το εγχείρημα δεν ήταν εύκολο, καθώς ο αυτοκράτορας είχε να ανταγωνιστεί με τη λαμπρή φήμη και το κύρος των Κομνηνών, το οποίο, όσο κι αν υποσκάφθηκε από τον Ανδρόνικο Α΄, παρέμενε ακμαίο στη συνείδηση των πολιτών. Οι Κομνηνοί ήταν μία δυναστεία ισχυρή, η οποία έσωσε το Βυζάντιο από την πολιτική αστάθεια που επικρατούσε τον 11^ο αι. και του έδωσε μία ανάσα ζωής, μέχρι και το τέλος της βασιλείας του Μανουήλ Α΄. Οι αδύναμοι Άγγελοι δεν μπόρεσαν να συνεχίσουν τον συγκεντρωτικό τρόπο διοίκησης των προκατόχων τους, διότι οικονομικά και στρατιωτικά ήταν κατά πολύ ενδεέστεροι.

Ακόμα, η εξωτερική πολιτική και η διπλωματία των Κομνηνών φάνταζε λαμπρότερη σε σχέση με τη δική τους. Ο Μανουήλ είχε κατορθώσει να διαμορφώσει ένα διεθνές δίκτυο συμμαχιών, ενώ ο Ανδρόνικος επέλεξε να βασιστεί σε μερικούς ισχυρούς μα αμφίβολουσ συμμάχους. Ο Ισαάκιος από την πλευρά του, ταλαντευόταν ανάμεσα στα δύο αυτά άκρα στην προσπάθειά του να ελέγξει τη διαρκώς αυξανόμενη δύναμη της Δύσης, ενώ παράλληλα ταλανιζόταν από εξωτερικούς εχθρούς, όπως οι Τούρκοι ή οι Βλαχο-Βούλγαροι, αλλά και από εσωτερικού χαρακτήρα εξεγέρσεις, όπως αυτή του Θεόδωρου Μαγκαφά στη Φιλαδέλφεια.

Πρώτη μέριμνα του Ισαακίου τον Σεπτέμβριο του 1185 ήταν να απωθήσει με κάθε τρόπο τους Νορμανδούς από τη βυζαντινή επικράτεια, οι οποίοι είχαν ήδη καταλάβει το Δυρράχιο και τη Θεσσαλονίκη και συνέχιζαν να σαρώνουν τη Μακεδονία και τη Θράκη, έχοντας βάλει στο στόχαστρο την ίδια την Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας, πιστεύοντας στις δυνάμεις του, κινήθηκε γρήγορα και αποτελεσματικά. Η υπερβολική αυτοπεποίθηση του εχθρού λειτούργησε υπέρ της αυτοκρατορίας. Επέλεξε να επιφορτίσει έναν μόνο στρατηγό με τη διοίκηση του στρατού. Ο Αλέξιος Βρανάς αποδείχτηκε αντάξιος των

προσδοκιών του Ισαακίου. Κατάφερε μία σημαντική νίκη στη Μοσουνόπολη και μία ακόμη μεγαλύτερη στη Dimitritsa. Έπειτα, παραπλανώντας τους Νορμανδούς ότι δήθεν θα συνθηκολογούσε, επιτέθηκε απροειδοποίητα και έτρεψε σε άτακτη φυγή τα στρατεύματά τους. Το τέχνασμα αυτό έκανε πολύ κακή εντύπωση στους Δυτικούς, οι οποίοι το θεώρησαν απόδειξη της αναξιόπιστης φύσης των Βυζαντινών. Ο Ισαάκιος ξεκίνησε τη βασιλεία του με τους καλύτερους οιωνούς έχοντας απαλλαγεί από την απειλή του Νορμανδικού βασιλείου της Σικελίας και υμνήθηκε από τους συγχρόνους του για τη νίκη του αυτή. Παρόλ' αυτά, οι Νορμανδοί σύντομα θα ενώνονταν με τους Γερμανούς υπό τον Ερρίκο Στ' στοιχειοθετώντας και πάλι έναν παντοδύναμο εχθρό για το Βυζάντιο.

Συνεχίζοντας την εξωτερική πολιτική του Μανουήλ ως προς το ουγγρικό κράτος, ο Ισαάκιος προτίμησε να το έχει δίπλα του και όχι απέναντί του. Ανανέωσε την παλιά αυτή συμμαχία, λοιπόν, επισφραγίζοντάς την με γάμο ανάμεσα στον ίδιο και την κόρη του Ούγγρου ηγέτη Βέλα Γ', Μαργαρίτα. Η συμμαχία αυτή φάνταζε περισσότερο συμφέρουσα για την αυτοκρατορία, αφού η πολύ ισχυρή Ουγγαρία είχε ξεκινήσει κατακτήσεις στη βυζαντινή μεθόριο και ήταν επιτακτικό να μπει ένα τέλος σε αυτές. Ωστόσο, οι Ούγγροι εύκολα παραβίασαν τη συμφωνία που είχαν κάνει με τους Βυζαντινούς και εισέβαλαν στη Σερβία, η οποία θεωρείτο βυζαντινό «προτεκτοράτο». Εν τέλει, τα ουγγρικά στρατεύματα αποσύρθηκαν και σε γενικές γραμμές οι σχέσεις γαμπρού και πεθερού κύλησαν αρμονικά. Το Βυζάντιο είχε αποκτήσει έναν σημαντικό σύμμαχο στα Βαλκάνια, σε περίοδο που περικυκλωνόταν από εχθρούς. Τη στιγμή, μάλιστα, που ο αυτοκράτορας ζήτησε στρατιωτική βοήθεια από τον Βέλα εναντίον των Βουλγάρων, εκείνος συμφώνησε με προθυμία, αν και το πραξικόπημα του Αλεξίου Γ' ανέστειλε το εκστρατευτικό σχέδιο. Επίσης, ο Ούγγρος ηγεμόνας είχε ήδη δείξει την πίστη του στον Ισαάκιο, όταν διαμεσολάβησε προκειμένου να αποκατασταθεί η ειρήνη μεταξύ των σταυροφορικών δυνάμεων του Φρειδερίκου και των Βυζαντινών, ενώ απέσυρε τα στρατεύματά που αρχικά είχε παραχωρήσει για τον σκοπό της σταυροφορίας.

Από το 1187 ο Βυζαντινός αυτοκράτορας προσπαθούσε να οικοδομήσει ένα προστατευτικό κατά κάποιον τρόπο πλέγμα ενάντια στους μεγάλους του εχθρούς στη Δύση, το Νορμανδικό βασίλειο της Σικελίας και τη Γερμανική αυτοκρατορία. Γι' αυτό τον λόγο, χρειαζόταν συμμάχους στην Ιταλική χερσόνησο. Σκέφτηκε, άρα, να

προσεγγίσει τον πολύ καλά δικτυωμένο οίκο των Μομφερά, του οποίου οι σχέσεις με τη Γερμανική αυτοκρατορία είχαν προσφάτως διαρραγεί, αλλά και τις ισχυρές ναυτικές δυνάμεις της Βενετίας, Γένουας και Πίζας, ώστε να έχει ανά πάσα στιγμή στη διάθεσή του σημαντικό στόλο.

Ο δυναστικός γάμος του Κονράδου του Μομφερατικού με την αδελφή του Ισαακίου, Θεοδώρα Αγγελίνα, έλαβε χώρα σε πανηγυρικό κλίμα και, μάλιστα, ο μαρκήσιος αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο για την άμυνα της Πρωτεύουσας έναντι του επίδοξου σφετεριστή του βυζαντινού θρόνου, Αλεξίου Βρανά. Όχι μόνο έδωσε κουράγιο και σωστές συμβουλές στον αυτοκράτορα σε μια στιγμή εκτάκτου ανάγκης, αλλά πήρε και ο ίδιος τα όπλα και βγήκε νικητής από την καθοριστική μάχη. Ο αυτοκράτορας, εντούτοις, δεν εκτίμησε σωστά την κατάσταση. Απέτυχε να τιμήσει τον γαμπρό του με τον τρόπο που εκείνος θα επιθυμούσε, γεγονός που τον έκανε να απογοητευτεί και να εγκαταλείψει τη βυζαντινή αυλή σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ο Κονράδος δεν κράτησε την υπόσχεση που είχε δώσει να τον συνδράμει στην εκστρατεία κατά των Βουλγάρο-Βλάχων και προτίμησε να κυνηγήσει τη δόξα στην Ανατολή, πραγματοποιώντας τη δική του σταυροφορία για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων και πολεμώντας για το στέμμα των Ιεροσολύμων.

Η πολιτική του Ισαακίου έναντι της σταυροφορίας του Φρειδερίκου Βαρβαρόσσα ήταν αμφίσημη και συγκεχυμένη σε πολλά σημεία της. Αρχικά, ο Βυζαντινός αυτοκράτορας φάνηκε δεκτικός στο αίτημα του Γερμανού ηγέτη για διέλευση του σταυροφορικού στρατού μέσα από τη βυζαντινή επικράτεια. Στη συνέχεια, όμως, ο φόβος του για τη μετατροπή μιας απλής διέλευσης σε κανονική εισβολή στην Κωνσταντινούπολη μιας πανίσχυρης στρατιωτικής δύναμης, τον έκανε καχύποπτο και διστακτικό. Έγινε επιθετικός απέναντι στον Φρειδερίκο, ο οποίος αδυνατούσε να αντιληφθεί την αιτία της παράξενης συμπεριφοράς του. Θεώρησε, λοιπόν, ότι ο Ισαάκιος είχε συμμαχήσει με τον άσπονδο εχθρό της χριστιανοσύνης Σαλαδίνο, με σκοπό να καθυστερήσει, αν όχι να καταστρέψει τον γερμανικό στρατό. Η αντι-βυζαντινή προπαγάνδα πήρε τεράστιες διαστάσεις στη Δύση, πράγμα που ενέτεινε τη φήμη της συνωμοσίας του Ισαακίου με τον Αγιουβίδη σουλτάνο. Ο ίδιος, όμως, στην πραγματικότητα, προσπαθούσε απλώς να ισορροπήσει στο τεταμένο σκοινί Ανατολής και Δύσης, αποφεύγοντας όσο μπορούσε τις

παράπλευρες απώλειες. Επιχείρησε να παίξει ένα «διπλό παιχνίδι» με τον Φρειδερίκο και τον Σαλαδίνο, το οποίο κόντεψε να φέρει την άλωση της Πόλης μία δεκαετία νωρίτερα. Έπρεπε να είναι προετοιμασμένος για την ενδεχόμενη νίκη της όποιας πλευράς και να διασφαλίσει τα συμφέροντά του ανάλογα. Εν τέλει, κανένας από τους δύο ηγέτες δεν επαναπαύτηκε στις διαβεβαιώσεις πίστεως του Βυζαντινού αυτοκράτορα και εκείνος υποχρεώθηκε να υποταχθεί στη βούληση του Βαρβαρόσσα, ο οποίος επέδειξε μεγαλοψυχία και συνέχισε χωρίς αντιπερισπασμούς το ταξίδι του προς τους Αγίους Τόπους, που έμελλε να είναι και τελευταίο του.

Από τη διπλωματική ατζέντα του Ισαακίου δεν έλειψαν, όπως είδαμε, οι δημοκρατίες της Ιταλίας, οι οποίες από τα τέλη του 11^{ου} αι. είχαν αρχίσει να παίζουν καθοριστικό ρόλο στη βυζαντινά πράγματα. Η άλλοτε παντοδυναμία του Βυζαντίου στη Μεσόγειο χάρη στον πανίσχυρο στόλο του είχε πλέον εκλείψει οριστικά, πράγμα που υποχρέωσε τον Ισαάκιο, όπως και τους προκατόχους του, να χρησιμοποιήσει τον βενετικό στόλο για την άμυνα της αυτοκρατορίας με αντάλλαγμα την παραχώρηση εμπορικών προνομίων στη Γαληνοτάτη. Η Βενετία εκμεταλλεύτηκε και με το παραπάνω την ευκαιρία που της δόθηκε συνάπτοντας μία συνθήκη με το Βυζάντιο, η οποία εν πολλοίς υπεράσπιζε τα δικά της συμφέροντα αφήνοντας τα βυζαντινά σε δεύτερη μοίρα. Ο Ισαάκιος παραδόθηκε στις βενετικές αγκάλες οικειοθελώς προσβλέποντας στην εξυπηρέτηση των πρόσκαιρων αναγκών του και παραγνωρίζοντας εντελώς τη μακροπρόθεσμη ζημία που θα προκαλούσε η βενετική κηδεμονία.

Εκτός όλων των άλλων, συμφώνησε να αποζημιώσει τους Βενετούς για όλες τις κακοπάθειες του παρελθόντος, οικονομικό βάρος, το οποίο αδυνατούσε να υποστηρίξει το αυτοκρατορικό θησαυροφυλάκιο. Παρόλ' αυτά, το ίδιο υποσχέθηκε και στη Γένουα και την Πίζα, ανταγωνίστριες της Βενετίας, με τις οποίες συνήψε αντίστοιχες συνθήκες, όπως είχαν κάνει και οι προκατόχοί του. Στόχος του ήταν να συμμαχήσει με ισχυρές ναυτικές δυνάμεις, προκειμένου να αντισταθμίσει την ισχύ των δύο μεγάλων του αντιπάλων, του Νορμανδικού βασιλείου της Σικελίας και της Γερμανικής αυτοκρατορίας. Υπολόγιζε σε μεγάλο βαθμό στον γενουατικό στόλο, σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης, καθώς η αξία του είχε αποδειχθεί λίαν προσφάτως, όταν συνέδραμε τον Ερρίκο Στ' στην κατάληψη της Σικελίας.

Παραχώρησε, λοιπόν, και σ' εκείνες υπολογίσιμα προνόμια, όχι όμως εφάμιλλα με αυτά της Βενετίας, με αποτέλεσμα το βυζαντινό εμπόριο να έχει πια ιταλική σφραγίδα. Παράλληλα, η συμμαχία του με τις ναυτικές δημοκρατίες δεν τον απάλλαξε από την καταστρεπτική πειρατεία της Γένουας και της Πίζας στις βυζαντινές θάλασσες, η οποία συνεχίστηκε και μετά από την ανατροπή του.

Κατά τη γνώμη μας, κατέστη παραπάνω από σαφές σε βάθος χρόνου ότι η αυτοκρατορία λειτουργώντας ως ξενιστής, θα λέγαμε, επέτρεψε στα ιταλικά παράσιτα, να κυριαρχούν στις βυζαντινές θάλασσες είτε με τον επίσημο στόλο τους είτε με πειρατικούς και να διαχειρίζονται σχεδόν αποκλειστικά το βυζαντινό εμπόριο. Ο Ισαάκιος βασιζόταν εξολοκλήρου στις δικές τους δυνάμεις, αφού δεν ήταν σε θέση να συντηρεί βυζαντινό ναυτικό. Οι συνθήκες, που γενναϊόδωρα υπέγραψε μαζί τους, δεν δέσμευσε καμία από αυτές το 1204 να μην εναντιωθεί στην Πόλη που τις φιλοξενούσε και διεύρυνε τα οικονομικά τους συμφέροντα. Εξάλλου, ακόμα και η διμερής συνθήκη με τη Βενετία δεν τον προστάτευε, όπως είδαμε, απέναντι στη Γερμανική αυτοκρατορία ή τους Νορμανδούς, ενώ και η συμμαχία με τη Γένουα δεν εμπόδισε το ναυτικό της να ταχθεί με το μέρος του περιβόητου εχθρού του Βυζαντίου, Ερρίκου Στ'.

Η σχέση του Ισαακίου με την Αγία Έδρα περιορίστηκε στον πάπα Σελεστίνο Γ', με τον οποίο, όπως διαπιστώσαμε, διατηρούσε αλληλογραφία, που στόχο είχε τη σύναψη κάποιας συμμαχίας εναντίον του ενωμένου κρατικού μορφώματος των Νορμαδών της Σικελίας και της Γερμανικής αυτοκρατορίας. Οι όποιες συζητήσεις έγιναν για Ένωση των δύο Εκκλησιών βρίσκονταν σε θεωρητικό μόνο στάδιο και αποτέλεσαν μέρος της βυζαντινής συνταγής για προσέγγιση της παποσύνης, όταν η αυτοκρατορία αντιμετώπιζε σοβαρές δυσκολίες με εχθρικά προς αυτήν κράτη. Δεν έχουμε υπόψιν σοβαρά δείγματα της βυζαντινο-παπικής σύμπραξης, παρά μόνο την πιθανότητα να μεσολάβησε ο Σελεστίνος για την απομάκρυνση των ουγγρικών στρατευμάτων από τα σερβικά εδάφη. Η σύναψη φιλικών σχέσεων με την Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία ήταν μία σωστή κίνηση του Ισαακίου στο πλαίσιο αναζήτησης συμμάχων στο αναξιόπιστο δυτικό μέτωπο.

Η Δύση στα χρόνια αυτά φαινόταν να ισχυροποιείται συνεχώς και έπαψε να βρίσκεται στο παρασκήνιο. Ο Ισαάκιος Β' Άγγελος είχε αντιληφθεί την επικινδυνότητά της και προτιμούσε σαφώς μια αγαστή συνεργασία με όσους

Δυτικούς συμμάχους μπορούσε να εξασφαλίσει εναντίον των λοιπών που τον αντιμάχονταν. Αντιμέτωπος με επιτυχία τους Νορμανδούς, απέφυγε τη γερμανική απειλή, αλλά δεν σώθηκε από την πατρωνία της Βενετίας, της Γένουας και της Πίζας. Τα μέσα διαπραγμάτευσης που διέθετε ήταν βεβαίως πενιχρά. Αυτό δεν δικαιολογεί, όμως, το γεγονός ότι προτίμησε τις εύκολες λύσεις. Άφησε την ανασφάλειά του να κυριαρχήσει, δεν φύλαξε ικανοποιητικά τα νώτα του, προσφέροντας την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στο πινάκιο των Δυτικών πολεμιστών που κατέλαβαν την Κωνσταντινούπολη το 1204.

Συντομογραφίες σειρών-περιοδικών

Byz = Byzantium

BZ = Byzantinische Zeitschrift

CFHB = Corpus Fontium Historiae Byzantinae

*CMH = The Cambridge Medieval History (Η Ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας),
έκδ. J.M. Hussey, μτφρ. Σαούλ Ντουντού, τ. III, Αθήνα 1966.*

JMH = Journal of Medieval History

MGH = Monumenta Germaniae Historica

NS = Nova Series

*ODB = The Oxford Dictionary of Byzantium, έκδ. A. Kazhdan κ.ά., τ. I,III, New York-
Oxford 1991.*

RÉB = Revue des Études Byzantines

RIS = Rerum Italicarum Scriptores

SRG = Scriptores Rerum Germanicarum

Συντομογραφίες-Βιβλιογραφία

Ελληνικές Πηγές

- Γρηγόριος Αντίοχος = Γρηγόριος Αντίοχος, *Εισιτήριοι Λόγοι*, *Fontes Rerum Byzantinarum Rhetorum Saeculi XII Orationes Politicae*, έκδ. V.E. Regel-N.I. Novasadjkij, τ. I, 1-2, St. Petersburg 1892, 296-312.
- Έγκώμιον εις τόν Όσιον Χριστόδουλον = Θεοδόσιος Γουδέλης, *Έγκώμιον εις τόν Όσιον Χριστόδουλον*, έκδ. Κύριλλος ιεροδιάκονος Βοΐνης, *Άκολουθία Ίερά του Όσίου καί Θεοφόρου πατρός ήμῶν Χριστοδούλου του Θαυματουργού*, Αθήνα 1884, 169-208.
- Ευστάθιος = Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, *Άλωση*, έκδ. S. Kyriakidis, *Eustazio di Tessalonica: La espugnazione di Tessalonica*, Palermo 1961.
- Κίνναμος = Ιωάννης Κίνναμος, *Έπιτομή*, έκδ. A. Meineke, *Ioannis Cinnami Epitome* (CSHB 13), Bonne 1836.
- Σέργιος Κολυβάς = Σέργιος Κολυβάς, *Λόγοι εις Ίσαάκιον*, *Fontes Rerum Byzantinarum Rhetorum Saeculi XII Orationes Politicae*, έκδ. V.E. Regel-N.I. Novasadjkij, τ. I, 1-2, St. Petersburg 1892, 280-295.
- Ράλλης – Ποτλής, *Σύνταγμα* = *Σύνταγμα τῶν Θείων και Ίερῶν Κανόνων*, έκδ. Γ. Α. Ράλλης-Μ. Ποτλής, τ. III, Αθήνα 1852.
- Θεόδωρος Σκουταριώτης = Θεόδωρος Σκουταριώτης, *Άνωνύμου Σύνοψις Χρονική*, έκδ. Κ. Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη 7*, Venezia-Paris 1894, 1-556.
- Γεώργιος Τορνίκης = Γεώργιος Τορνίκης, *Λόγοι εις Ίσαάκιον*, *Fontes Rerum Byzantinarum Rhetorum Saeculi XII Orationes Politicae*, έκδ. V.E. Regel-N.I. Novasadjkij, τ. I, 1-2, St. Petersburg 1892, 268-79.
- Δημήτριος Τορνίκης, *Έπιστολή εις πάπαν* = Γεώργιος και Δημήτριος Τορνίκης, *Έπιστολές και Λόγοι*, έκδ. J. Darrouzès, *George et Dèmetrios Tornikès: Lettres et discours*, Paris 1970, 337-345.
- Μιχαήλ Χωνιάτης, *Σωζόμενα* = Μιχαήλ Χωνιάτης, *Τά Σωζόμενα*, έκδ. Σ. Π. Λάμπρος, *Μιχαήλ Άκομινάτου του Χωνιάτου τά Σωζόμενα*, τ. I, Αθήνα 1879.
- Νικήτας Χωνιάτης, *Λόγοι* = Νικήτας Χωνιάτης, *Λόγοι και Έπιστολές*, έκδ. J.-L. Van Dieten, *Nicitae Choniatae Orationes et Epistulae* (CFHB 3), Berlin 1973.

- Νικήτας Χωνιάτης = Νικήτας Χωνιάτης, *Χρονική Διήγησις*, έκδ. J.-L. Van Dieten, *Nicetae Choniatae Historia (CFHB 11)*, τ. I, Berlin-New York 1975.

Λατινικές Πηγές

- *Acta Sanctorum Julii* = *Acta Sanctorum Julii*, έκδ. J. P. Sollerio, J. Pinio, G. Cupero, τ. III, Bruxelles 1731.
- Ansbertus = Ansbertus, *Historia de Expeditione Friderici Imperatoris*, έκδ. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I [MGH SRG, NS 5]*, Berlin 1928-München 1989.
- Bertolotto = Bertolotto, G.,-Sanguinetti, A., “Nuova seria di documenti sulle relazioni di Genova coll’impero bizantino”, *Atti Societa Ligure di storia patria* 28 (1896), 387-491.
- Dandolo = Andrea Dandolo, *Chronica*, έκδ. L. A. Muratori, *Raccolta degli storici italiani dal cinquecento al millecinquecento*, Bologna 1938.
- *Historia Peregrinorum* = *Historia Peregrinorum*, έκδ. A. Chroust, *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I [MGH SRG, NS 5]*, Berlin 1928-München 1989.
- Innocenzo III = *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium Historia Illustrantia*, έκδ. A. Theiner, Osnabrück 1968, 35-38.
- Morozzo-Lombardo, *Documenti* = *Documenti del commercio veneziano nei secoli XI-XIII*, έκδ. R. Morozzo della Rocca-A. Lombardo, Venezia 1940.
- Magnus presbyterius = Magnus presbyterius Reicherspergensis, *Chronica Collecta a Magno Presbytero*, έκδ. W. Wattenbach [*MGH Scriptores* 17], Hannover 1861.
- Michlosich-Müller = *Acta et Diplomata Graeca Medii Aevi Sacra et Profana*, έκδ. F. Miklosich-J. Müller, τ. III, Vienna 1865-90.
- Müller, *Documenti* = *Documenti sulle relazioni delle città toscane coll’ oriente Cristiano e coi Turchi*, έκδ. J. Müller, Pennsylvania 1966.
- Otto = Otto (of Freising), *Gesta Friderici I Imperatoris in Lombardia*, έκδ. O. Holder-Egger [*MGH SRG* 46], Hannover 1892.
- Pozza-Ravegnani = *I trattati con Bisanzio 992-1198*, έκδ. M. Pozza and G. Ravegnani, Venezia 1993.

- *Regni hierosolymitani brevis historia = Regni hierosolymitani brevis historia*, έκδ. Luigi T. Belgrano-Cesare Imperiale di Sant'Angelo, *Annali genovesi di Caffaro e de' suoi continuatori: dal MXCIX al MCCXCIII, Fonti per la storia d'Italia*, τ. I, Roma-Genova 1890-1929, 127-149.
- Robert de Clari = Robert de Clari, *La conquête de Constantinople*, έκδ. Ph. Lauer, Paris 1924.
- Robertus = Robertus Antissiodorensis (of Auxerre), *Chronicon*, έκδ. E. Holder-Egger [MGH Scriptores 26], Leipzig 1925.
- Rogerus = Rogerus (of Howden), *Gesta Regis Henrici Secundi*, έκδ. W. Stubbs, *The Chronicle of the Reigns of Henry II and Richard I A.D. 1169-1192*, τ. I-II, London 1867.
- Ryccardus di Sancto Germano = *Ryccardi di Sancto Germano Notarii Chronicon*, έκδ. C. A. Garufi, [RIS], Bologna 1938.

Αραβικές Πηγές

- *History of Saladin* = Bahā' al-Dīn Yūsuf ibn Rāfi' Ibn Shaddād, *The Rare and Excellent History of Saladin*, μτφρ. D. S. Richards, Pennsylvania 2001.
- *Ibn al-Athīr = The Chronicle of Ibn al-Athīr for the Crusading Period from al-Kamil fi'l-Ta-rikh*, τ. II, μτφρ. D. S. Richards, Farnham 1988.

Σύγχρονα Έργα

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Βλάχος, “Ισαάκιος ο Κομνηνός” = Βλάχος, Θ., “Ο τύραννος της Κύπρου, Ισαάκιος ο Κομνηνός”, *Βυζαντινά* 6 (1974), 169-178.
- Βρανούση, *Αγιολογικά* = Βρανούση, Ερασμία, *Τα αγιολογικά κείμενα του οσίου Χριστοδούλου ιδρυτού της εν Πάτμω Μονής. Φιλολογική παράδοσις και ιστορικά μαρτυρία*, Αθήνα 1966.
- Καραγιώργος, *Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία* = Καραγιώργος, Β., *Η Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία*, Αθήνα 1987.
- Νικολάου-Κονναρή, “Γένουα: Εξωτερική πολιτική” = Νικολάου-Κονναρή, Αγγελική, “Γένουα: Διαμόρφωση της πολιτείας και εξωτερική πολιτική”, στο: Νίκος Γ. Μοσχονάς

(έκδ.), *Οι ναυτικές πολιτείες της Ιταλίας: Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, Αθήνα 2008, 94-105.

- Παναγοπούλου, *Γάμοι* = Παναγοπούλου, Γ., Αγγελική, *Οι διπλωματικοί γάμοι στο Βυζάντιο (6^{ος}-12^{ος} αι.)*, Αθήνα 2006.
- Σβορώνος, “Παρατηρήσεις” = Σβορώνος, Ν., “Παρατηρήσεις για τη συμβολή του Βυζαντίου στην πνευματική εξέλιξη της Δυτικής Ευρώπης: η περίπτωση του Ιωάννη Δαμασκηνού», στο: Α. Μαρκόπουλος (έκδ.), *Βυζάντιο και Ευρώπη, Α' Διεθνής Βυζαντινολογική συνάντηση, Ευρωπαϊκό Κέντρο Δελφών*, Αθήνα 1987, 152-174.
- Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινή Ιστορία: Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη, Βυζαντινή Ιστορία*, τ. Γ' 1 1081-1204, Θεσσαλονίκη 1993.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

- Ahrweiler, *Byzance et la mer* = Ahrweiler, Héléne, *Byzance et la mer. La marine de guerre, les institutions maritimes de Byzance aux VIIe-XVe siècles*, Paris 1966.
- Angold, *Πολιτική Ιστορία* = Angold, M. J., *Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία από 1025 ως το 1204. Μία Πολιτική Ιστορία*, μτφρ. Ευαγγελία Καργιανιώτη, Αθήνα 1997 [= *The Byzantine Empire, 1025-1204: A Political History*, London 1985]
- Angold, “The Road to 1204” = Angold, M. J., “The Road to 1204: the Byzantine Background to the Fourth Crusade”, *JMH* 25 (1999), 257-78.
- Balard, *Romanie génoise* = Balard, M., *La Romanie génoise (XIIe – début du XVe siècle)*, Genova 1978.
- Balestracci, “Πίζα και θάλασσα” = Balestracci, D., “Η Πίζα και η Θάλασσα τον Μεσαίωνα από την Πρώτη Ανάπτυξη έως τη Φλωρεντινή Κυριαρχία”, στο: Νίκος Γ. Μοσχονάς (έκδ.), *Οι Ναυτικές Πολιτείες της Ιταλίας: Αμάλφη, Πίζα, Γένουα, Βενετία και η Ανατολική Μεσόγειος*, Αθήνα 2008, 77-85.
- Brand, “Byzantines and Saladin” = Brand, C. M., “The Byzantines and Saladin, 1185-1192: Opponents of the Third Crusade”, *Speculum* 37 (1962), 167-81.
- Brand, *West* = Brand, C. M., *Byzantium Confronts the West 1180-1204*, Cambridge-Massachusetts 1968.

- Bratianu, *Commerce génois* = Bratianu, G. I., *Recherches sur le commerce génois dans la Mer Noire au XIIIe siècle (1281-1290)*, Bucarest 1927.
- Bréhier, *Vie et mort* = Bréhier, L., *Vie et mort de Byzance*, Paris 1947.
- Brown, *Venetian Quarter* = Brown, R., *The Venetians and the Venetian Quarter in Constantinople to the Close of the Twelfth Century*, London 1873.
- Cahen, "Seljukides et Allemands" = Cahen, C., "Seljukides, Turcomans et Allemands au temps de la troisième croisade", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 56 (1960), 21-31.
- Cankova, "Forces centrifuges" = Cankova-Petkova, Genoveva, "Les forces centrifuges et centripètes à Byzance du début du règne d'Isaak Ange", *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*, Αθήνα 1980, 55-64.
- Chalandon, *Domination normande* = Chalandon, F., *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*, τ. 1-2, New York, 1960 [= Paris 1907]
- Cheynet, *Pouvoir et contestations* = Cheynet, J.-C., *Pouvoir et contestations à Byzance (963-1210)*, Paris 1990.
- Ciggaar, *Western Travellers* = Ciggaar, Krijnie, Nelly, *Western Travellers to Constantinople. The West and Byzantium, 962-1204: Cultural and Political Relations*, Leiden-New York-Köln 1996.
- Cognasso, "Isacco" = Cognasso, F., "Un imperatore bizantino della decadenza: Isacco II Angelo", *Bessarione* 31 (1915), 29-60.
- Darrouzès, "Documents" = Darrouzès, J., "Les documents byzantins du XIIe siècle sur la primauté romaine", *RÉB* 23 (1965), 42-88.
- Day, *Response* = Day, G., W., *Genoa's Response to Byzantium, 1155-1204: Commercial Expansion and Factionalism in a Medieval City*, Illinois 1988.
- Diehl, *Decline* = Diehl, Ch., *Byzantium: Greatness and Decline*, μτφρ. Naomi Walford, N. Brunswick-N. Jersey 1957 [= *Byzance: Grandeur et décadence*, Paris 1919]
- Diehl, "Latins" = Diehl, Ch., "Le rôle des Latins dans l'histoire intérieure de Constantinople à la fin du XIIe siècle", *Mélanges Charles Diehl*, τ. 1, Paris 1930, 141-5.
- Dölger, *Regesten* = Dölger, F., *Regesten der Kaiserurkundenden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, τ. II: *Regesten von 1025-1204*, München 1995 [= München 1924]

- Fotheringham, "Genoa" = Fotheringham, J. K., "Genoa and the Fourth Crusade", *The English Historical Review* 25 (1910), 26-39.
- Fotheringham, *Marco Sanudo* = Fotheringham, J. K., *Marco Sanudo. Conqueror of the Archipelago*, Oxford 1915.
- Geanakoplos, *Byzantine East and Latin West* = Geanakoplos, D. J., *Byzantine East and Latin West. Two Worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance. Studies in Ecclesiastical and Cultural History*, New York 1966.
- Geanakoplos, *Interaction* = Geanakoplos, D. J., *Interaction of the "Sibling" Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, N. Haven-London 1976.
- Gill, *Byzantium and the Papacy* = Gill, J., *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, Michigan 1979.
- Goodacre, *Coinage* = Goodacre, H., *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, τ. III, London 1971.
- Grumel, "Dosithée" = Grumel, V., "Le Περὶ μεταθέσεων et le patriarche de Constantinople Dosithée", *RÉB* 1 (1943), 239-49.
- Guiland, "Règne d'Isaac" = Guiland, R., "Byzance et les Balkans sous le règne d'Isaac II Ange (1185-1195)", *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines*, τ. II, Beograd 1964.
- Harris, *Byzantium and the Crusades* = Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, London-New York, 2003.
- Harris, "Choniates's Account of the Collapse" = Harris, J., "Distortion, Divine Providence and Genre in Niketas Choniates' s Account of the Collapse of Byzantium 1180-1204", *JMH* 26 (2000), 19-31.
- Heyd, *Commerce* = Heyd, W., *Histoire du commerce du Levant*, Leipzig 1885.
- Hendy, *Coinage* = Hendy, M., F., *Coinage and money in the Byzantine Empire, 1081-1261*, New York 1969.
- Jacoby, "Conrad" = Jacoby, D., "Conrad, Marquis of Montferrat and the Kingdom of Jerusalem (1187-1192)", στο: Laura Balletto (έκδ.), *Atti del congresso internazionale «dai feudi monferrini dal Piemonte ai nuovi mondi oltre gli oceani»*, Alessandria 1993, 187-225.

- Jacoby, “Italian Privileges and Trade in Byzantium” = Jacoby, D., “Italian Privileges and Trade in Byzantium before the Fourth Crusade: A Reconsideration”, *Annuario de estudios medievales* 24 (1994), 349-368.
- Janin, *Constantinople* = Janin, R., *Constantinople byzantine*, Paris 1964.
- Johnson, “Crusades of Barbarossa” = Johnson, E. N., “The Crusades of Frederick Barbarossa and Henry VI”, στο: Kenneth Setton (έκδ.), *A History of the Crusades. The Later Crusades, 1189-1311*, Madison 1969, 87-122.
- Laiou, “Byzantine Trade” = Laiou, Angeliki, “Byzantine Trade with Christians and Muslims and the Crusades”, στο: Angeliki Laiou-R. P. Mottahedeh (έκδ.), *The Crusades from the Perspective of Byzantium and the Muslim World*, Washington 2001, 157-196.
- Laiou, “Byzantium and the Commercial Revolution” = Laiou, Angeliki, “Byzantium and the Commercial Revolution”, στο: G. Arnaldi-G. Cavallo (έκδ.), *Europa medievale e mondo bizantino: Contatti effettivi e possibilità di studi comparati*, Roma 1997, 239-253.
- Laiou, “Fourth Crusade” = Laiou, Angeliki, “Byzantium and the Crusades in the Twelfth Century: Why Was the Fourth Crusade Late in Coming?”, στο: Angeliki Laiou (έκδ.), *Urbs Capta: the Fourth Crusade and its Consequences*, Paris 2005, 17-40.
- Laurent, “Célestin III” = Laurent, V., “Rome et Byzance sous le pontificat de Célestin III (1191-1198)”, *Échos d'Orient* 39 (1940), 26-58.
- Laurent, “Lettre d’ Isaac” = Laurent, V., “Une lettre dogmatique de l’empereur Isaac Ange au primat de Hongrie”, *Échos d'Orient* 39 (1940), 59-77.
- Laurent, “Serbie” = Laurent, V., “La Serbie entre Byzance et la Hongrie à la veille de la quatrième croisade”, *Revue historique du Sud-Est Européen* 18 (1941), 109-30.
- Leontsini, “Ionian Islands” = Leontsini, Maria, “The Ionian Islands during the Byzantine Period: An Overview of their History and Monuments”, στο: A. Hirst-P. Sammon (έκδ.), *The Ionian Islands: Aspects of their History and Culture*, Cambridge 2014, 26-63.
- Lilie, *Crusader States* = Lilie, R.-J., *Byzantium and the Crusader States 1096-1204*, μτφρ. J. C. Morris-J. E. Ridings, Oxford 1993 [= *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaten: Studien zur Politik des Byzantinischen Reiches gegenüber den Staaten der Kreuzfahrer in Syrien und Palästina bis zum vierten Kreuzzug, 1096–1204*, München 1981]

- Lounghis, “German-byzantine Alliance” = Lounghis, T., “The Fate of the German-Byzantine Alliance in the Late Twelfth Century”, στο: Alicia Simpson (έκδ.), *Byzantium, 1180-1204: “The Sad Quarter of a Century”?*, Αθήνα 2015, 83-95.
- Magdalino, *Μανουήλ* = Magdalino, P., *Η Αυτοκρατορία του Μανουήλ Α΄ Κομνηνού 1143-1180*, μτφρ. Αγγλαΐα Κασδάγλη, Αθήνα 2008 [= *The Empire of Manuel I Komnenos 1143-1180*, Cambridge 1993]
- Magdalino, *Constantinople Médiévale* = Magdalino, P., *Constantinople médiévale: études sur l'évolution des structures urbaines*, Paris 1996.
- Magdalino, “Empire” = Magdalino, P., “The Byzantine Empire, 1118-1204”, *CMH*, τ. IV, έκδ. D. Luscombe-J. Riley-Smith, Cambridge 1966, 611-645.
- Magdalino, “Isaac, Saladin and Venice” = Magdalino, P., “Isaac II, Saladin and Venice”, στο: J. Shepard (έκδ.), *The Expansion of Orthodox Europe: Byzantium, the Balkans and Russia*, Farnham 2007, 93-106.
- Makk, *Árpáds* = Makk, F., *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*, Budapest 1989.
- Makk, “Relations hungaro-byzantines” = Makk, F., “Relations hungaro-byzantines à l'époque de Bélla III”, *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 31 (1985), 3-32.
- Martin, “Venetians” = Martin, M. E., “The Venetians in the Byzantine Empire before 1204”, στο: J. D. Howard-Johnston (έκδ.), *Byzantium and the West c.850-c.1200, Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies*, Amsterdam 1988, 201-214.
- Moravcsik, “Alliance byzantino-hongroise” = Moravcsik, G., “Pour une alliance byzantino-hongroise (seconde moitié du XIIe siècle)”, *Byz* 8 (1933), 555-68.
- Neocleous, “Byzantine-Muslim Conspiracies” = Neocleous, S., *Byzantine-Muslim Conspiracies against the Crusades: History and Myth*, *JMH* 36 (2010), 253-274.
- Neocleous, “Opponents” = Neocleous, S., “The Byzantines and Saladin: Opponents of the Third Crusade?”, *Crusades* 9 (2010), 87-106.
- Neocleous, “The Byzantines and Saladin” = Neocleous, S., “The Byzantines and Saladin: Some Further Arguments”, *Al-Masāq* 25 (2013), 204-221.

- Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία* = Nicol, D. M., *Βυζάντιο και Βενετία. Μελέτη των Διπλωματικών και Πολιτιστικών Σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα-Αντωνία Μουτσοπούλου, Αθήνα 2004 [= *Byzantium and Venice: A Study in Diplomatic and Cultural Relations*, Cambridge 1988]

ODB = *The Oxford Dictionary of Byzantium*, έκδ. Α. Kazhdan κ.ά., τ. Ι, New York-Oxford 1991.

- Oikonomidès, “Chancellerie” = Oikonomidès, N., “La chancellerie impériale de Byzance du 13e au 15e siècle”, *RÉB* 43 (1985), 167-195.

- Ostrogorsky, *Ιστορία* = Ostrogorsky, G., *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, τ. ΙΙΙ, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, Αθήνα 1995 [= *Studien zur Geschichte des byzantinischen Bilderstreites*, Bruxelles 1929]

- Penna, *Byzantine Acts* = Penna, Dafni, *The Byzantine Imperial Acts to Venice, Pisa and Genoa, 10th-12th Centuries. A Comparative Legal Study*, Αθήνα 2012.

- Phillips, *Crusades* = Phillips, J., *The Crusades, 1095-1197*, London-New York 2002.

- Runciman, *A History of the Crusades* = Runciman, S., *A History of the Crusades*, τ. ΙΙ-ΙΙΙ, Cambridge 1954.

- Sesan, “Flotte” = Sesan, M., “La flotte byzantine à l’époque des Comnènes et des Anges (1081-1204)”, *Byzantoslavica* 21 (1960), 48-53.

- Simpson, “Perceptions” = Simpson, Alicia, “Perceptions and Interpretations of the Late Twelfth Century in Modern Historiography”, στο: Alicia Simpson (έκδ.), *Byzantium, 1180-1204: “The Sad Quarter of a Century”?*, Αθήνα 2015, 13-34.

- Simpson, “Retreating Balkan Frontiers” = Simpson, Alicia, “Byzantium’s Retreating Balkan Frontiers during the Reign of the Angeloi (1185–1203). A Reconsideration”, στο: V. Stanković (έκδ.), *Before and After the Fall. The Balkans and the Byzantine World in the Times Before and After the Captures of Constantinople in 1204 and 1453*, London 2016, 3-23.

- Smyrlis, “State under the Angeloi” = Smyrlis, K., “Sybaris on the Bosphoros: Luxury, Corruption and the Byzantine State under the Angeloi (1185-1203)”, στο: Alicia Simpson (έκδ.), *Byzantium, 1180-1204: “The Sad Quarter of a Century”?*, Αθήνα 2015, 159-178.

- Stankovič, “Byzantium and its Hinterland” = Stankovič, V., “Stronger than it Appears? Byzantium and its European Hinterland after the Death of Manuel I Komnenos”, στο: Alicia Simpson (έκδ.), *Byzantium, 1180-1204: “The Sad Quarter of a Century”?*, Αθήνα 2015, 35-48.
- Sweeney, “Hungary in the Crusades” = Sweeney, J. R., “Hungary in the Crusades, 1169-1218”, *The International History Review* 3 (1981), 467-481.
- Treadgold, *Byzantine State* = Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, California 1997.
- Urbainczyk, *History of Choniates* = Urbainczyk, Theresa, *Writing about Byzantium: The History of Niketas Choniates*, New York 2017.
- Urbansky, *Danube Frontier* = Urbansky, A. B., *Byzantium and the Danube Frontier*, New York 1968.
- Van der Vin, *Travellers* = Van der Vin, J., P., A., *Travellers to Greece and Constantinople. Ancient Monuments and Old Traditions in Medieval Travellers’ Tales*, τ. I-II, Istanbul 1980.
- Wieruszowski, “Norman Kingdom and the Crusades” = Wieruszowski, Helene, “Norman Kingdom of Sicily and the Crusades”, στο: R. L. Wolff-H. W. Hazard (έκδ.), *A History of the Crusades*, τ. II, *The Later Crusades 1189-1311*, Madison 1969, 3-43.
- Wolff, “The Second Bulgarian Empire” = Wolff, R., L., “The Second Bulgarian Empire. Its Origin and History to 1204”, *Speculum* 24 (1949), 167-206.
- Zimmert, “Deutsch-byzantinische Konflikt” = Zimmert, K., “Der Deutsch-byzantinische Konflikt vom Juli 1189 bis Februar 1190”, *BZ* 12 (1903), 42-77.